काव्यप्रकाशटीका

व्याख्याश्लोकदीपिका

२५४

244

काव्य प्रकाश व्याख्या
श्लोक दीपिका
जनार्दन व्यास. अपूर्ण
पत्रानुसार
पृ० 1, 26 से 35 तक (10) 38, 39 = 13

47
13
Net folios – 34

3.12.92

षोपमा निर्विषयास्यादिति चेन्न। न। सा हि श्लेषोपमाया विषयो यत्रोपमानोपादानं विना श्लिष्टविशेषणैरेव पुनः प्रकृतोपमानप्रतीतिरिति श्लेषोपमाया निर्विष
यत्वाभावात्। श्लेषोपमोदाहरणं यथा हरस्येव चेति। पल्लववद्राताम्रो भास्वनो यो करो हस्तो नाम्या विराजते शोभते इति भास्वत्करस्य विराजिनी। सन्ध्यापक्षे भास्वतः सूर्यस्य क
रैर्विराजिनी। सुखेन नायिकायाः स्वापनस्यापमस्त्वापदुर्लभं यस्याः सुरतं तत्र खलु ज्ञानामीति न वाञ्छितं परस्त्रीति। सन्ध्यापक्षे स्वापो निद्रा तस्याः फलं सुखं तत्र खलु
कुनिद्रालोहितस्या निरस्य रात्री सन्ध्यायां निद्रानिषेधात्। अत्र प्रभातसन्ध्याया अनुपादानेन स्फुरोपमानप्रतीतिरिति श्लेषोपमोदाहरणमिदं। ननु
समासोक्तिरत्रेति न दोषः। एवमप्रस्तुतप्रशंसायामप्युपमेयस्य तुल्यविशेषणैः प्रतीतौ प्रस्तुतायां उपमानं च प्रतीयते तत्र तु सुखार्थं तदा दोषः। पुनरुक्तता वाले
गोदाहरणमाहात्म्ये दर्शयति। अविवाकिनः प्रभो निर्दयः। राजा दर्शिनि राक्षसे पाकारिते पुनरिह गमने पुनर्विहायसागच्छतीति विहङ्गमः पक्षिणः पुरोऽग्र आयान्त आगच्छन्ने
नमशक्तो न वायुरिति न निषिध्यते तस्य व्यायामानुनयुपश्चिमध्येगरानुत इत्यर्थः। तदा मात्रस्य स्वरागापर्वकोमलिनी नमस्तिः कारागाहः प्रवालमित्यर्थः। मदरी नाम ध्येनेवा
वसन्नपि मदरीनां रत्नानां रूचं कान्तिं चेतपरं तु मदरीनां मध्ये नगरस्य नेत्यर्थः। मध्ये वारिधीति पाठे वारिधेर्मध्ये वसन्नपि मदरी मां कोतिनु धरोत्यर्थः।
स्वघोतोपितेजस्विनामग्निस्पर्यादीनां मध्ये प्रियाद्भ्रक्ष्य वाचालितं न केल्यते समर्थोऽभूदिति नाकिनं समर्पयतेत्यर्थः। नभि काकुः। मध्येऽम्बुवाग्निनु तं
मध्ये तु नगरस्य तं कुपस्या मध्ये। केचन इति पाठेन विभेति। तदा नाम्ना सुदूरमहत। यदन्तर विशेषः। अनाम अज्ञातं तज्ज्ञातं यत्र नमश्चेतनं विवेकरहितं प्रभु
मिवसामान्यं पश्चिमशाकाचरल्लवन्धो तद्रूपेषु समानर्द्धिनां धिक्। अप्राचेतसः ऋमो रूपमेयस्याप्रस्तुतनिष्ठा नाम प्रस्तुतो तदरूपसामान्य
यद्वारेणोपाभिधेयं किं सम्भवादयुक्तमेव प्रबन्धेन कथनमित्य प्रस्तुता पुनरुक्तताधुनादोषः। तदेतलङ्कारत्रोणाय यथासम्भवमभ्यूह्य तानीयकारुद्रय
येरूढाः समममोऽकोऽत्र प्रजात्या कोडीकृतानां पृथकत्वानि प्रतिपादनं नाहति। यथायं कन्याश्रयविरुद्धदुर्यविरोधालंकारः। अत्र अयमेदेन तु न दोषः। यच्चायाधर्म
भासत्वनयापिशानले। स्वसायमस्यापि जनस्य जीवनैः पस्यापि पर्यवसानं अधिकं विषाधिभिर्विहितं महा सिद्धलेऽपटीयसी। अत्र धर्मभासत्वनयला
दीनां धीतलतादीनां च विरोधः स च भिन्नाश्रयत्वान्न सम्भवत्यतः। अयमिदेन प्रतिपादितं यन्न विहितं यावात्तमवदायवह्यादिस्वयमूहनीयं। ननु पूर्व
ग्रन्थेषु सत्स्वपि किमनेनेत्यत आह इत्येष इति। विदुषां भूमिकाया दीनांयपश्चमार्गः स्वसिद्धान्ततः विभिन्नो विविधप्रकारो मार्गो विधाभिन्नरूपः एकत्र संकलितस्त
तः श्रुतिभासते इति यतस्तन्नविदैवयथास्मात्कृपणात्सुमत्तेत्रग्रन्थे सम्यग्विनिर्मितोऽसौ घटनैव संदर्भ एव हेतुः। सर्वतन्त्रहार्थमयं गुम्फितोऽनन्तेर न्यथा यद्धि
द्धिरितिभावः। अयमप्यनुरव्याहतव्यामनेनाप्रभावचेतनः। अनादनैः सतां न्यूहो कृतवानस्तु लोकदीपिका। दर्शितैर्न पप्रयाकृतव्यप्रकाशं लोकदीपिका सूपमा
वेपुष्टेरेव सर्वत्रापविहरयतां। इति महामहोपाध्याय [illegible] परायणेन श्रीजनार्दनेन [illegible] विरचिता काव्यप्रकाशदर्पण [illegible]

पमानत्र

प्रयुक्तो

क्लिन्ने न च्छत्री रा बुद्धि ... यो र्भेदात् उपमेयता वृ ... भिन्नत्वेनोपमानताव ... विशेष्या मिति ना ... यास्यति यासी ... भलिलिदिवमति र्भ ... स्यादिरसनोपमायामन्या
मेः। प्रमिति नाप्या ... ता व ... द कमस्य पद र्शेपा न्नोपमेयता व ... क भिन्न तो भावात् ... त भुवनस हरा ... निगद्यते पाने रे: सुनु ... रा ... उपमानस्योपमेयत्व ... स्यन ... क ... नी ... तिप्रस
गा ... ति ... न ... नि ... वि नी से ... स्या ... अनुपमानि ने ... नी ति मती ने : ... ति ... ने ... नि ... पम ... स्यफल ... स्ता द ... प्रतीत्य भावे नोपमाहास संभवात् अ तएव वस्याम्मि ... साद्दश्यं ना
न्वेतीयन न्वय ... भि मधि व ... तिनु पमेयोपमायो ... पमा ना ... त्रय ... ... प्रयुक्तो ... ... स्याधि ... स्य प्रती त्याल कारां नर ... पदे ... सादृश्य प्रती त्योपमा ... का ... । पाम
रैरित्यु ... प्रती ... सादृश्य ... तीत्य भावात्। अ तएव बाह मेव गुरु ... मिति ... सादृश्य ... तिभवा ... ने ... यो ... ने स्मिन्न
न च ना ... दुर्ज ... ना ... मित्यादि ... त्यादि ... सादृश्य ... भित्ति तम तम पारं ते। सादृश्यपती ति मा ... कारे ... न न्वेयपि न त्वा का ... तात् विलक्षण ... ने ... उपमानां
पात्। ... न ... उपमेय ... यो ... पमानसादृश्य ... उपमेयेष्वल ... णत्व ... मिति ... मपा ... ... मन ... सादृश्य ... ने ... भावा ... नि ... पमत्वे ने ... तथा ... उपमा
पमा ... सादृश्यम ... नेपमे ... प्रती सो ... र्थ: न तूपमानोपमेयभावो ... अ ... प्रती पन्न साहचर्यो ... पमे यस्य प्रतीयते किंतूपमानता ... प्रयु ... अहमेव ... प्रतीपे
न सादृश्य ... के वं ... सं भाविनोपमान ... नेनोपमान ... तिर ... एव ... पमेय ... प्रयु ... अ ... नि ... मुखादि ... निष्ठा
नां तम ... विशेष ... भावतया ... नि ... त ... या ... शा ... मरा ... ने ... या ... नु ... उ ... पर ... वि ... नर ... पा
मभ ... त्वं ... नुचं ... मुखमि त्यादे ... प्रती ति ... चे ... अकार ... नम ... न ना माथे यो र्भे ... तथा ... स्य ... मि त्या ... स्वामि चै ...
नमि ... त्या ... निपातार्थ सं बंध नाधि नामार्थयो र्भेद ... न्वया ... सादृश्य ... मि त्यवधी तितिम दृंति। अ ... ल्पे ... र्म ... ... नि ... धर्मा
श्रयो मुखमि त्युभय वि शेष्यकैव प्रतीति: यथा च ... तथा मुखमि त्यादौ ... प्रती त्यसंभवेन ... तो। अतएव च चंद्र निष्ठ धर्म सजातीय धर्माश्रयो मुखमि त्याकारिका
ती ति ... सा ... वल ... उपमा ... न स्यात् ... सजातीय धवल ... या चंद्र प्रती ति सं भवात् उभय ... शेष्य ... धवल रूप
सा धारण धर्म स्या ... न ... नाधि ... प्रती त्य संभवा ... आ ... कारक ... आकार ... अ ... कपद ... भ ... कस्य ... निपाद ... पुंसक ... मनपु
मकेने ... मुखप ... लिंगता ... तिव ... सादृश्य व ... मुखमि त्य वधी: नचन हि हि सा त्यादेदुष्टोपमात्वं न स्यादि ति वा त्या ... एव ... दि ... प्यार्थ ... स्य
वैधकार ... धर्म ... सा धारण धर्मो पादाने ... नाधी ... नियमात् ... अन ... धा ... रूपे वार्थ स्या ... पमा ... दुष्टोपमात्व संभवात् ... चेतन
कथमन्वयात् ... मनु च ... मुखप ... त्यादौ ... वि ... बोध: ... तथा ... चं ... भिन्न मा ... मुखप ... त्याकार ... विशिष्ट बो ध: सं भवत्ये
पादरा ... तता दृश्यत्वयो र्भे ... वा ... ला ... चंद्र ... ... बोधा ... तादात्म ... चा ... कारक ... दि ... भे ...
प ... मुखमा ... कमित्य अनु ४ ... वादे ...

श्रीः। ननु तेषु गुरुत्वं न सा उपयत्रासं जनार्दनः। काव्यप्रकाशादत्रामो त्रासे श्लोकस्य दीपिकां। अभवसरस्वं गत्याद्याद्यालंकारादभिरूपणानंतरमर्थालंकारनिरूपणं। धारदेव चा उपमा
न्वेयमक्षदुपमेयोपमानतः उत्प्रेक्षाथ ससंदेहो रूपकापह्नुती तथा। श्लेषस्तथा समासोक्तिस्तथा चैव निदर्शना। अप्रस्तुतप्रशंसाथातिशयोक्तिः परिकीर्तिता। प्रतिवस्तूपमा तद्वद्दृष्टांतो दी
पकं तथा। तुल्ययोगिता व्याघातो व्यतिरेकः प्रकीर्तितः। आक्षेपो विभावना च विशेषोक्तिस्तथैव च। यथासंख्यमर्थान्तरन्यासः स्यात्तो विरोधवत्। स्वभावो विभावना तथा व्याजस्तुतिः प्रेयोरसा
...। विनोक्तिः परिवृत्ती च भाविकं काव्यलिंगवत्। पर्यायोक्तमुदात्तं च समुच्चयतदीरितः। प्रत्यनीकानुमाने च सौक्ष्म्यं परिकरस्तथा। व्याजोक्तिः परिसंख्या च विज्ञेये हेतुमालया। अन्योन्यमुत्तरं ...
सारो तद्गुणसंगतिः। समाधिश्च समेन स्याद्विषमस्त्वधिकेन च। प्रत्यनीकं मीलितं च स्यात्तामेकावलीस्मृती। भ्रांतिमांश्च प्रतीपं च सामान्यं च विशेषवत्। तद्गुणानद्गुणौ चैव व्याघातः ...
तः संसृष्टिसंकरौ चैवमेकरूपविंशतिरीरिताः। तत्रोपमायास्तूपमेयोपमा लक्ष्यादीनामलंकारमूलभूतत्वेनानेकालंकारबीजत्वेन चाद्यात्वादुपमैव तावन्निरूप्यते तत्र भिन्नत्वे सति सम्य
उपमानोपमेययोर्धर्मयोः सधर्माणो तयोर्भावः साधर्म्यं समानधर्मनिरूपितः संबंधः स एवोपमा समासो तद्भाव वाचितद्धितस्य संबंधाभिधायकत्वात्। घटः। ताद्वेदो धर्मस्योपमाद्य
धर्मिणि स एव संबंधस्तु समभिव्याहृतलभ्यः स च धर्मो गुणः क्रिया च न तु जातिः। घट इव पट इत्यभिन्नजात्युपमापत्तेः न चेष्टापत्तिः उपमितेर्भेदगर्भत्वात्। त्यात्तद्वो धातिरिक्तेति तन्त्र धर्म
मात्रस्यैवोपमा लोकेऽप्यत्वादिनाऽभेदेऽपि घटत्वादिनाभेदात् घट इव पटो द्रव्यमित्यादौ घट इव पटो जातिमानित्यादौ चोपमास्वीकारात्। गुणकर्मणोः साम्येः व्याप्तेश्च। तथा च साधर्म्यमात्रे
स्येवोपमा ते कारणगुणानुसारी कार्यगुणा इति लोके व्यवहारात् कार्यकारणयोः साधर्म्यमस्तूपमास्यादिति चेन्न उपमानोपमेययोः साधर्म्यस्यैवोपमात्वात्। उपमानत्वं प्रकृष्टत्वेन सं
भाव्यमानत्वमिति प्रकृष्टत्वेन संभाव्यमानत्वमुपमेयत्वं तयोः साधर्म्यमुपमेति स्याभिन्नत्वे सत्युपमेयोत्कर्षकसाधर्म्यमुपमेति लक्षणं लक्ष्यमित्यतिप्रसंगादित्याहुः। एवं च प्रवर्तितं तदुदीपद्वत्
दीपादत्यादिरीत्या कश्चित्कार्यकारणयोः साधर्म्यमस्तूपमा भवत्येवेति ध्येयं अनन्वयवारणाय भिन्नत्वे सतीति निर्दिष्टे वज्रितं विनोते व्याहे पारमार्थिकभेदविवक्षायां नववर्णदाते।
नवतं वाप्युपमेवमस्वं निरूपितवेनाप्युपमानोपमेयभावघटकरूपनिरूपमन्त्र स्ययानन्वये चमत्कारिता साधर्म्यस्यावमत्कारित्वादुपमायाअसंभवात्। ननु साहश्याप्तमत्कासाधर्म्यस्य भेदग
दितहेतनत्वर्थधुनर्भेदहासामिति चेन्न साधर्म्यपदस्यारोपितानारोपितसाधारणसमानधर्ममात्रपरत्वे ना[illegible]रोपितसाधर्म्यमलकाऽनन्वयालं
कारत्ववृत्तेरर्थानुपादानस्यावषयकत्वात्। नचात्र धर्मस्यैकत्वेनस्वहृत्तिमसजातीयधर्मवत्त्वलक्षणसाजात्यस्वस्वभिन्नसहावानन्वयघटकसाहश्यभेदग्रहणं व्यर्थमिति वाच्यं स्व
हत्रधर्महत्तिभेदज्ञानेनस्य स्वहत्तिधर्मपिसत्तान्नचनत्वादिस्वहत्तिधर्मस्यस्वोत्कर्षकत्वाभावान्नातिप्रसंगइति वाच्यं सर्वनिन्दितविन्यासादिषु तेस्वस्वहत्तिधर्मलाभेनोपमेयोत्कर्षकत्वेस
तामा ननु कमलेवमन्निर्मलेति विकमलेत्युपमेयोपमायामनिव्याभिलः कमलयत्नस्यस्वीकारेनन्वयेपि तत्स्वीकार्यमितिभेदग्रहणमनर्थकं। दावं हारमटनाभिधुः शिरसात्वं व्याप्त
द्विअरस्तामाह्योमान्ह हेतातेत्वाहद्योमवेत्याभिन्नोपमायामव्याप्तिश्चानन्वोपमेयोपमायामुपमेयतावच्छेदकोपमानतावच्छेदकयोरभेदादभिन्नोपमायां उन्मानस्राणीशाव

नीहमिपर्मा

तस्य वगांभीर्यं गूढाशयत्वं अगाधत्वं च सत्यं। स गृहीत्वा कापालिक सर्वबलं ग्रामे दुःखं नालोक्यते। अत्र अद्य वा ईर्गंगा भुजंगस्येवेति ... वलितिरिती यं तद्धितगा श्रौती। अंबर
तस्यैव गांभीर्यं गूढाशयत्वं अगाधत्वं च सत्यं ... कापालिक ... अत्र सामा
त्व वदितिलुप्यार्थे वतिरिती यं तद्धितगार्थी धर्मलोपवाक्ये श्रौती लुप्तोपमा माह। अनुपमेय सो ऽन्यो सर्वशोभि नेत्राङ्गः अमृतं च मधुरं स त्यं च वचः करणीयं। अत्र सामा
न्य धर्मस्य मार्दुर्यस्य लोपे यथा श्रा वृद्धिः श्रौती। धर्मलोपे वाक्ये आर्थी यथा। अस्य प्रभुर्युद्ध विस्फारित स्खड्गो ऽभ्र मनक्रमुस्मनया यथेत्समो दृष्टः। अत्र क्रौर्यादि साधा
रणधर्मानुपादानात् वद्धस्य वयमायुधत्वाभावात्। उपमेय ... समासा सादृश्य विश्रांते मन्या लुप्तोपमा। धर्मलोपे समासगा श्रौती समासगा मार्थी तद्धितगा मार्थी
चैकेनाह। करवालइव भि हे सत्ववतस्य दुष्टस्य आचारः करवालइव घातुकः वागम्लतोपमा भिष्टा मनो विषकल्पं तत्त्वे। तदेतद् घद्धिजीव सिजीवि व्यासित समेव वे
सिद्धास्य सिद्धवर्तमान सामीप्यल ... तत्त्वं गेडीवनमेव दुर्लभ मिति भावः। करवालइवेत्यत्र वशब्देन नित्यसमासात् श्रौती समासगा लुप्ता। अस्मनोपमेति समासगा
वीलुप्ता। विषकल्पमिति तद्धितगार्थीलुप्ता घातकमार्दुर्यनाशक धर्मानुक्तेर्लुप्तात्रिधा। उपमानलोपे वाक्यगा समासगा चैकेन पाद्भुदेनाह। सकलेति। सकलक
रसा पदि विश्राम श्रीवितरणां न सरसकाव्यस्य। दृश्यते अथवा न श्रूयते सदृशमं श्रीपमानत्रेसा सर्वेषु यायापरि विश्रामः सर्वतः सुखं तस्या श्रियः कारकं सरसकाव्यस्य
सदृशं अश्रान्त्रेण लेशतो ऽपि न दृश्यते नवा श्रूयते इदं श्याम न्य वस्तु नास्तीत्यर्थः। अत्रोपमानस्य विशिष्टस्यानुपादानात् आर्थ्युपमा वाक्ये इत्यर्थः। न च वद्धस्य सदृशमुद्यमि
तिवत्काव्यमेवोपमानमिति कथं तत्त्रु पादानमिति वाच्यं। काव्यस्य समभिति काव्यनिष्ठ सादृश्यप्रतियोगिनेना न्यस्यैव प्रतीतेः। अत्रैव कद्यसमान्यत्रकद्यसममिति पाठे
ततस्य समासगोपमा। कद्य समं काव्यसमं। अत्र पाठे सादृश्य मित्यत्र समूर्त मभिपठनीयं। एवं च समशब्देन नपो नकत्वं। सरस कद्यस्यति पाठेनसरस काव्यस्येत्यर्थः। अत्र पाठे
निशाम्यतइत्यर्थकं राजसुम्नइत्यत्र ... निपाठेतु युक्तेवादि लोपे समासगामाह। तत इतिमारतेरा ... चंद्र वर्णानकुमुद्दकस्मा केनक्रामाग इव ... नेत्रयोरा
नंदकर्त्री चंद्रराम वादिग ... अत्र कामिनीगंड पांडुत्वे इत्यत्रोपमा धायकेवादे लोपात्समासे आर्थी। यथा वा। ... इत्यत्रेव वादिलोपात्समा
केशाकृतः ... पसस्य। ... उपमानादपुरइति कर्मणः क्यच्
समगार्थीलुप्ता। वाचकलोपे कर्मादिकं स्त्राक्यङ् वार्थी यथा। ... पौरं सुतीयति जनं ... अधिकरणाचेति क्यच्। ... राज्ञ
विविध ... युद्धभूमावालोक्य नारी वे चरति स्त्री ... पुरस्कृतीयति नतु पितासमं पौरादि ... नारी वे च
चरितिगाम ... मेवतद्ध्वह राज्ञा नस्त्रापानुरो यावे
खेलति उपमानेकर्मणि च। ... वाचकलोपाभावे अनुपपन्ने ... इत्यन्ये ध
मृगं ... नामा चार मात्रे विधाना ... तथा ... इत्यादिर्वै ... इवार्थ
लोपश्चि पियथा ... इति। चित्तेसु खदुःखवाकौ ... भवति चंद्रोपि स वितेवा च वादुःखहेतुः ... तयाचाप्यद्योतनाद्विलासिनी ... सामान्यधर्म वाचक ... विनिलोपाव
रति। सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप्वेसा चारक्विवंताएते। अत्र मोत्सादि समानो धर्मोनवा चक इतिन लोपः। यथा ... रूपसमान धर्म वाचक ... विशेषोपमा
वक्ष्यत्यत्राद्यादि समान धर्मो लुप्त एवास्तीत्येके। आचारक्विपि ... धर्म लोपइत्यपरे। वादि लोपे समासगा यथा। परि पंथी ... राजा कुंजर इव राजकुंजरः ... समासगाप
ज्यायाहितात्समासः। युद्ध ... तामनीरा ... धर्मोपमानलोपे समासगा समासगार्थी। धर्मोपमानलोपे समासगा समासगाय

धा। कुंदकल्पैते॥ पुष्पोपमेये भ्रमरमालोक्य कस्यचिदुक्तिः। भ्रमन्मीष्यसि कंटककलितानि केतकीवनानि। मालतीकुसुमसदृशं भ्रमर भ्रमन्न प्राप्स्यसि। कुंदन
गवेषयन्न। इदं कुंदेति पाठे भ्रमरायकृशाक्षानुकारः। अत्र कुसुमसदृशमिति समासे सौरभादिधर्मस्य वाचकस्य कृष्टतरस्योपमानस्य च लोपः। कुसुमेनासमानेति
योऽहं एतदेवाकृशांगोदाहरणम्। इवाद्युपमेयस्य लोपेऽप्यार्थी यथा। अरातीति। शत्रुविक्रमदर्शनविकासशीलनेत्रवीरस्य नधाभावात्। रूपलोपे धूर्जटिनाकुदंडः।
सराजा सहस्रमायुधा। नृपस्य कार्तवीर्यार्जुनस्य तामिवाचरति उपमानादाचारइति कश्चित्। आचारस्त्वदुर्जयमानिता। यथा तेऽर्जयमन्यते तथात्मानमपीति
र्थः। अभिमानफलं चेति। शंकरस्याप्रवेशाप्रतिपक्षो मारणा। आयुधसहस्रनिर्वाह्यस्य प्रतिपक्षो मारणस्य कृते न कृपायां नातिनिर्वाहात् लयनो वीररसप्रकर्षः। अथवा
देर्वाचकस्यालमनुपमेयस्य च लोपः। न च समस्तिन खंडेनो कृतालयचः सता बकयनबालोपइति वाच्यं। कृपाणस्यापि विशेषणाप्रत्ययोपादेवो नीरनुरूममयपहलाथ
सर्भवेतनाञ्चबंधेनेतरनुपपादनात्। अन्यथा तद्विशेषणोपादानवैयर्थ्यं स्यात्। एवं च शब्दस्य वा बन्धपायोगाद्रुपमा[illegible]मेयलोपः। अत्राचारस्याचनमाथ
र्यणाविवक्षितइनित लोपाद्वा चकलोपइत्यभिप्रायादिनिसाअरत्यधिकाः। अन्ये तु समसहसायुधइति सहशब्दपूर्वपदो बहुव्रीहिः। तेन सहेति तुल्ययोगइति वक्तु
श्रीह्यनुप्रासनात्। ततः काचिद्विशेष्यस्य शब्दानुपादानाद्दिहोपमेयलोपइत्याहुः। वाचकधर्मोपमानानां लोपे यथा। तरुणिमनीति। तारुण्ये कृतहकृपया। तदुन्मुर्वी
ललितैर्विलासैः स्वीकृतदेहा। विती र्गेतिपाठे तेभ्योदत्तः। कामशासनसमूहं नमस्तेशानवाद्यममनाः साहरिता ऋषीमुनेरपि मनोहरतीत्यर्थः। तरुणिमानिसनिम्नगनय
नामुनेर्मनोहरतीति संबंधइत्यपि कश्चित्। अत्र पद्ये मृगनयने इव मनोज्ञे नयने यस्याद्विधिमध्यमपदलोपी समासः एकस्य नयनशब्दस्य लोपः सप्तम्युपमानपूर्व
स्योत्तरपदलोपश्चेति वार्त्तिकात्। प्रत्ययभवतिनदावनयनेस्योपमानस्येवशब्दस्य वाचकस्य मनोज्ञत्वादस्य साधारणधर्मवाचकस्येति त्रयाणां लोपो। त्रिलोपो
दाहरणा सप्तम्यंतमुपमानार्थं च पूर्वपदं यस्य तत्तस्माद्रूढिकमुदं श्कोचवृत्त्यः। तस्य पदार्थ नरस्य बहुव्रीहिर्वा स्यः पूर्वपदं नगति स्योत्तरपदस्य नयनादिरूपस्य च लोपश्च
धाव्यइति वार्त्तिकार्थः। मृगस्योपमानत्वं तद्वत्त्वे तदुपमानलोपाभावान्नेदमुदाहरणमिति भावः। धर्मस्याभेदे मालोपमामाह। अनयेनेति। कुनीत्याराजश्री
स्यदातुमृगतन्नेत्रपार्थोजेतिकाविसमयानन्तरविदेन्युनधीरतेव तुषाराबुनाकमलिनी सर्मीत्यिका। विषादेन म्लाना व भव्व। अत्र म्लानिरूपे भिन्ने धर्मेण
कस्योपमानस्य बहूपमोक्ति मालोपमा। धर्मभेदे मालोपमा यथा। ज्योत्स्नेति। चंद्रिके वाद्भंजनिकासुरेव मदप्रसादिकद्मभुताए श्वर्यवद्दृशीकृतसर्व
लोकासा प्रशस्तानिर्वती कांताऽभवतीत्यर्थः। अत्र चानसमदादिजनकलादिरूपभिन्नेधर्मेण एकस्योपमेयस्य बहूपमानानि मालोपमेत्यर्थः। पूर्वत्र वोप
मेयस्यो नरस्त्री नरस्त्रीपमानलोकोरसनोपमा। धर्मभेदे सा यथा। अनवरतेति। संततसुरदानसंबधिवृंदुम्भेतनकरे तातरंगवद्दाचमिता वलिताथपिसं
तानिः समूहो येन तस्य तवभातिवहुद्विर्बुद्धिवद्दा चारस्तदुत्की[illegible]त्यातिविमला। अत्र सर्वत्र वैमल्यं समानमाभिन्नधर्मः। धर्मभेदे रसनोपमा यथा। मतिरि
वेति। तस्यन्नपस्यमतिरिवमधुरामूर्तिः। मूर्तिरिवप्रभावेन युतासभा। सभेव जयश्रीः परेषां जेतुं शक्यानअत्र माधुर्यादिकोभिन्नोधर्मः। इतिश्री
महामहोपाध्याय श्रीजयरामन्यायपंचाननचरणाश्रिताजनार्दनदासेन [illegible] श्रीजनार्दनव्यासकृतोपमाद्यर्थश्लोकदीपिका २

भनन्वयालंकारोदाहरणमाह। नकेवलमिति। नितांतकांतिरतिसुंदरी स्या नितंबिनी कांतैव केवलं मितंबिनी वनभाति किंतु विलासादुपधः का
मस्तस्थली सोनल्पक्रीडा। लसल्लेखराक्रीडनयोः। तस्याः शाखाः स्थानभूताः। नो कुसुमलतास्तास्यायिलालास्य पिनाद्धिलासादूमांतीतिविभ
क्ति [redacted] विपरिणामः। यावत्कुत्राप्यर्थे। इवशब्दस्तत्साधुतोपमनन्वयः। गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमइत्यन्वयार्थो दृष्टव्यः। उ
पमेयोपमोदाहरणमाह। कमलेवेति। हेनृपवनायर्थे। यस्यतवमतिः कमलेव लक्ष्मीरिवसर्वोपास्या विभाति। लक्ष्मीश्चमतिरिवास्थिरा
। विभाकांतिस्तनुरिवपुष्टा। तनुर्विभेवमनोहराभाति। धृतिर्धैर्यं भूरिवस्थिरा। भूश्चधृतिरिवाहार्या सततं विभाति। उत्प्रेक्षोदाहरणमाह।
उन्मेषमिति। हेललितनतसुंदरहेनृपमत्रोभा इतिहर्षितोतवपादमोलग्नाः इतिमन्येतर्कयामिदूनीतिकिं। जातिवैरी सहजप्रादुर्भावः राज्ञांमम
उन्मेषविकासं नेमसहतेनसहंते न स्यन्दोः सोदर्यस्थानेयेदीवरहलदमाक्रांतयावक्रकांतयामुखश्रीभयाऽस्येगनूषांतितीनः राज्ञो नयास्तद्रूपाद्रूपंवंधुह
नायाममस्माहृष्यंदूनामितिपादपतनेनद्योत्यः। अत्रपादस्योपमयस्यापमानपद्मामनासंभावनं सोदर्यगुणाहेतुकमुत्प्रेक्षयं चतुराहेतुको
त्प्रेक्षा। क्रियाहेतुकामाह। लिंपतीति। विरहे राज्ञो ध्यानमोगानिलिंपतीवव्याप्नोतीव। नभस्थाकाशमंजनं वर्षतीव। नीलिम्नाभेदग्रहात्। असत्त्वभु
सेवायथानिष्फलाव्यर्थानिष्फलाद्विरदिग्ग्रसत्त्वाभावाद्व्यर्थाजाताः। अत्रतमसो व्यापनाधःप्रसरणौ स्वतः प्रतीयेते। लेपनमंजनवर्षणं रूपाक्रियात्मिका
ध्यवसिते नेत्रतमोनभसीकर्तृकर्मणी दुर्वाचच्यानुसंभावनमेवाधानोपम्या। वैधर्म्यव्यतिरेको समसंदेहोदाहरणमाह। मतिमितीहेनृपप्रतिभटाः शत्रवस्ते
पुरुचिरं दृष्टेति विकल्पान्संशयान्कुर्वंतीतिदूतीतिकिं। अयंयमः किं सम्यमः खलुसततमभिसुरगोविंतोमुकुंदः। अयं तेकात्यधपुंगोनसत्यमदात
हितश्रान्तुरंगैः किं। एकोग्निःसर्वोहिश्वोनियतं नियमेनमसमरतिनकिंतन्वनिबद्धवलत्पयंतुसर्वादिकथंसरसाशीलतोदीग्निर्नमवतीत्य
र्थः। नहिंसानाधमः किं। असोयमः महिषवाहनः। अयंतुमाहिषवाहनशोभावान्नयमइति। अत्रनपरस्परादिःसशयसमाप्तयत्वादैधर्म्यादुत्कर्षः। अ
त्रपुंतमोर्थेत्रसंशयोमध्येनिश्चयःसनिश्चयगर्भः। यत्रांते निश्चयधीःसनिश्चयांतः। अयंतुनिश्चयगर्भः। निश्चयांतमाह। इंदुरितिहेमृगनेत्रेएतन्मुखंइं
दुः किंकलंकः कलंकोनास्तितेनचंद्रोनेत्यर्थः। नहिसरसिजंपद्मंकिं। नहिसरोजेकुलकुलंगजलाभावात्पद्मंनेत्यर्थः। ललितैः रम्यैः सविभ्रमैर्वचनैः वचनः पं
श्यानमुखमिनिनिश्चितं। अथांते निश्चितनमितिमुक्तनादनवावैधर्म्यतःतोसमसंदेहमाहारम्याइति। अरम्याःपूर्वप्रयाःस्वद्रिविधोकांतिमरम्यां

ऽनुविधीनोऽभूत्। अष्टं गौरैकस्तस्मात्प्रधानः स्वयंनुपादानादिकं विना स्वयं कल्पनया मरुतोऽनुभआपानि रभूत्। पुष्पा करोमास्तोऽवयवाभेदाद्रूपकं तेनानुमन्तऽ
पतिरभूत्। तस्य कामसहायत्वात्। अस्तोऽधुनोनस्यष्ठानन्ननवेदाभ्यासेतिवे न्यासेन कोन्नाद्रूपार्धेङ्गनाभावाड्डोमूर्खः। विषयाद्रूपकं
मान्ते क्तं कौतुकं यस्य स पुरारातो दृष्टो ननु युवा मुनिः सपत्नी अलाइइमनोहरं रूपं निर्मलिकं कथं प्रभवेन्नेदेमभवेदित्यर्थः। अत्र कान्तारूपा चन्द्रका
मवसंतानो ग्रहलिसंदेहालंकारो अस्य ननु नमेहा वपितेषामन्योन्यभेदको धर्मो नो नेदृग्निसंदेहादेवा वारूणा रूपकोदाहरणमाह। योगिनीति। इयं का
त्रिरेव कापालिकी योगिनी स्यो त्स्नाचन्द्रकौमिरे यथ भस्मानतस्य धूसरणालेपनं तेन यथ बला भारका एवास्याः नेत्रि भूमी। अन्तर्दीनमेव व्यसनं कौतुकं
नचरसिकान्तसेरा। चंद्रस्य मुद्रामंडलं तद्रूपं कपालं यस्या खंडएव मुद्रा रूपं कापालिकचिह्नरूपं कपालं नेत्रे लांछनं तस्य कुलं कस्य छलेन व्याजेन तस्य स्तं
सिद्धांजनमेव पारीमलं सुगंधकल्कं दधाति। पादिप अमती त्यर्थः। भग्नरूपको त्रिविधः सावयवो निरवयवं परंपरितं चेति। आद्यं द्विधा। समस्तवस्तुविषय
मेकदेशविवर्तिचं। निरवयवमपि द्विधा। शुद्धं मालाकारं च। परंपरितमपि द्विधा। श्लिष्टशब्दं भिन्नशब्दं च। तदपि प्रत्येकं द्विधा शुद्धं मालाकारं चेत्य
ष्टविधं इदं च समस्तवस्तुविषयरूपकोदाहरणं। यदाऽऽरोप्यमाणा धर्मा आरोपाधारवत् शब्दोपात्ताः। तदा समस्तानि आरोप्यारोपाधार
५ स्वरूपाणि वस्तूनि विषयो यस्य तद्रूपकमित्यर्थः। लांछनस्य छलेनेत्यत्रापह्नुतेः सत्तासंत्रयमेवा वोदाहरणं। ननु ज्योत्स्ना भस्म
वेति व्याघ्रादित्वेनैवासमासोऽयोत्स्ने वभस्मेतिमयूरव्यंसकादित्वेनैवेत्युपमासंकीर्णत्वेनिवेद्यमुदाहरणं। असंकीर्णोदाहरणस्यैव प्रदर
र्शयितुं युक्तत्वादिति चेन्न। अन्तर्धनिव्यसनरसिकामसेकमव्येयमयूरव्यंसकादिसमासस्य। धकस्य सत्वेनोपमासंकरस्याकाव्येयरहा
त्तथाहि। अंतर्धनिव्यसनरसिकात्वस्य चेतनधर्मत्वेन चेतनरात्रिधर्मत्वाभावात् साधर्म्याभावेन रात्रिरेव कापालिकीत्युपमितसमासासंभावो
नो। रात्रौ कापालिकात्वारोपो तस्मे वेताद्धआधर्मस्यारोपणमुख्यरात्रिधर्मत्वाभावात्। न्यस्तं लांछनमण्डनं कुमुदिनीयोजासर्वेद्धिसरमिति
चतुर्थपादघटितश्लोकेनुपात्तचतुष्टयेपि रूपकं एकदेशविवर्त्युदाहरणमाह। जस्मेनेति। जस्येति। यस्यरया तेः पुरेकुरुकृतो मण्डलाग्रल
तो रससात् नुमन्यायमहसापरा दृमुरवा भवानीरिपुसेना। मण्डलाग्रः खड्ग एव लता। तदा कान्तात्वात् नायिकात्वोकरैकुर्वतो युद्धे धृतस्य नायर्थं वतः र
सेवी रेखं गौरं भुमतमनु स्वापि युयुत्सुः सुरतेषु सा विस्तृता सहसापरा मुखापृष्ठा न्मुरता निवृत्ता भवा। इत्यर्थः। अत्र रूपणस्यातः पुरत्वमा
रोप्यमाणा पात मंडलाग्रलताया नाधिकाला रिपुसेनाया आरोपितेनापि कालेन सामर्थ्यात् नीत्येकरूपा वैषम्यात् शब्दोपनागरे

व

शुद्धं निरवयवमाह कुरंगीति। हे सखि वइयं बालाय यस्मात् ज्ञानध्वनिपुण्यगीर्वाणगानिःस्तिमितया निःक्षेपानि करोतीति यत्र श्रुतमपि कौन
स्यादितं वृत्तांतं सखी पुनः प्रश्नवंति करोतीति वेन्मनोलुंठितिमनुपालुकः। कोपर्वीकृतमिति तेव द्वितीयायां यत्रानिद्राहानं यथा स्यात्तथा त्वंलर्गहमध्यस्व
पिपति। तन्नेस्मारस्याहदिकामोभिनवां प्रेमरूपां लतिकां वालल्लनाम्। अल्पार्थेकन्। सेकं घृहृत्संइति विषमिकां तस्मी तिरूपस्तीतिभावः। अत्र प्रेमोल्ललताय
रूपकेन्यत्नगंपरिपोषकेत्वरूपकांतरकिमपिनोक्तमिति निरवयवमिदं। मालारूपकं निरवयवं वाह्यहरणमाह सौंदर्यस्येति सामोद्धिमास्तौ सौंदर्यस्य तरंगिणी
सौंदर्यस्य नदी। तरंगतेनौतरो तराविच्छेदः। यौवनोत्कर्षस्य हर्षोद्रेकः समुचितस्यानलुभेनहर्षः कांतेः कार्मणकर्म। वशीकरणोपायः कार्मणं। तेषु ह
णाकर्मः नर्मरहस्यामेकोनेलीलानामुल्लासनावस्थानावासभूः। कल्लोलस्यानौवक्रभितां विदग्धो कीनौ विद्याविधौनिःसीमचातुर्यस्फूर्तिः। पंचाशिलीमुख
स्य कामस्य वीराणाः। भस्त्री यां चूडामणिरित्यस्तीत्यर्थः। यथैकत्रवल्लीभिरूपमाभिमलोपमा तथा ऽत्रैकस्याभेवविधेयायां तरंगिणीत्वेन नावरूनामारो
पाद्धत्वनिरूपकामणीतिमालारूपकमेतत्। परंपरितमाह हरणमाह। वेदीति। विदुषां मानसं मनस्तदेव मानसं सरस्तत्रहंसरूप। नत्रास्थितस्वा
तुंवेविदिसां कमलया लक्ष्म्याः संकोचः कमलानाम्संकोचो विकासस्तत्र दीनद्युमणिः सूर्यरूपे दुर्गाणां मलं घनोपायी भूतानां नगराणां अमार्ग
तां स्वीकरणदुर्गायाः पार्वत्या मार्गणानन्वेषणा चात्र नीललोहितमहेश। समितौ युद्धानां स्वीकारः समिधा कोष्ठानां च स्वीकारः
कुवलनेतत्र वांद्धि रूप। सत्येऽमृषाभाषणेऽशनिः सत्या हस्तकन्या या चशानिस्तद्विधानेदक्षसमर्थः। हस्तवजाय पनिधिर्धीरोपरूपधूनि
चाविजयः परपराभवः नस्यप्रागभावः प्रथमनरव वोमत्रिः। ननुपराभवो नेर। तत्रभीमभीषणविजयोऽर्जुनः पांडवभेदः। तस्मात्कथ
मतउत्तरमिति गडज्जत्वयस्यनाघ्नो भीमो भीमसेनस्तद्रूपोसि च। वरः श्रेष्ठो वीरः स्मरः वरेषुवीरइतिवा। वैरंचो विरंचिसंबंधि ब्रह्मणो हंसः बंधिज्ञोत
भित्यर्थः। तत्सरस्यानं पृथ्वेमहसाम्राज्यं तेजः क्रियाः कुर्याः। अत्र मानसे विद्वेन्मनस्त्वारोपस्य परहंसत्वारोपे हेतुत्वेन मानसमेव मानस
कमलायाः संयोग दुर्गाणां मार्गणं समितां स्वीकार एव समिधां स्वीकारस्याघरोपपरंपरापाः समवाय रंतरित्नरनामकंभा
रोपः। सद्वैधा। वाचकैकस्मिन्श्लिष्टेशब्दे। भिन्नेवेति। तत्राद्यं कुल्यइत्यमुदाहरणं। शब्दे भेदे आह आलानमिति। हे राजेन्द्र वीरभूरवे
रित्रीसांध्ये घ, व्यहः तेभुजः ज्ययएव कुंजरः तस्या [illegible] धिः समुद्रस्तस्यहृषहांसेतुः करवालः खड्गः स एव बं

इमहाः सूर्यः तस्य पूर्वाद्रिः उदयाद्रिः । श्रियः लक्ष्म्याः लीलासुखस्वापस्तस्योपधानं शिरोनिधानं तूलपटः । यद्वा श्रियः कान्तेर्लीलोपधा
नं तत्तुल्यं निवासस्थानं । संग्राम एव वर्म पृतनासागर आ नद्दहे तुलानु । तस्य प्रमथनमेव क्रीडा तस्याविर्भावं हराद्रिः राजनि शोभते । अत्र उ
पकुंजरयोः पद्मभेदो नमानसादिवन्न श्लिष्टत्वमिति युक्तः शब्दभेदे तु हारहरागमिदं । श्लिष्टमालापरंपरितरूपकमाह । निरवधीति । नि
रवधिः अनवधिः अनेककालं निराश्रयं आश्रयरहितं च । अनिर्वाहितः कौतुकमुल्लसत्तल्लेनशो विवाहन्त्याः यस्तोषाम्बुपेचो विस्तारीयेन
पक्षेऽनिवर्तितः प्रपंचः संसारः सृष्टिर्येन ईदृशो यस्यास्यां चतुर्दशलोकाम्भ भुवा ह्ययः त एव वल्लयो लताः तासां कंद आश्रयः मूलं इह
जगति । प्रथमः आद्यः सः प्रसिद्धो भवान् कूर्ममूर्तिः कमठाकृतिर्विष्णुर्विजयति । अत्र राज्ञि कूर्मत्वारोपे कंदत्वारोपो वल्लित्वारोपस्याहेतुरिति
माला । इदं चाभिन्नशब्देन त्यक्तश्लिष्टं । रसनारूपकमाह । किसलयीति । मदनः लतानां किसलया एव करास्तैर्योषितां करकमलैः करा एव
कमलानि तैः नलिनीनां कमलान्येव मुखानि योषितां मुखान्येवेंदवः तैः कामिनीनां मनाङ्यति । करकमले मुखेंदुभिरिति योषितामित्यने
नान्वेति । अन्ये तु कामिनां करकमलैः कामिनीनां मन इत्याहुस्तद्युक्तं । कामिन्यस्त्वकामिनः शुक्रामिनः पुमान्स्त्रिया इत्येकशेषः । तेषां करक
मले इत्यर्थ इत्याहुः । कामिनां करकमलैरित्येव व्याजेनानेन तु कामिनीनां मन इत्यादि त्यायाजना । योजना विनेयमनः पद्मस्याग... स्ववंधिमनोऽर्थ
कत्वेन जगतां स्ववंधिमनो जयतीत्यर्थलाभसंभवादित्यपरे । अत्र ललनानां नलिनीनां च स्त्रीत्वारोपः आर्थः । किसलये करे कमले मुखे ... त्वा कर
रोपः शाब्दः । एवं परंपरितरूपमालानां परंपरारोपविषया इत्यलंकरया रसनारूपकमा । अपह्नुत्यन्नकारोहरमाह । ... इति । पा
र्वती प्रति शिववचनं हे शैललननये गौरि । परिराज्ञरुचः ... कांते शंकरस्य वपुषि देहे अगलं ... करत्वं ... कोनविलस ५
ति नग्ना भवति किं तु स्ववदनं तत्र ... सुखस्वापो भवतीति सस्मितेन्दुः । इयं रतिविषया गौरीरमणी...
शोते इति मन्ये शयामलानं । अत्रापह्नुतिर्द्विधा शाब्दी आर्थी च । आद्या निषेधपूर्वारोपा ... कपटछलादिशब्दप्रयोगाद्द्वि
तीया । नेवार्थमित्यत्र कलंकस्यासत्यत्वात्प्रतिपादनेन शब्देनैव ... माह । ... हे सखि विप्रयविरहकृशोऽस्मिन्नुरागिति
अनुरक्ते लोके स्त्रीजने स्मरस्य ... एतेन सपर्यं नतनिरवेदे । तथा हि । उपवने येस ... नतृष्णा ... जासि नाथेऽगा
अमरासक्तो यामिषस्त ... नकायेन प्रतिविशिरवं प्रति ... कालकूटं इदं किंतु निहितं । अत्र छलशब्देन ... मसत्यत्व प्रति

उरसि

॥ १४

पादनमित्साधीयं गुदाहरणां नरेशा पीमाहात्म्यमिति । नूनमिति निधिनर्के । शर्वः शिवस्तेन खलु घोदग्धः कामः मृगदृशोऽस्मि
न्नस्मक्षे इषुकरिभागरूपे लावण्याम्भसि सरसि निपतितः किं । यद्यस्माद्यस्य कामस्य वा अंगानि भंगाराः ते ष्वांश्यामो निर्वापि
ताविलापनं तस्यापि श्यूना । इयं नाभिगतेरोमावलिवपुः शोभालिस्वरूपा धूमस्येव रवाशिरवा परिणाममेति विलसति । अत्र हे
तस्यवस्त्वन्तराभिधायिपरिमाद्वेनाभिधानात्स्पष्टार्थः अर्थश्लेषोदाहरणमाहत्यमिति । उदयं समुद्रिगर्भ चलं चाप्यते
आज्ञोति । दिशां नत्वा दिकुसंवंधि जनानां मालिन्यं हरिदोरी कुबेराणां दिशामंधकारं च निराकुरुते । दिशा मोचारमार्गाणां
पापं नमस्येत्यर्थ इत्यन्ये । निद्राभालस्यं स्वापश्चते नमुद्रां नेत्रनिमीलनं यत्तानिद्रा आलस्यं स्वापश्चमस्य मुद्रां प्रकर्षं निधे
नं नाशं नयति प्रापयति । क्रियाः यागदानागमनागमनादि रूपा श्रुवति यति । स्वैरायनीति कारिरात्रिस्तेषामाचारो वेदानु
क्तेष्यस्वधया यात्रां अपि सन्निधिस्तत्र तस्याधायाश्वृत्तिः प्रवर्त्तनं चैरो वा तस्यनाशं रचयति नतां जलनश्चो भानुरूनोज्ज्वलाभ्र
तापादीनाशमीनां च पुञ्जं यस्य तेजः पुञ्जोमनागपि स्वरवमानानास्तमिता । तेजस्तां रश्मीनां पुञ्जस्तेत्यपरे । विभाकरः राज्यानिशे
कसमये पुत्रोहितादिभिः सूर्येण तुल्यतयाऽप्रतापरूदादिव इह भाकरः इति क्रतनाभान्तपतिविशेषः स्वयं श्रोमानितिअत्रसर्पानु
कूलोऽप्रर्थविाच्याः नृपानुकूलाश्च धर्मलिङ्गस्याः तथा विशातरेकार्थप्रतिपादकशब्दानां लक्षणयार्थं तत्प्रतिपादनेन सा क्लिष्ट
लक्षणाभ्यामयुगपदनेकार्थप्रतीतिरित्येष समासो भवेदाहरणमाह । लहीति । लब्धा [illegible] तव बाहुस्पर्शं यस्याः सकोऽपु
लासः जयलक्ष्मीस्तव विरहे नवलवञ्चलापुर्वलानन्तुसाहेराजन् । तवबाहुस्पर्शं प्राप्यैव यस्याः सर्वांसिद्धः कोऽपि वनानि
मयः पुलकः सोऽभूत । साजयलक्ष्मीः नवविरहस्ताविनवलज्ज्वेलाभवेन्सा दुर्बला ननु । अत्र जयलक्ष्मी पादस्य विशेष्यस्य का
नावाचकत्वान्ततोऽन्यार्थविधायेनस्त्वेषापत्तिः स्यान्नु किं तु बाहुस्पर्शः बाहुपीडनं चदुर्बलानिष्प्रभाकृशा चेत्येवमादिभिः
श्लिष्टैर्विशेषणैः कोन्नासाधारणैः परस्याप्रस्तुतस्यार्थस्याक्षिप्तिरितिसमासोक्त्यलंकारः कोता व्यवहारस्य जयलक्ष्मी व्यवह
रे आरोप्यमाणस्य चमत्कारितात्र । निदर्शनालंकारोदाहरणमाह [illegible] इति । अहं कालिदासः दुःखेनापि न तु मशक्य सागरे

उडुपं प्लवं । एकं काष्ठानिर्मितानौः । तथा तितीर्षुः तरितुमिच्छुः अस्मि । सूर्यात्प्रभवः उत्पत्तिर्यस्य तेनादृशो वंशो रघुवंशः स क्व । च पुनः अल्पः स्व
ल्पः विषयो यस्याः एतादृशी मे मतिः क्व । अत्र निदर्शना चतुर्विधा । वाक्यार्थयोः परस्परमभवन्संबंधरूपोपमापरिकल्पिका यत्र तत्रैका । प
दार्थयोः परस्परमभवन्संबंधो यत्रोपमापरिकल्पकस्तत्र द्वितीया मालारूपा तृतीया । श्रुतक्रियाबलात् स्वस्य स्वहेतोश्च कार्यका
रणभावरूपसंबंधस्योक्तिर्यत्र तत्र आपरा निदर्शना । निदर्शनात्रयमसंभवद्वस्तुसंबन्धा । परमा तु संभवद्वस्तुसंबंधेति व्यवस्था । इदं प्रथ
मनिदर्शनोदाहरणं । तथाहि । अल्पविषयमतेः सूर्यवंशवर्णनं न स्यादित्येको वाक्यार्थः । अपरस्तु उडुपेन सागरतरणं न चा
पा नयोरुपमानोपमेयभावं विना परस्परं संबंधः संभवतीति बिंबप्रतिबिंबतयोडुपेन सागरतरणमिव मन्मत्या सूर्यवंशवर्णनमित्युपमया
स्थिरीकरणं । द्वितीयामुदाहरति । उदयतीति विततोर्ध्वरश्मिरेव रज्जुर्यस्य तस्मिन् सूर्ये उदयति उदयाचलं आप्नुवति सति
पुनः शीतकांतौ चंद्रे अस्तं याति अस्ताचलं आप्नुवति सति सुमेरुगिरिः मायास्सूर्यचंद्रयोः उदयास्तयोरेककालगमनं । अयं गिरिः रैवतकः
6 सूर्यचंद्रयोर्घंटातुल्यत्वात् अवलंबद्घंटाद्वयात् तु गजेन्द्रशोभां वहतीत्यर्थः । अत्रान्यलीलावहनमन्यस्य न संभवतीति तदुपमायामे
वपर्यवसानं । अनयोर्व्यंग्योपमया गिरिपदार्थलीलापदार्थसंबंधस्य स्थिरीकरणं । तृतीयामुदाहरति राजभ्यामिति । हे देवराज
न यस्त्वं गुणान्वकेमुपयोगं करोति । एवं पुरुषस्तरंगवतीनां सरितां भुजंगभर्त्तारः समुद्रः रुधाम्यमर्थानुमिच्छति । क्रूरे चंद्रबिंबं ग्रहीतुमि
च्छति मरके वलं घायितुमिच्छति । अत्र भवद्गुणगणानां घटमारोवाङ्कुरणांकोभाविनरत्नाघमारिरिवासौ तत्रादास्यास्यत्प्रभृति इत्युपमाविनानुप
पमानएवसंबंध इति तयातस्य स्थिरीकरणात्समुद्रेति नीर्धारी बहूपमानानि संनीतिमाला निदर्शना । चरमां निदर्शनामुदाहरति उन्नत
मिति । शैलाग्रतः वायुकंपितः चारुः मृदुः रेणुकणाः पाषाणकणाः इति लोके धुवन्नधः पततिरितीति क्रियः लघुमेदुद्धिः अनुपरि
मारणायोगी चतुर्न्नोन्नतं उच्चैः पदं स्थानं चोपनिरआप्नोतिस हेलयानायासेन पतनेन दर्शितं ध्रुवं निश्चितो पतनं नीचसंपत्तिभाजो
धःसंयोगाद्भाजन्यैनुचाकुअधःपतनीति योजयति अत्र श्रूयमाणायापततीति क्रियया पतनादिनिःक्रियः याच्यान्यादिसंपत्तिभ्रंशाधःस
योगलक्षणास्य स्वात्मककार्यस्य लाघवसमानाधिकरणानुन्नतपदप्राप्तिरूपकारणस्य च संबंधः स्वाप्यतेसस्वसंबंधोन्यस्यापि न घोः
पुरुषस्योन्नतपदप्राप्तिर्दर्शयत्यस्य च पतनाय वे गुणमाला निदर्शनेयं । अपरस्तु तत्र माला काव्योदाहरणम्

हा। यांताद्दृमि। कश्चिद्देशांतरगमनोपक्रमं विज्ञाय यथा वस्याग्स्थितः केनचित्तस्या नालि भितिभिदृतो सीति पृष्टः प्राह। भाविनिमरणो गुल्मा
हस्तया स्वर्चितः केनहसितेन। अथ विलस्पशं जन्मना किं कृतामाह दृष्टा केनचस्तु यानतु चलुम्मध्यां। एवं निर्दयहृदयो मामेवं विधां विहाय जिगे
कोंतयां मिपतीत्यस्या उन्यावधीरणाम्यं जकृमत्रे कवचनाभिति वचन धर्मेः। किं विशिष्टेन वसुधा। लज्जा मंथरतानके णलज्जा नेमिन
तारकेणागमनानि चाशनेन लज्जा पुनः किं विशिष्टेन निपतता नाश्रुणा निपतनम्नु वल्लनं तो नं निर्गार्या अपक्रांतं अनुयेन जाताना स्त्रागे
नहिदुःखं विनिमन्नुकामानवाष्पमुत्सृजंति। अथ च मंगलस्य वना अशुभस्यान कालेनमुक्ताश्यत इति श्रीस्ये ति शयः। कृसति। मयि
सवाष्पे सा शुभितः एवं कथयति सति। अतिकाश्यं दृश्यं नादनिष्ट। मां कर्य वाष्पाकुलः। एवं कुसुदृढ़ियातनाः देशांतरं गताः संतः पुरुषाः
किं स्यायो नमि। लतिः अपि नुमिलं यवनस्या नयामलेन मर्दथा। रिंतानकार्या। यतो नितरां कृशा सि सुतरां स्वभावतः कृशा सि महद्वं
विधेकायर्यं सति चिंतया वनिनिं शुभा कृतइति भावः। अत्र प्रस्तुतप्रशंसा पवादिना। कार्य दृष्टे कारण योग्गे रकं। कारणे दृष्टे कार्यस्य।
गर्द्वितीया। सामान्यप्रक्रांते विशेषस्यो क्तिस्तृतीया। विशेषे प्रस्तुते सामान्यस्योक्तिश्चतुर्थी। तुल्ये प्रक्रांते तुल्यांतरस्याभिधानं प
चमी। तत्र प्रस्याननिवृत्तिरूपकार्य दृष्टे मरणरूपस्य कारणस्याभिधानात् प्रथमभेदोदाहरणं। द्वितीयभेदोदाहरणमाह राजन्निति
हे राजेन्। तव मातुर्गृहे तथाः पांथैः पंजरात् मुक्तो राजशुकः शून्यवलभीपु परिगृहे सौधचित्रस्य निर्दृष्टः एवं कमतीत्यमभाषतेत्यर्थः किं
हे राजेन्द्र। तव कन्या कौतुकात्मानं पाठयंति। हे देव्यः राजपत्न्यः यूयमपि नरोसियनाः। नवदत्य हे कुंदे अन्ध मां भोजय कुमारैः स
चिवैश्चापि किं न भुज्यते। तत्प्रसंगेन शुकभोजनान्नदितानव्यक्तिवदनेत्यर्थः। अत्र प्रस्यानरूपकारणे प्रस्तुते रिपलायनाध
गवलाति शुकमोचनादिकार्यस्याभिधानाद्वितीयभेदोदाहरणमिदं। तृतीयभेदोदाहरणमाह गतदेति। तस्य पुरुषस्य मुखादिरूपा
पंचमीत स्तु रूपमुखाच्युतनमेतत्व स्यामित्यर्थः। एतत्किं यतस्मः जडः। नलिनीपत्रस्थितवारिसाः कृतजलस्य विंदु मुक्ता भातीत्य
मस्तामे नेइत्यर्थः। अस्मादन्यदपि शृणु। तस्मिन्नतिक्रमविषयी मतुर्विदेशनेशरीयमाने गतत्रमायो मुक्त्यग्रस्थल चुक्तिपयोल्पा
लेनेन प्रविलयनिमग्नं गुलावले। नेनष्टे सतिमममलिः कुत्रो गतेत्यनुदिनमनःशोकेन। गतिर्दाती स्थः। अन्यनतस्य पुरुषस्य
कियदेतन्नोद्याच्यं। एतेनमथास्य यस्मात्स जडः मुखानि त्रवचानाहिश्यामुक्तानलिनीपत्रस्थितं स्फरावन्ताविमुक्ताम ति। इत्यम
न्ता। अस्मादन्यदपि शृणुमानेशदीयमाने। तस्मिन्नं गुल © Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri तिकुत्रोद्दीयगतो ममममालिरित्यतः। शुचानुदिनं न

जल शु

7

मुख्वो नृशतारकवचननमात्रान्मुक्ता मतिरित्यमंसोत्यर्थ इत्यपरे। अत्र जडानां स्वल्पोपि महत्वसंभावना भवतीति सामान्येन कथते मुक्ताम
तिरविशेषो विशेषस्तु तीयभेदोदाहरणं। चतुर्थभेदोदाहरणमाह। मुहुरिति। विष्णुना नरकासुरे हते कोपि नमन्त्री नरकासुरस्य सुहृदं ज्ञानी
दमाह। यः वैरस्य प्रतियातनेनाद्रवदिशा मुहुर्द्वयमानो वाष्पजलप्रमार्जनेन नेत्राश्रुजलनिरासं करोति स एव प्रशस्यः श्लाघ्यः स पुमान् अ
न्यथा नपुंसकः। स एव नीतिमान् तस्यैव वस्तुजातं वितं स एव श्रीयो लक्ष्म्या भाजनं पात्रं। अत्र कृतघ्नो हि महत्यनरकासुरवधूनां यदिहः स्वं धाम
यास्मिन् नरोत्तमे वपुष्यद्गृति नरकासुरभित्वमृत्पदविशेषप्रस्तुतेन स एव प्रशस्य इति तत्र सामान्यो ऽयं चतुर्थभेदोदाहरणमिदं पंचमभेदोदाहर
णमाह। पुंस्त्वादिति। केनापि पुरुषप्रवरेण नम्रश्रेष्ठेन विष्णुनी चक्रनीदृशी। एवं विधादिकरीतिः। अकटिनाप्रकाशीनां। नामेवाह। यादृश्य घुपि
पुंस्त्वं पुरुषकारः शूरो यादिः पुल्लिंगं च तस्मादपि अविचलेन। नश्यनं। विष्णुपक्षे मोहि स्त्रीरूपं गृहीत्वा दैत्यमोहनेन तेभ्योऽमृतहरणाद्दैत्य
स्य रक्षणं कृतमिति पुंस्त्वनाशादिति भावः। यश्चाधः अपकृष्टपदं पातालं वयापातगैः। विष्णुपक्षे वराहमूर्त्या पातालगमनशीलाद्धो
गमनेन नष्टधियुद्धरणं कृतमिति पातालगमनमिति भावः। अपायने यावन मृता न धीनस्यान महत्वं यहितः स्वल्पतनुत्वं। विष्णुपक्षे वलिनः
शार्धनि वामनतेस्याः ज्यागाइस्पर्णं कृतमिति स्वल्पतनुत्वमिति भावः। इत्येवं वधपि स्यान्नेषा पिदिश्च मधुसूदनेऽनुहरणं विपदीनामन
तथात्वविपदि नाशनेन नरकास्योदित्यर्थः। अत्र तुल्यप्रस्तुतेन तुल्या नरस्योक्तिः। कपाऽप्रस्तुतप्रशंसा त्रिविधा। यत्र श्लेषाभासात्तुल्यान्नरस्या ९
क्षेपस्तत्रैका। यत्र समासोक्त्याभासात्तुल्यान्नरस्याक्षेपस्तत्र द्वितीया। यत्र सादृश्यमात्रात्तुल्यान्नरस्याक्षेपस्तत्र तृतीया। प्रथमभे
दोदाहरणमिदं। तथाहि। अत्र पुरुषश्रेष्ठस्य प्रस्तुतस्य पूमानीभूतविष्णुरूपिकः पुरुषोत्तमादिविशेषणविशेषणाभ्यः नामभ
यार्थसत्त्वात्। श्लेषच्छाया प्रसिद्धिवशादप्रकृतस्यापि श्रीविष्णोरभिधानं। अनागमकृतयोः प्रकृताप्रकृतयोरर्थयोः श्लेषविषयत्वनाम कृता
त्वमेकताक्षेपेन स्यात् विषयत्वात्तत्र युगपदुभयबोधः किंतु प्रथमप्रकृतबोधः प्रस्तुतस्तात्पर्यज्ञानाभावेनासंगत्या बोधस्तेन केवलो वेति
न श्लेषतुल्यान्नराक्षेपो हेतुरिति सोऽप्राधिकाः। द्वितीयभेदोदाहरणमाह। येनेति। हे चंद्र येनोदितेन ... नरूपं यस्य समस्तेन च व
परामृष्टांक्रांतितेजः श्मन्यते म्लाननादारिद्र्यं चगामितो विमापितो विलीनत्वतस्मिन् न ... नववर्गीन कुर्वे रंग्रहीतुं मेघ पुज्यते नस्येव वणा
दस्यहः कि रसात्राभिश्च न पुनर्युज्यते। शीतानने तेनोदितेन विपदाक्रांतेन च यस्य नतत्कांतं तथापि मनाकृ किं नो नलज्ज सभोत्मान किंदर्शयसि।
एवं लज्जाश्मन्यतमे प्रस्तुतथापि भवतः व्योम्नि आकाशे यो हि इत्युजो तो विस्फुरन् दीपवल्लानं च जडधामतेव शीतं लज्जभ नाम सूर्य तामस्य रत्नाथ।

काशेय

विस्फूर्जत्स इति पाठे सगर्वमुद्देषिणः यद्वो ऽस्मि विस्फूर्जतीत्यपि क्वचित्पाठः स तेवं योजनीयः । लङ्काभ्रम्यत्वं तव युज्यते यद्यस्मात्का
रणात् अभवनोड्ड धामनात्व्यो ऽस्मि विस्फूर्जतीति । अत्र विपक्षे रायपराभूतेतमुपजीव्यधन्यं मन्ये कुचन पुंसि अत्रकृतश्चेद्व्यवहारः प्रतीयते
तेनागकृता सकृत्ताक्षेपसमासो ऽस्ति छायानुनुसमासो ऽस्ति रेवं तस्याप्रकृतव्यवहारारोपणात् । तृतीयभेदोदाहरणमाह दाप्येति ।
अनेन दुष्टेन समुद्रेण चमुरवानि कृत्वा नितत्कागमस्यात् । नानिवनेभ्यः जलं गृहासकलधनं चगृहीतायमाऽर्जितं न किमपीत्यर्थः । वारिक्षा
रीकृतंव इबानलेकृतं च । पातालकुक्षौ निक्षिप्तं च । अत्र प्रस्तुतफलपरेभ्यो धनमाहृत्य विफलं व्ययितवति पुरुषे अप्रकृते ऽप्रकृतस्य तत्सदृशाब्धे
वृत्तकथनं । इयमपि त्रिविधा । अतो ऽस्मिन्स्तन्तारोपरूपाध्यारोपभिन्ने वाक्यार्थोपपत्तिर्यत्र नैका । अध्यारोपेणो वाक्यार्थोपपत्तिर्यत्र तत्र द्वितीया एक
देशाध्यारोपेण नारोपाभ्यां वा वाक्यार्थोपपत्तिस्तत्र तृतीया । तत्राद्यामाह श्रेति । अर्णसाकुलेन व्याप्तः भुवनविस्तारः पातालमध्यभूये नत तस्य समु
द्रस्येह लोके पातः नो नजपातुपाया । यद्यापो नो ऽस्मि यानमुपायो येषां ते नेस्सां यां त्रिकाः वहवोलं घनमक्रमं गूढयुक्ताभवंति । आहो इति संभावनो । यदि
देव वमाद्दष रूधमपि रिको भवेत् इदानीमस्याघटः स्वातः गर्तः तस्य कुहरं गंभीरो भागविशेषः तस्य दर्शने पिको नाम समर्थः स्यात् । अत्र प्रभोः पूर्णाग्र कल्पः
मवरिकृतात्वेन र्थादेवतीतासर्थः । अत्र दुर्लङ्घ्यस्य कस्यचित्प्रकृतस्याध्यारोपं विनापि वाक्यार्थोपपत्तेर्नाध्यारोपः । द्वितीयामाह केसत्वमिर्
ता । हृहृदं अनुचितैः भोकः तदैवेन हतमभाग्यं मां शाश्वत ककृतावासहृक्ष विशेषं विद्धि । जानीहीति तस्य प्रतिवचनं । वैराग्यादिव वससीतिपुनर
पि प्रश्नः साधुसत्त्यानिवहितहीनामित्युत्तरं । इह वैराग्यं पुनः प्रश्नः । उत्तरमाह कथ्यत इत्यादिना वामेन वाममार्गे वटवृक्षो ऽस्ति । यः पथजनः सर्वात्मना
छायोपसेवनादिनासेवते मार्गः स ह्यथः । तत्र स्थितस्यापि मे छायापि परोपकारकरणे समर्था नात्यन्ताढ्यतावासहृत्त्वं नाम पथस्य यस्य सेवना
योगात् । अत्र चेतनस्य वृक्षस्य प्रकृतानिर्विशेषपुरुषत्वारोपेणैव वचनानुबन्धनसंभवाद्ध्यारोपे एव । रूपकं तु प्रकृते तदन्यानारोपान्न । अप्रकृ
तपवात्र प्रकृतारोपात् । तृतीयामाह सोऽपूर्व इति । हे भ्रातः भ्रमर गजस्य सः प्रसिद्धः रसनायाः ऽक्षिप्तायाः विपर्ययो विपरीतागत्वं वचनाद्येयं वत
स्य विधिः प्रकारः वाससारस नायत्पकं तमूत्थमिति प्रसिद्धिः कर्णयोस्तच्चापलमनवरतं श्रोत्रयोश्चालनं यः वचनमनार्यत्वं च मद्दो मत्तता गर्व
श्चेतनविस्मृतता स्वपरादिकृतज्ञानाभावः विभागो यया सा महाबृहला दृष्टिः । अथ वा भूयसो ऽस्नेनकिं । हे भ्रमर सर्वं विस्मृतवानसि । अतः शून्यः अस्मि
मां साक्षिरहितः धनरहितश्चमुरः सुंडादण्डो हस्तश्चयस्यासो वारगोपात्रः वारणलीतिर्यो यः सर्वाणि वारकेश्वाधापि नयानि येषां न दीनगरः पथगः

मस्माहिति

आग्रहः कुः कुराग्रहो दुष्टेत्यर्थः। अत्र रसनादिवर्त्मसिद्धेः अन्यूकरतं च भ्रमरस्यासेवनेन हेतुः। किं तु नैर्वाद्यित प्रपन्नसेवकस्या
सेवने एव हेतुरिति। अत्राभेदारोपः। अतिशयोक्तिमुदाहरणमाह। कमलमिति। कान्तावर्णनं। अनम्भसि निर्जले देशे कमलं
मुखरूपं कमले कुवलये नेत्ररूपे। तानि कमलनीलोत्पलानि कनकलतिकायां। सुतनौ स्वाके कनकलतिकायां कुसुमसुभगा इयं को
त्पातपरम्परा। अत्र × नीलोत्पले × तिशयोक्तिः पंचविधा। भेदेऽभेदः भेदस्याभेदे भेदस्योक्तिः। संबंधेऽसंबंधस्यासंबंधे संबंधस्य
स्योक्तिः। कार्यकारणविपर्ययश्चेति तत्राद्योदाहरणमिदं। कमलादिभिर्मुखादीनां भेदेऽभेदोक्तिः। मुखादेरतिशयार्थं हि तत्तादात्म्या
क्तिः। द्वितीयामाह। अन्यमिति। अन्यल्लडभत्वं। अन्यैवकापि वर्तनच्छाया। श्यामामोऽप्रजापतेरेव वनभेदवती। अन्यन्नल्लडभत्वं सो कुमा सामान्य
र्यमन्यदेव। सौकुमार्यं लडहा देशीयभाषा। जीवनाश्रयत्वेन वर्ततीति वर्तनं शरीरं तस्य छाया कान्तिरन्यैव। श्यामा षोडशवार्षिकी
स्त्री सामान्यप्रजापतेः सर्वसाधारणप्रजापतेः रेखेव नभवतीति नीभिरेव न भवति। अन्ये तु लडभत्वं विलासो लावण्यं वा वर्तनं
स्थितिः। तस्याः कापारी तिरीतिर्व्याकुर्वन्ति। अत्रास्याः सौकुमार्यमन्यदेवेत्युक्ते अस्य सौकुमार्यस्य सौकुमार्यान्तरादतिशयः स्फु
भ नीयत इति भेदेऽपि अस्याः सौकुमार्यमन्यदेवेति भेदोक्तिः। तृतीयां यतस्याः संगोविवोप्रजापतिर्द्यत्रसत्य श्रुतादुवृत्तमाहिसंबंधे ८
ऽसंबंधकृतः। चतुर्थीमाह। राकेति। राकायामपूर्णिमायामभिमतो पूर्णचन्द्रस्याकलंके कलंकरहितं वपुश्चेत्स्यान्मन्ये तस्या मुखसाम्यरूपप
राभवमाप्नुयात्। अत्र चन्द्रस्य सकलमुखं तथ किं तमेवन वस्तुसंबंधे इति असंभवे विसंभावनया संबंधकल्पना। पंचमीमाह। हृदयमि
ति। आदोपर्वमालत्या हृदयकामेनाधिष्ठितं हरमार्गवल्लभमाधवनेचपचपांप्येन तस्य पश्चाद्धिष्ठितं। अत्र कारणस्य कन्ताधिष्ठा
नस्य पश्चादुक्ताविहत्वकुं कार्यस्य कन्दर्पाधिष्ठानस्य प्रथममुक्तिरिति कार्यकारणविपर्ययः। प्रतिवस्तूपमोदाहरणमाह देवीति।
एषा साऽऽस्त्री देवी भावं दुर्मितादेवीकृताभिषेकात तस्या भावं देवतात्वं वाप्यापितापरिवारपदधारिकाः साधारणफलत्वेपरिभोग्यं वा त
स्य पदं स्या तथा कथं भजतीति खलु पतः। देवनरूपं सुवराघिरिनश्रीनिमार्दितरं किंतरत्नश्रेष्ठवस्तुपरिभोगयोग्यपरिभोगोभूषा
यर्थमुपाधानतश्चाग्यंन भवति। अत्र कथमित्यनेन न परिवारपदभजनानौचित्यं प्रतीयते। नखलु रत्नस्य न च परिभोगस्यानौचित्यं प्रतीया
मानो रकस्यानौचित्यरूपसामान्यस्य शब्दभेदेन निर्दिष्टत्वादनभिप्रतिवस्तूपमेयं। मालारूपा प्रतिवस्तूपमामाह यदीति। अन

वि२ ६

अनलोऽग्निर्यदि दहति। अत्र किमाश्चर्यं स्वाभाविकत्वात्। यदि चाद्भुतैर्गोरवं ततः किमद्भुतमित्यनुषंगः। ग्रीष्मदिनगांधर्वाद्ध अन्यत्र सं
तापकृतिः स्वभाव एव। अत्र स्वाभाविकत्वस्य धर्मः सर्वत्रोपात्त इति मालोकूपा [illegible] तुलंकारमाह। त्वयीति। मनोभवज्वलितं कामनष्टं तस्यामन
स्वाधिदृष्ट एव दृष्टिमात्रेण गानिर्वाति शीतलं भवतीयतः कुमुदन्याः कुमुदवद्धस्यालोके सर्वत्र प्रकाशेव विकसतीति। अत्र निर्वाणस्याविकासा
लकस्यान्यत्रानिश्चितत्वा साधर्म्यदृष्टत्वोदाहरणम्भिदः। वैधर्म्येणोदाहरति। साहसकर्मणेति। नेनवासुरवषस्याय अवकुसमीधकरनेनुगमध
नमस्त्वाहव परेषां शत्रुसंगभटायोद्धारः विशारदत्वाकीर्तिर्नश्यता अनुगतिः। क्षयतः पांसवो रेणवो वातेवानो भोक्षि स्थिरतां दधातीति। वेपनं
नुवातेन येनु विशारदत्वात् विशारदतां पलायनं तथौ लुता मगुणिन्यर्थ इति वदति। वैधर्म्यं दृष्टान्ताभिधानादेव धर्म्योदाहरणम्भिदः। दीपकोदाहः
क्रियिसाम्ल ति। रूपरागानांधनं नागानां फलगाममसि। केसरा लिपिसिंहमना। कुलवालिकानां चस्तनाः कुलस्पृश्यनेऽभ्यन्ताना। एतानामस्तु वंद
नोऽभ्यताना। जीवतास्तनाः स्पृष्टमृशास्यया। दीपके दिधा। क्रियाकारकभेदात्तत्राद्यमेमनः। कुलपालिकानां स्तनानां च रुकृतत्वेनोपमे
यत्वं धूपरागादीनां धनादीनां वाऽप्रकृतत्वेनोपमानत्वं। तथा चोपमानोपमेयसजातीयधर्मभूताया स्पृश्य इत्यस्यापकस्यासेवसकृ
दुपात्तेः क्रियाया घनमलिकेसरे चानुषंगान् यद्वीति क्रियायादीपकं। द्वितीयभेदस्तु स्विद्यतीति वपरिस्तायावधूः वोयनेकां
तसंगे स्विद्यति। कृमेनवेल्लतिकंपते। कुशासि। मदयावंचीकारं करोति। कूणति संकोचमालवते। इमस्त्वा। विचलति अपसरति। विवलतीति
पाठे परिवर्त्यमानं विनमतीति पाठे मुंचतीति नमस्यति। निमिषति आकार्यनिदुयाने अमुद्रयति। स्तुतवननेत्रे निमीलयतीति। [illegible] । तिर्यग्दि
लोकयति। अंतर्नंदति हृष्यति। नवोढा नवावायता नव मावा। अतएव वृत्तुं वितुमि [illegible] ननुवाति अवबद्धं पुं क्रियासे कस्याः कर्मोपादा
नात्कारकदीपकं। मालादीपकोदाह। संग्रामे हे राज त्वं संग्रामांगणं आसन्नपवतां चापाधिज्यकोपारिपंथिनां शत्रूणां धनिव हे संयु
त्यसंग्रामसहिः। येन। त्वयघृत्वमासादितं प्राप्तिं तेन धनकरायघृत्वप्रकुणुः केनकिं प्राप्तं। केदंडेन चापेन मार्गणाः शराः प्राप्ताः। शरैः शिरः। श्रोष्मंते
तेन शिरसा भूमंडलं प्राप्तं तेन तत्रा प्राप्तः। भवताचातुलाकीर्तिः। प्राप्ता तया च लोकत्रयं प्राप्तं आसादितमित्यत्र नपुंसकमनपुंसकेनैकवत्
नपुंसकत्वं वा। अत्रयथामालया प्राग्वंगधितन पुष्पं [illegible] तथा पूर्वपूर्वं साधनं क्रियायामुत्तरोत्तरस्यासा

दनाक्रियोपकारकत्वान्मालारूपता। तुल्ययोगितोदाहरणं। पांडुक्षाममिति। हे सखि नवपांडु रक्षामविधिष्टं श्यामं म्लानं वदनं मुखं सरसं [illegible] हृदयं भ
लसं क्रियासु [illegible] वपु [illegible] त. दृश्यमत्र [illegible] शिपेशला [illegible] विरलकुसुमंदो यमिति तानमेत्यर्थ [illegible] कपपाति [illegible] भोभिनाहिभा। उपमेय
उसमान धर्मयोगादेकोपमानत्वमुपमाधर्मस्य धर्मिणोऽ [illegible]। तत्राप्युपमेयस्य उपमानमुपमेयपाणां योगवैलक्षण्यं च धर्मकथनात् [illegible]
तोपमेयोदा० कुमुदमिति न स्यात् [illegible] विभ्रमाजो नेत्रयोः पुरोऽस्य कुमुदानि [illegible] लोकलानि चर्यते यानाति [illegible]। नकारि गम्य
मर्थः। [illegible] त्वमुपयोगः। प्रतं चंद्रः कमलं च एकपंक्त्या [illegible] तत्वप्रतीतं। एकपदेपुनः पदस्य प्रतीतिरिति [illegible] स्मन्येऽथ कुमुदानां पुष्प भा
नोपूर्वोद्दिष्टकोऽन्यस्य नेतलम्बकत्वे पक्षिषया समानो धर्मः। अपरार्धे तु प्रतिहरिपि [illegible] यास्ममानो धर्मः। व्यतिरेकोदाहरणं [illegible] समेौति त्यपन्यस्य [illegible] पर्वः
विषयात्पुनरुक्तं ऐते। गतेयो वनं तपुनर [illegible] निर्मित [illegible] पारि। [illegible] भिरममानादिति। [illegible]। मातंग [illegible] भवबंध अविधिप्रोक्ता [illegible]
विकामिति [illegible] स्यादुपमानादुपमेयस्य यत्राधिक्यं स व्यतिरेकः। [illegible] यथा [illegible] कुशला [illegible] पते नेव [illegible]
[illegible] प्रमादनो [illegible] पार्श्वयते स्योपमेयाल [illegible] वलगतोऽस्य उपमेयस्य बाधकाल [illegible] तेनो नकः। उपमानात् [illegible] यस्य [illegible] याप्यते
[illegible] तेतु उपमेयाधिक्यमुपलक्ष्य व्यतिरेकः। नवा सोपमानी भूतव [illegible] पस्याधिक्यसंभव इति [illegible]। यन्नोपमानाधिक्येऽपि व्यतिरेक [illegible]
मादिमत सिद्धोपमानाधिकातिरेको [illegible] स्यादितिभावः। उपमेयस्य न्यूनतायामपि व्यतिरेकः। [illegible] यस्यमपापुनः [illegible]
[illegible] नतलम [illegible] पतोऽस्मानि [illegible] रूप [illegible] उपमाने व्यतिरेकदर्शनात् [illegible] सामतं [illegible] कुशलस्तुतान नृधिगतो।
त्यवकवितरिना न तावा च व्यतिरेकदर्शनानां [illegible] चतुर्विधानि धा। तथाहि। उपमेयाधिक्ये रूप [illegible] व्यतिरेक [illegible] उपमेयोत्कर्षे उपमाना
पकर्षहेतुश्च [illegible] नयोर्द्वयोरनुक्तावेकोभेदः। अनुक्तो त्रयोभेदाः। द्वयोरनुक्तावेकः। पूर्वस्योक्तौ पूर्वानुक्तौ [illegible] परोक्तौ पूर्वानुक्तौ तसी
यः। आधिक्यनस्यैवतारोभेदाः। एते च [illegible] तुल्यानुभयपार्श्वे तिपादितं तुल्यानुभयधर्मप्रयोजनात्पादितं उभयाभावेप्याधेषे [illegible]
भेवमात्मनो [illegible] रकस्यत्रयः प्रकाराः एवं द्वादश। तेऽपि [illegible] श्लिष्ट [illegible] विद्या श्लिष्टसती [illegible] चतुर्विंशति
भेदाः। तथाथा। अधिमात्रे [illegible] पराभवे [illegible] यस्यमात्रसहायस्य [illegible] मात्रसहायस्य महा [illegible] दुर्बलस्था
[illegible] अन्यत्र [illegible] मान्यव्याप्तिः [illegible] गुणस्य [illegible] मित्यर्थः। सभयोगवैनअत्रा [illegible] पमानेनुक्तमुपमेय [illegible] हितुः। उप
मेययाक्लिष्टचर्येमुरूपहेतुरिति हेतुद्वयाक्लिष्टा [illegible] एवं [illegible] पादन्याय [illegible] हेतावनुक्तः। अन्यतुल्ययोक्तस्य

चंद्रीसेन

नतस्मायो स्यमहीपते रिति पाठे उपमेयोत्कर्षहेतुरनुक्तः । नतमस्तकजनस्येव नतस्मयो स्यमहीपनेरिति पाठे द्वयोर्हेत्वोर्गुणागमहेत्वनुक्तेरिति पाठभेदेनात्रैवा
न्यमेदत्रयं यादाहरणत्रयं व्याख्यातम् । एवमेतेन भेदाद्भुवमावसंख्याता उदाहृत्य न्यासार्थं । एवमन्येऽपि पतने भेदाः आर्थी शाब्दीलभ्ये आक्षेपकृत उपमेये नवाह्ले
भेसाम्येद्रूपव्यावृत्तं श्लोकपदेनाहभेदेनार्थसाम्येहेतौ सोक्तिहिमाहासिमावति । अर्थस्कृत एव । अत्र तेन तुल्याभिरिति तुल्यार्थवतिनार्थे
मोपम्यं । अत्रापि शाब्दवत्नु उपदानुरूपावेकः । इति पदानुरूपावन्यः । उभयानुरूपावन्यइति त्रयः । अपवेकदृति चत्वारो भेदाः । आक्षेपेलभ्ये साम्ये
चतुरो भेदाना हद्वयमिति । इयं सुनयनाशोभननेत्रा स्त्री । दासी कृतापमश्रीर्येनतेनाकलंकेनमुखेनेन्दुः कलंकिनजयतिमृदुपंहासीत्यपव्याख्या
। अत्रैवादितुल्यादिपदविरहाद्व्यंग्येवोपमा । अकलंकितमुपमेयमुखेन्दूत्कर्षहेतुः । कलंकितमुपमाने चंद्रेपकर्षहेतुस्तयोरुक्तावेकः । अत्राननं
नमनोहरेनेति पाठेउत्कर्षहेत्वनुक्तिः । अयत्नमनन्तदीधितिमिति पाठेऽपकर्षहेत्वनुक्तिः । मनोहरेनऽयत्नमनन्तदीधितिमिति पाठे द्वयोरनुक्तिरिति च ता
रो भेदाः पाठभेदेनात्रैवोक्ताः । एवमश्लेषेद्वाषष्टाभेदानुक्ताश्लेषेनान्वयेप्यमंशाब्दसाम्यभेदचतुष्टयमाह । जितेन्द्रियेति । जितेन्द्रियमे
वायेनतस्यभावोजितेन्द्रियता तयासम्यग्विद्याद्गुणिपरिवेषविशेषः विद्यावृद्धाः पंडिताः विद्या चवृद्धाश्चेतिवा । नान्विषेविशाः । नद्रुपदी विनः । अ
तिगाढः दृढः गुणः स्याच्चातुर्यादियोयस्यतस्यास्यगुणाधेयादियस्तं नव अपकुपवनुपमस्यैव मंगुणानश्वरानकिंतु नश्वराइत्यर्थः । अत्रनव
तस्यैवेतिहवार्थे जयमनादृतिनोपमा । शाब्दीगुणाभावेऽश्लेषः । अतिगाढलमंगुरत्वेउत्कर्षापकर्षहेतुशब्दोपात्तो । एवंसत्कर्मनिरतस्या
स्येतिपाठेउत्कर्षहेत्वनुक्तिः । अतिगाढगुणस्यास्यनतोमरसवद्भंगुराइति पाठेपकर्षहेत्वनुक्तिः । सत्कर्मनिरतस्यास्यनेतामरसवद्
गुणाइतिपाठेउभयोरनुक्तिरितिभेदत्रयमेवचहारःशाब्दः । अर्थोर्थसाम्यभेदचतुष्टयमाह । अखंडेति । अखंडंसमग्रंपूर्णंचमंडलंयस्य
चंद्रबिंबवयस्यस्सः । श्रीःसंपत्तशोभाचतस्मात् । जातुकदाचिदपिचंद्रवत्कलायाःचित्रादिकोषालस्यचंद्रषोडषभागस्य चंद्रकलार्धनायंनागतः
नजायः । अत्रतेनतुल्यामितिवतिनार्थमोपम्यं । कलाशब्दःश्लिष्टः । अखंडमंडलत्वकलावैकल्येशब्दावुत्कर्षापकर्षहेतू । कलावैषम्य
तदभावोहेतूदृश्येकेचित् । द्विजैःसंसेव्यमानस्तुपश्येवेतिपाठेउत्कर्षहेत्वनुक्तिः । धारिस्यदमनःसता । नजिशाकरवज्जातुपश्येऽपचयंद्र
श्रीवीपतिपाठेऽपकर्षहेत्वनुक्तिः । द्विजैःसंसेव्यमानस्तुसर्वलोकसुखप्रदः । ननिशाकरवज्जातुपश्येपचयंद्रवीपतिरिति पाठेनुभ
योरनुक्तिरितिभेदत्रयमेवचत्वारआर्थादिभावःउत्कर्षापकर्षहेतुस्तवद्भेदो ...उपमाहरणानन्तरमाहहरवदिति । हविषा संवदता चिर

पिहरवतां विषमदृष्टिः विषमां क्लिष्टां दृष्टियो यस्य । विषमा भास्यमाना क्रूरा वा दृष्टिर्यस्येति चार्थः । ग्रहः एतादृशो नासि किं तु समदृष्टि
रेवासि । हरिर्वा विश्रुतो विततवृषः । वृषभो विश्रुतो निरस्तः विततो महान् वृषो वृषासुरः सत्यभामापरिणायने येन वृषासुरः हन्ता न बलीवर्द एव बाध
कं विशेषो धर्मस्तस्य जनमनश्रयेन एवंविधो नासि किं तु समहाधर्मभागी । एवं वासि । रविपक्षे तु । दैवाकोपः प्रकरः क्रिः रागः राजभागस्थनेन तापितः दग्धः जितः दाहं प्रापितः मूलं
माहयः शाब्दाः श्लिष्टाः विषमदृष्टितामावे नसमदृष्टित्वमाश्लिष्यन्तु तर्हि विषमदृष्टित्व समदृष्टित्वयोरपकर्षोत्कर्षहेतुः । तत्राधः शाब्दे
द्वितीयस्तु आक्षेपलभ्यः । एतदेव दाहरणम् । हृदयद्वीनापां वीजामिस्स वर्धयं । अन्येन तत्कर्षापकर्षहेत्वोरनुक्तावेवोदाहरणमिदं मिति
वदंति । यथा स्मितेस्साम्ये श्लिष्टे च यथावदनुष्टयमाह । नित्येति । नित्यं सर्वदा उदितः पराक्रमः प्रकृष्टतापश्च यस्य तेन अनेन भास्वमादि
विमनानुरूपेन त्रियामारात्रिरूपत्रगजन्ये एव भास्वान्सूर्यो जितः । भास्वता तस्य नन्दनरश्रतापेनेति शेषः । अत्र वेदादिशब्दस्य तुल्यादिशब्दस्य चानु
पादानानुपादानं यथार्थवाचकमपि वाच्यं । ४ तथा नित्योदितप्रतापेन भूपेन भास्वता प्रतापेन भास्वानिति न इत्यर्थः इति के चित्तत्र किं तु विनिर्जितमित्य
स्याभिधानाद्भिन्नं । भास्वते नित्योदितप्रतापेनेति श्लिष्ट । उदितप्रतापत्वमाश्लिष्ट उत्कर्षापकर्षहेतुः शाब्दो । आक्षेपलभ्ये साम्ये हेतोरनुक्तो यथा
र्थभेदमाह त्वच्छायमित्ति । यत्र पुष्पवरात्रिषु पिबतां पानं कुर्वतां चुम्बनं कुर्वतां च यूनां मधुनः त्वदास्यं मधुपाने छा अधरपाने चावर्तमानमान
नेन । मधुनि न त्वत्संगनानन सान्ननत् इत्यर्थः । कीदृशं मधु आननं च । स्वच्छमात्मनेन निर्मलं स्वेन गुणेन समुल्लसितं प्रतिबिंबितं इन्दुबिंबं यत्र मुखेऽपि च
पोलेचंद्रप्रतिबिंबाद्वं विधत्तं । यदा स्वच्छात्मना विधान् । मासे वो ऽर्कतैनगुणात्मेन समुल्लसितं सूल्लं इन्दुबिंबमिति रूपकम् मुखपक्षे । पुनः का
दृशं द्वयं । विवश्रभायाः भ्रू विंवश्रमाधरं । जीयमिपुनोरक्तत्वात् । विवश्रमो ऽधरो यत्र त्यान्नपक्षे । पुनः कीदृशं अक्रामः मुखवासनादिर्थवि
नासुंगन्धिर्द्रव्यानयाक्षेपं दिनावस्य कृत्तोमनो हरो गंधो यस्य । पक्षद्वयेऽपि तुल्यमिदं । अती वेत्यखडमत्यर्थे । अत्रो भयापि तत्त्वात् स्वच्छात्मनेत्या
दिभिः श्लिष्टैर्विशेषणैरंगनानामाननेन मधुसदृशंतं निष्टुगं धादिमत्त्वादिरूपमाक्षेपः इवादीनां तुल्यादीनां चाभावे न प्रकाशितः तत्रोभा
सभवात् । मधुनस्त्वदास्यावहारनानेन भिद्यतो वैलक्षण्यं या प्यातिरेकः । त्वदास्यादस्तरसात्वाद्रूपोत्कर्षापकर्षहेतुमो काचित्वचतुर्थो भेदः । एवं मूर्ध
न्हा रपिबतां सिंहस्य वर्धलभ्यं त्वदानामधुपानमानुनमंगना नामिति पाठः स यलोकलभ्यस्वरूपापकर्षहेतोरुत्कर्षहेतोरनुक्तिः यस्यायं नांत
रपिबतां मधुनि त्वदास्यं पुरस्ये कूलभ्या मिह नेवमुखवश्रियाम । मामिति पाठे तु कश्चिदुत्कर्षहेतो नास्कृति रपकर्षहेतोरनुक्तिश्चेति द्वितीयस्तलाप

मेदाव पिहित व्याधिविभ्लेषे दाहमामेदः। आश्लेषो दाहसमामाह। पिए ह्लीति। अये एहि किमधिकस्या आधिकृते निष्कृपभयगः मि अलमथवा। अधिचादित
कार्यारंभका दिवा प्रियतां नभविष्यामि। नायकप्रतिसामर्षसंबुद्धिः। एह्नीति सामर्षसंबोधनं। एहि इदानीमप्यागच्छ कस्याप्यपेर्यसि द्वयं केवारं
नवदामि। त्वां प्रतिनुहि न कारिता दहामि। अथवेति पूर्वाक्षेपे। कठोर एव वस्यापूर्णलं न [illegible] व्याप्नुं। अधिवादिनकार्यकर्त्री व्याप्नियतो नाकिमपि वदिष्या
मि। अधिचादिते त्यादि तु त्वस्मै मा [illegible] यां [illegible] पूर्वी [illegible] वधकृ नेत्यर्थकं [illegible] मि त्वनेनैव निषेधलाभान्नभविष्यामीति पुनः कथं नैव दाति
ग्रायधोनकं। अलं व्यथामिसार्थे तु नपौनरुक्त्यं। केचित्तु नाधिकाप्रतिसंबुद्धिरियं। एअपीति सामर्षनायिकासंबोधनं नभविष्यामीत्यभ्
गेडुहसनस्वयमेव हृये निभावः। अन्यत्सर्वं पूर्ववदिति वदन्ति। अत्राक्षेपो हि विधः। अवश्यमारम्भविषयत्वादिविषयश्च। तत्र वक्ष्यमाणा याबुक्ते भि
च्छायानायिकामयुगागधवस्थायां अभिधानस्यालमित्यादिनानिषेधो मरणागधवस्थायाविशिष्या प्राकट्य [illegible] मयती तिप्रथमभेदोदा
हरणमिदं। द्वितीयभेदोदा [illegible] ऽतीति। नायकप्रतिसंबुद्धिः। आः इति खेदे तेनस्याः नायिकायाः मानसाभ्यंतरे प्रभवनाहाहकेरणासमर्थेन तथा [illegible]
दुःकांतिः मुक्ताहारः चंदनलेपः चंद्रकांतमणिमंडलं कर्पूरः कदलीदलं मृणालकंकणानि कमलिनीपत्राणि च स्फुलिंगोत्करव्यापाराय। स्फुलिंगाः
अग्निकणाः तेषां समूहस्तस्य व्यापारो दाहः। तदर्थमेव भवंति हंत इति खेदे। अनेनोक्तेनालं नअमहे। नवकृतया तस्या स्वमुग्धनया दु
ःखतुकृष्टधाम्नि तद्धा। [illegible] यतिहेतोन्नतीया। प्रभवतेतिप्रभोरनभियोऽन्यत्तत्स्वयमुपतापकेन तथा [illegible] लाभमुपतापकानि
कियंतइत्यर्थः। प्रवसतेति पाठे मनसिकामवशा च्छायाहेन [illegible] अत्रद्वियोगिनीनायिका तन्नाद्विस्फुलिंगायत तद्धुल्यत्वा निप्रासिद्धत्वं विशेषं
च्छान यायाप्रतिपादितुं नक्रमहन्ति निषेधइति द्वितीयोदाहरणमिदं। विभावनालंकारोदाहृ। कुसुमितेति। सा नायिका पुष्पसाहितलता
भिर्नायिका [illegible] अपीडामधत्त। अलिकुलैर्भ्रमरैर्दृष्टापि परिवर्ततेस्म। चमत्कृतेनस्म [illegible] नलिनीपुष्पलहरीभिः नलिनीनां परं पत्राभि
र्वीचालितापि घूर्णनलुठति स्म। अन्ये तु सा नलिनीतरुपाकोतालहराभिरचालितापि घूर्णातिमिथोऽयं ति। अत्र लतापाः पीडोत्पादकत्वं हेतिव
रैवतत्वाभावे सतिफलाभिमिति विभावना एवं भ्रमरदृष्टापरिवर्तनहेतुः तंगसंबंधो घूर्णनहेतुः तदभावे पितदितिविभावनेयं। विशेषोमुख्यो। निद्र
मानिद्रायानिवृत्ति [illegible] त्वमपि घूर्णलोचन [illegible] ददति पिसयशी [illegible] श्लेषरस आलिंगनस्
खंयेनाएता [illegible] भुजंगं [illegible] अपोषरसदतिपाठ अप्रोषरसः। नुं वनपरिस्भरनोत्सवादिः [illegible] आलिंगनतानविरहमत्र

विशेषोक्तिस्त्रिधा। अनुक्तनिमित्ता उक्तनिमित्ता अचिन्त्यनिमित्ता च। तत्र निद्रानिवृत्त्यादिहेतुष्वभिहितेष्वपि आलिंगनचलनरूपकार्यस्यानुत्प
त्तिरुक्ता। न त्वत्रानुरागातिशयो निमित्तं मन्तव्यं कथितमिष्यमाणत्वात्तयोरनुक्तनिमित्तेयं। द्वितीयभेदो यथा। कर्पूर इव दग्धो
पि दाहप्राप्तितो ऽपि जने २ प्राणान्मनस्योऽशक्यकर्पूराकारमाश्रमान् अकुण्ठप्रादुर्भूतेन तस्मै कुसुमायुधाय नमोऽस्तु। दाहमात्रे कर्पूरे दृष्टान्तो ननु शक्तिमत्वेऽपीति
भास्करः। दग्धस्य कर्पूरस्य सो भाग्यातिशयो भवती। विशक्तिमत्वे पि दृष्टान्तस्त्वन्ये। कर्पूरे रसकर्पूरः। पारद इत्यन्ये। अत्र दाहः शक्तिक्षयसेका
रणं। सति च तस्मिन्नपि शक्तिक्षयस्वरूपकार्यानुत्पत्तिर्निरूढा। तत्र चापि नामिमं मम वापवीर्यत्वमिति स्फुटमुक्तनिमित्तेयं। तृतीयभेदो यथा। स एकः कुसुमायुधः कामः १
कः त्रीणि जगन्ति जयति। यस्य कामस्य तनुं शरीरं हरतापि हरेणापि शम्भुना बलं न हृतं। कुसुमायुधः स्वेनेनापुष्पसाहाय्यं निराकृतं भवबलहरणेन
स्वसहायः। अथवा एक एव धारयति। स एव नान्यः। तनुहरणं कारणं। सति च तस्मिन् बलहरणाख्यकार्यानुत्पत्तिस्तस्य तेन च भवेद्रूपं निमि
त्तं स्वसामर्थ्यैकगम्यं तया चिन्तयितुमशक्यत्वादचिन्त्यनिमित्तेयं। यथा स्वस्थोदाहृतं। पूर्वकइति हेतवे एकत्वं। द्विषां यातुरागां पाण्डुतां नीता
नां च तेषामभितः कृतसोत्साहमोजो ऽभिमतान्यथैते दूरनानदुद्भुतप्रतापं विनयेन हर्षं समीक्ष्य पावति यद्वर्धयन्ति त्रिधा वस्तुस्थि अत्र चित्रं अत्र
भेदाः पूर्वं वस्तु सर्वेषां मध्यमस्य मध्यमे नात्ये नात्यस्यान्वयाप्यासस्य। अर्थान्तरन्यासो यथा। निजेन निजदोषाक्रान्तत्वात्सामति सुदृढमेव
अतिसुन्दरमपि विपरीतमेवाभाति। पितं दुष्टं चक्षुरिन्दुं शङ्खमपि कांस्यं पीतं पश्यति। अत्रानुपपद्यमानतया संभाव्यमानस्योपपादनार्थं यदर्थान्तर ११
स्य न्यसनं सोऽर्थान्तरन्यासः। स चतुर्विधः। सामान्यस्य विशेषेण विशेषस्य सामान्येनेति द्विभेदौ। तत्रापि साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां भेदद्वयमिति च
त्वारो भेदाः। तत्र दोषाकृतस्य सामान्यस्य पित्तेन विशेषेणापि यत्समर्थनं पर स्फुटमेतद्व्यापि भेदोदाहरणमिदं। द्वितीयभेदो यथा। सुसितेति। कौमु
दीमहासितं स्वप्रकाशेन न केवलाऽलंकारयासुदृशिकाभिव्याप्तत्वात्पांसस्या चन्द्रोऽस्तङ्गतो भूत्। न तस्तत्वेव केवलं द्वेनाप्युपमायेन सघनः प्रका
शनत्यप्रकाशं कस्या गृहमागता तस्त्वं कस्तुभ्यं प्रदेनान्यापि तु सर्वत्रैवेत्यर्थः। भेदद्वयोदाहरणे साधर्म्येण। अत्राभिसारिकारूपो विशेषः कौमुदीसा
मान्येन पोष्यत इति द्वितीयं। विशेषेण सामान्यसमर्थनं वैधर्म्येण गाह। गुरुणां नामिति। गुर्वर्थः श्रेष्ठः पुरुषो गुरुणां दोषान्त्यां गुरुणा

ती१

समर्थक

दोषा देवधुरि कार्यभारे नियुज्यते। आज्ञाप्यते कार्यक्षमस्य नियोगायोगात्। अत्र संज्ञातं किरातः स्कंधीयस्य मः गली कुशिनो ग
लो गौ वृषः। गलिर्गडिमान् वाहृषः सुखं निद्राति न तु धुरं वहतीत्यर्थः। अत्र पूर्वे हनरूपं साम्यान्यगली विशेषेण सुखमिति वैधर्म्ये
× स्यास्तिनिगली यो वलीवर्दनिलेवलाहाः संजितं युगपान पूर्ति सगली × देवासामर्थ्यं निद्रातीत्वनी यमे दोहाहस्वगमिदं। सामान्ये
नविशेषसमर्थनं वैधर्म्येणाह। अहो इति सुहृदस्त्रिविधप्रियं वदन्को ...हाहिनि ...नमु आयुपावदुपराद्धं कृतः यद्यस्मादिदशाम
प्रियं परुषं मया वाच्यं जीवतः परुषो ... वा परा ... आयुषः। ये सुहृदः अङ्गानि परभवमहत्त्वे नाशगतास्ते धन्याः। अत्र सुहृद्विपत्त्य
क्रिविशेषः। ते धन्या इति सामान्येनाह मुधन्य इति वैधर्म्यद्वारा समर्थ्यन इति चतुर्थभेदोदाहरणमिदं। विरोधमाह। भिन्नवृत्ति। इत्युभ
गस्त्वाम गास्यादिवशाद्धियोगपर्वि पात सनि नव पाद्भिनापद्विस बलय। आदिपदा ... परिग्रहः। द्रावाग्निराशिलक्ष्मय
र्यः। अन्यवस्तुगत्यादि विरोधाभावे विविरूद्धयोरिव यत्रभिधानं सविरोधो दशधा। जातेर्जात्या गुणेनैद्रव्येण सह गुणस्य गुणेना क्रिय
माद्रव्येणाम्स हक्रियायाः क्रियया द्रव्येणाम्सहद्रव्यस्य द्रव्येणाम्स हेति। न चापानतो नलिनी किसलयतादिको तेदवदहनत्वं जातेर्जात्यासहवि
रोधः। स च वियोगोत्थसंतापोत्कर्षकहेतेन परोक्ष्यत इत्या घिद्धिरोधोयं। जातेर्गुणादिविरोधमाह। विरयइति हे नयनाथ ते वानि कुसमीपे गि
रयोधिरवर्दाः मरुद्वायुरप्यचलः। अजयः समुद्रा अप्युत्तानाः भूरप्यानिलघुः सर्वत्रा जन त्वत्या पिः। न त्वभाषा पन्यथा भावस्य गुरुणा विरो
धोदाहरणा विरोधापत्तेः। न चात्यत्नममिलघुत्वं तदपि त्वदभावे भावित्वाच्चमपकृष्ट गुरुत्वसवैनर्थ्यतादिति ध्येय। अत्राभिदिताद्विजात्यास्य
माविरोधमाह ...मिति। हे भूपते सततिद्योतमाकरणो धाराधरः ... पिये ... परिष्यहः प्रेरणाद्वितांत्र्या लिंगनप्रमवत्तो प्राप्य
भद्भुतद्भुषनेरकेः शोगो भवति तु व्यतिथा। क्रमपिद्योतेहिचिधन ... तानो सोहार्द च प्राप्तो। नि...म न स्यात्त पात्व यावधूलि ...परले कोपप रा...
त्वः प्रसाधनविधिः भलुंढने नालं कारविधिः क्रियन इत्याश्चर्यं। अत्र धाराधरत्व जात्यानुरागस्य हेत्वादिभ्यां क्रियाभ्यां विरोधस्तयोर

भाम्सो

वेतनेगसंभवात्तात्कृधिरसंपर्कात्लौहित्यंचिह्नगात्यपरत्वाद्वविरोधःदृनितदूनीयोपायभेदः।ज्ञानेर्ष्याविरोधमाह ती।निःयःइदंकुगतल्लालयेवस्त
ज्ञनिरस्तनिसंहरणिचसोपिजनान्निः।कालुवर्णानां।शफरोमत्स्योज्ञानः।इदंविचित्रमत्रमानत्तज्ञानेर्ज्ञनार्दनेनडुव्येरोगसहविरोधोली।लयासर्वसंभवात्
मनस्यशरीरस्यागमसिद्धत्वाद्यावाविरोधःइनितुर्योपायभेदः।गुणायोर्विरोधमाह तमिति।हेराजन्द्विजपत्न्यःसततंनिरतरंमुसलाभ्यासक्ताःनासाव
कुनरगृहकार्यघटनयावेचनयाचकठिनाःकराःसंस्थिताः।लोभिदानतिरसानिम्नरोऽसकुमाराःपमतलोमलाइहदनीभूताःनाःगृहव्यापा
रस्यहासोसिरेवसंभवात्।अत्रकाठिन्यसौकुमार्ययोर्विरोधोभवद्दानवशात्गृहव्यापारनिवृत्यासमाधीयतइतिपंचमोपायभेदः।अन्येतुहेराज
न्।तथिनृपतेपालकेसतिद्विजपत्नीनांदपत्न्याःसहाधिकाद्विजकर्तृकपरिकर्मीसतोपमवक्त्कुमाराःकराःसततंमुसलाभ्यासक्ताःपांगांगायघा
तेषुविश्रमोऽनादिगृहकार्यरचनपाककठिनाभवंतितद्दानमहिम्नाचकृदानाघाचरन्तीत्यर्थः।अत्रसौकुमार्यकाठिन्ययोर्विरोधः।राज्ञोदाया
तेदृभावसानिवर्तनिगुणस्याक्रियायाविरोधमाह तमितिकोमलमपिदुष्टवचनंसूनतमविहातन्नयहोनिनामानसंदहतितलाअतिमन्येनतद्ह
12 त।सनतविरुद्धमितिपाठेतन्नविरुद्धमित्यर्थः।नतसनतयोश्चयोःपर्यायत्वात्।पर्यायविरोधोभिमततत्वेनेत्यत्र।नतत्वेनेत्यर्थः।मुज्ञनवाक्यकठिन
मपिचेदनडुवत्मेघपतिगुणागणेदेवेस्वमिकोषः।अत्रकोमलस्यगुणागाहकिंपर्यायः।पारुष्यप्रमोदयोश्चविरोधः।पेशलपरुषपद
योःसुश्रवदुःश्रवत्वेपरतयाहपरिणामेसंतापकत्वार्थकतयावपुरिन्द्रियजन।गुणस्यक्रियाविरोधमाह ति।यस्यवाणानामनर्गलेऽभ
तिवदेकातेनीरदीपातेमहि।शातंवलमित्येकनिरवधिपाणाशवक्षःप्यसौकोऽयादुर्नवपत्रपचपुंजकोमललोभूतस्यभागवोऽपूर्वसर्गः।अपूर्व
त्वष्टिकर्तृदिवंसत्यमितिस्यांप्रजायिकाः।नन्वपूर्वभूरामेकोपदारगत्वासिद्धेःकुमारःकोपदारग्रात्हिकोषाः।तुनभर्गस्यापत्यंभार्गःस्क १२
दः।तत्रवसतौनिकःस्कंदस्योपमपूर्वःसर्गइत्यपर।अत्रांभोजतत्त्वाभिज्ञातस्यपृष्टज्यायपुगणस्यकौचपर्वतद्व्यगासहविरोधोभार्गव
महिम्नाभिज्ञातपरस्यसुरवेधतपरतयासमाधीयते।क्रियाविरुद्धक्रियामाह वहेति।इयत्तारोहितः।सर्वेवागादिक्रियागम्यःपु
नरस्यास्मिन्नास्मिन्नाज्ञन्मनिषोनुभवमार्गनप्राप्तः।विवेकेनाशापुष्पाचेतोंश्चाज्ञातोयोमहामोहोऽज्ञानेनवगाहनेः।चनःकोपिकामावका
ःअत्रनर्मणोऽज्ञतलितापवतीति।अत्रज्ञडीकरणतापाक्रिययोर्विरोधोविरहवैचित्र्यात्कोलमहिमापाद्यते।द्रव्ययोर्विरोधमाह मदति।
हेसिमितिलकनपतयपिनदगुविगगानीरगतेसमितांकरस्यपूर्वइंडासमूहस्तेसवंधिनीआपगानदीजंगाविमत्तगजमदजलप्रवाहनदीसंवे

स ४

धा त्का लिंदीयमुनारूपाभवति। अत्र गंगायमुनयोर्द्वयो र्विरोधः स्वभावो। मधुरः। पश्चाद्दितिः शयनादुत्थितोऽध्वः पश्चाद्दृष्टिपश्चिमपा
दो प्रसार्य त्रिकेंचवं शतस्य नतिर्निम्नानतपावितनो विस्तन मंगं देहं पुच्छैदूरि यित्वा दर्घा हि त्य आधुग्नकंठः चक्रग्रीवः सन्दूरस्मिमुख
मा स न्यस्य संयोज्य। धूलिभ्रन्त्राः सदाविभूयकंपधि ता घात्सग्रीवां ध्रुयासनं च चलेप्रधाग्रेयस्पर्शम हंकृमाच्युत्कः सन्मुखे तत्र माभ्
वं विलिखतीति नियच्छति। अत्र स्वभावत्ति र्भावः स्वभावं इति मुसल्यादुर गर्भ ह्रत्य सतीसस्य धर्मवत्त्वं यो न हृदयानि स्वभावो क्लिशितं
मे
य धात्रित। सा धारणा धर्मत्व या वर्णनस्य चमत्कारा जनक त्वेनालंकार वर्णिभीवा मात्रेत्युक्तं। व्याकुलस्तु तुष्टा हितेति। हे नृप तु यत्को नु धा ४
रोधसां कुचस्तेन व धं कीनं मनाये वांतेषां मौलिमर्दयन्तः। सौविद्वायते हि सो परान्यो न। तत्रिन्तान्यो निःशंकोऽनेन त्यर्थः। रमां लक्ष्मीं मतार
सा विनान्यत्र लज्जा भून्य संनह्यते। कथं यः भवानमुखमातेयुद्धात्थकार शानेरत्यागत्यो श्रितायाः श्रियः त्यागतत्वेन यस्याः श्रियः त्याग
अन्यापमानं प्राप्य। वित्त्व पोन स्थितिः स्थिरता। अत्र व्याजेन स्तुति र्व्यञ्जि रूपावास्तुति रिति मुसल्याव्याजस्तुतिर्द्विधा। यत्रनिंदामु
खेन स्तुति र्न त्र प्रथमा यत्र स्तुतिमुखेन निन्दा गम्यते सा द्वितीया। तत्राद्यः स्तुत्यानिन्दा व्याजेन महारान तोऽभिधानात्स्तुतिर्द्वितीयाद्यो
दाहरणमेत न्नाहितीयामाह। हे लोकेति हेल पालीलयागतः वो धिस हावो यनेन तिकापूलिकाः तेपि त्वपाजिताः ईदृशा। हे तोय वोसमु
द्र। एव सां विस्तरैः किं। परेषां हितस्याधायकस्य रोगाहीनो ऽतः परस्त्वत्सदृशोऽन्यो नास्ति। त्वमेव परोपकारी। यत्वम समात्तत्य यिपासुर्म
रोर्भिर्जलदे स्यास्य कृपया साहायकं करोषि। अत्रम रुरेधानरयकादि नानिर्जलत्वां सोप्योपकाराभावभारो गहीनः। तथा क्षारजल
त्वात्तं भारं न हृत्वीत स्य साहाय्येनोपकारः कृत इत्यभिधाने न मुखेन स्तुतिः परोपकारकरणाद्यैर मुख्य व्यंग्या त्यागो प्ययशो भारस्तुत्यदिति निंदुति
र्द्विपमेदाहरणामिदं। महोऽमृतस्हेति। महाद्विरसनित्याभेदार्थः व्यासदृ लाः सहमालावलयैर्व्याधा याग लति। नवसु भगवद्यो
ती

ख ४ र२

थं३ 13

नेतस्याउद्विग्नाप्राः सहवनतुलतया दुर्बला ऽविनाशाहेतुर्भगवत्तववियोगेउद्विग्नात्वा स्तस्याः श्वासंदृढाः दंडकाराः श्वासाः दिवसनिशाभिः स
हदीर्घाः जाताः वाष्पेनेत्रांबुनस्य धारामालिवलये सहपतंति। ननु लतयासमं अविनाशापिदुर्बला जातेत्यर्थः। अत्र प्रायःकारुण्यार्थालि
नस्वार्थाभिधायकमपिसहार्थान्वयबलाद्यत्रान्यानि वित्तस्वार्थाभिधावकं तत्र सहोक्तिः। दीर्घत्वादीनां श्वासादिभिः साक्षा द्वदृशाकृ
त्येवान्वयबोधः दिवसनिशादिभिस्तु सहार्थान्वयबलात्तथाद्भुतिः। विनो क्तुरलं। अरुविविधिति। निशया रात्र्याविना शशी अरुचिरशो
भनः। त्वंदूरताविनासामकृतमः। नमो रूपायाश्चिरस्य शोभना। उभयेनशास्त्रार्थंदूशगच्छदना कामिनोभर्मतो भवस्फुरितं कामचेष्टितं नैवशो
भते। अत्रान्येनकेनचिद्विनायत्रान्यः कश्चिच्छोभनो नभवति। अशोभनो वा नभवति। सत्र विनोक्तिरिति द्विधैवं आद्योदाहृता। द्विती
यामाह मृगेतिश्च यंराजपुत्रः नयाश्रियाविनाविविधाः व्यवहाराः पराक्रमादयः। प्रतिभाज्ञानं कांतिश्च ताभिः प्रगल्भश्चतुरः। पूर्वं
वैस्वाविमोहितः मूर्खश्चासीत् इदानीतयारहितः शोभनो जातः। अयंमेत्तनुदृष्टेनमुहृत्तमभिवैराविनावंदूवस्वत्स्वधाशायः शोभनो
जातः। लक्ष्मीसर्गदोषः। अत्रतेनविभ्रमश्रोभनोनविभ्रम्भोभनदृत्पुरत्नाद्धितीयेयं परिहृतिमाह लतानामितिनि। अयंमेकतवायुः उदितशु
भ्रायामेनासालतानां मतेसमंतं मनोहरं लास्यं नर्त्यादृत्ता। अत्रसम। नविद्यते समं यस्यतम सुरूपमोमोह अर्थात्त्वस्याकरोति। लतानास्तवध
न्यानांपथिकानांदृष्टांदृष्टिंसहसारुद्धत्यादायभहहेतिखेदे आधिव्याधिभ्रमिसेदनमोहसंपर्केदुदातिमकर्त्वंवेधेनलतानां लास्यंदर्
शितानां लतादर्शनेनचपथिकानामां व्यदर्शनेन द्वानलेन पचारः। अनौचित्याद्धहहेति अत्रार्थानां विनिमयः विविदलाकृत्यविद्वद्गन
रूपः परिवृत्त्यलंकारः सचत्रेधा। समेन समस्यादानं समेनासमस्यादानं। अन्यदप्याद्विधा। उत्तमेनन्यूनस्यन्यूनेनोत्तमस्येति। तत्रप्रथ
मायेलास्यमोदयोरुभयोरप्युपादेयतयासमत्वात् समेनसमस्यादानं। द्वितीयाद्यं तितमया दृष्टान्यूनस्यव्याध्यादेरादानमितिदृश्यं
प्यत्रैवोदाहृते। न्यूनेनोत्तमस्याह · नानेतिहेनृपदृप्तारिवीरसमरेनयुद्धभवतासकाशान्नानाविभवास्वैः दारुणानुविनादवन्नप
हायान्स्रीहृत्यविदेहा। निर्गतो विप्रत्नं भोवियोगोयत्र तथाभूतोविरहेहानिः परिरंभविधिर्यस्याः ईदृशी भूरुवस्त्वं वितीर्णा दत्ता। यथा लोके
मुंचतितथाद्दत्तेत्यर्थः। अत्रन्यूनेन्नउत्तमायोत्तनेमाया कामंमविविदिः कृतः। भाविक मालि ... आस्मादिति। हे कांतअत्रतवनेत्रे अंजनमाली ... १३

तवत्वो चनेपश्यामि। अतीतां ऽजन्मयुक्ते तवत्वो चनेपश्याभीत्यर्थः। तवाकृतिंभाव्यलंकारस्य मां साक्षात्कुर्वे भूषणाभावेपि नयुक्तां साक्षात्करोमीत्यर्थः
अत्राऽजन्मभूषणादिकं विनापि स्वरूपबलस्तरोपेनेव नत्कृतत्वेनातिशयान्तभावेत्यर्थो व्यज्यते। अत्र यत्र भूतनाभाविनश्चार्थाः अन्यसत्वमभिधीयंते
तत्र भाविकंनामालंकारः। विभाव्यस्येतत्वेपि भूतभाविनोरजनालंकारस्य पदिशेषणयोः स्तनोः सत्वेनाभिधानाभिधानाद्वैचित्र्य। काव्यलिंगमाहव
पुरीति। हे पुरारे आयामः अहं पुराप्रर्वस्मिन्नपि [illegible] स्मिन्नपि जन्मनि शरणमुपिमयुतेंतोन प्रणतवान् इदंमयावपुः प्रादुर्भावादनुमितं। नवनतोस
त्वांवारीमो सगिरेवनस्यात्। नेन प्रर्वजन्मनि नत्यभावादेकोपराधः। जनतीहानीनमन्नुक्तः। तेनानन्तःशरीरस्वहितोहमन्येपि भविष्यत्कालेपिनातिहीन
इति द्वितीयोपराधः। हे महेशाम हाअभोनहिइमपराधद्वयमाभिक्ष्यन् त्वां प्रर्वापरजन्मसंबंधनतिक्ष्यात्मकोपराधद्वयोविदेह्यादिषयीकर्तव्यो म६
त्यर्थः। नहिहमित्यस्य समस्तस्यासमस्तस्यवापूर्वापरसंबंधनतिपरत्वादितिसंशयः। अत्र हेतुमभिधानं काव्यलिंगमालंकारः। सुचरित्रिवि ना
धोवाक्यार्थविधयापदार्थविधयाचहेतुधिधाने दीभेदेते। अंत्योप्येकानेकपदार्थविधयाद्विधा। तथापराधद्वयहेतोरनमनद्वयस्यपादत्रयेय
ति पादनाद्वाक्यार्थविधयाहेतुभिधानमिदं। नवानमनद्वयात्मकस्यानमनद्वय हेतुः। स्वस्यस्वाहेतुत्वादितिवाच्यं। उद्दृतविरोधरूपापराधद्वयमहे
नुत्वस्यानमनद्वयेसंभवात्। अतो कार्यत्वंचेतत्। तस्मात्प्रणमनद्वयात्संभावितयदिहं दृशिनाविशेषरूपमपराधद्वयंनत्कृतनत्वलक्षणायानाश
त्रायभितिगुरुचरणाः। अपराधद्वयनजनतहिंतस्त्वगो चयापेक्षा प्रादेहाराऽनमनद्वयअयचेरूपमितिहासाअहार्धिकाः। नहिहमित्यस्यानुसंधानेपि
शेषविषयत्वाहिशेषणोनुसंधानेहेतुत्वविशेषणसोहीतिन्यायात्। प्रमेस्कारस्यप्रज्ञानविरोधकरूपत्वेनत इभावोयोग्यइतितल्लेकिं कस्य सक्षत्
पेनुसंधानसंभवत्येवेतिनुवक्रवतो। द्वितीयमाहश्रेयांसीतिमालतीप्रंतमघोरकंठआतिमाधवस्योक्तिः। हे भगवन् घंटप्रसादयितीति मती
यासखीतस्याःसखिभ्रमोयःपरिहासःतस्यरसेनस्वरसेनाप्राप्तैः। मुदरशिरीषपुष्पनाऽनेर पिपद्वपुःयस्याःमालत्याःशरीरं नाम्यानिस्लुपाने
तत्र मालती शरीरश्चास्त्रमुपघ्नस्तत्वशिरस्यकुंडयमदृश्यातार्थेमोपनतायमहेऽइइरषामरापोभुजंःपनजाभयेद्रास्त्रस्ततोभजपानेहेतुरितिपद
र्थविधयाहेतुभिधानं। नवायंवाक्यार्थः। शस्त्रमुपक्षिपतएतावन्मात्रस्यसाक्षात्तेन दोक्यता भावात्। तत्र वपुः शिवभायमास्त्रमुपक्षिपनइत्यस्याविप
नयाकृतोविशेषणमात्रोपस्थापकत्वात्। वाक्यादनमः। वाक्यार्थस्याभिधेयं [illegible] यानेरवाक्योभिप्रायेरयानापहार्थाभिधानमित्यर्थः॥

धे

प्रसादहृदयस्या

एकपदार्थविषया हेत्वभिधानमाह भस्मेति धिगेव असन्नेन तत्रस्य वचनी हे भस्म [illegible] न भवतीत्यं भः [illegible] कल्पपुरगमस्तु हे कुड्मलमालेने भुभम
स्तु। भिस्मितुतान्केन तस्य शिवस्यालयः प्रसादः तस्यालं [illegible] रूपां सोपानपर [illegible] नि श्रोणि नाति हाधिकं। हे सोपानपरं त्वमपि लक्ष्य सेद
ति कष्टं [illegible] यथा मनतीषितेन विधिना महत्थेन पुष्पाभिः सपर्यापरिज्ञानं याचयत्सु रवते स्यालोकः प्रकाशो नु वइति यावन्तनष्ठे हिनोत नाशके मोक्षे
सं ज्ञे महामोहतमोरूपं पर्यानिभीमामह। अत्र महामोहसुखोच्छेदि तत्रघुसमनास्यापि तदेक्षमहार्थः एवान्तरस्थतमः पापानि बद्धः स्वहेतुते पर्यवसा
ना इहत्तु साक्षाद्धेतुत्वेन येवाणाहानमिति॥ ततो भेदः। पर्यायोक्तमाह भीमेति। यं रावकांग्रस्यमहेने राव × अर्थान्तरन्यासे × [illegible] चिता पिनि
वासश्री [illegible] तामानेन हरे [illegible] रस्यु हस्य प्रागिति स्मरका। अत्र यत्र शब्दश्च कृपाञ्जाति पादितापवार्थः प्रकारान्तरेण गम्यमानमा प्रतिपाद्यते तस्य
पर्यायोक्तं यथाभेसं सर्गाधि विपर्ययं [illegible] सादि निर्विकल्पकतेन प्रकारान्तरे गगमोत्यादि विशिष्ट सविकल्पकं प्रयुक्तत्व यो शब्द [illegible] त्राप्ति
पर्मुखेन निवासत्यागयो धी धाङ्गायन इति पर्यायोक्तमिदं [illegible] माह भुजङ्गेति। [illegible] इति। अत्र भुजङ्ग [illegible] ताः कवयः केलीभुजङ्गाय [illegible] वनेषु
पंडितगृहेषु केलिषु [illegible] ताः प्रातः २ कूले [illegible] समाजनी [illegible] चरन्त्यो या बालास्ते
[illegible] प्रभुपादेषु लास [illegible] तेनारुणाः [illegible] कलानि कर्मभिन्नानि [illegible] पाठमुक्ताः कर्ष्यः। य [illegible] जन्मपते स्यागस्य
[illegible] अत्र मुक्ता [illegible] सम [illegible] अलंकारः। [illegible] वस्तु [illegible] महता [illegible] चापल
तयोपलक्षणात् [illegible] भवति [illegible] तृतीयमाह। [illegible] पुष्पक विमानस्य [illegible] लक्ष्मणस्य [illegible] इहेतद्
डकारण्ये। यस्मिन् [illegible] पालने [illegible] व्यासा [illegible] वा [illegible] एकाकी निवसन्न [illegible] सा
खराद्दीनां क्षयनाशं चकार अत्र दंडकारण्यस्यागि [illegible] वीरस्सा [illegible] प्राधान्यं [illegible] पमा [illegible] 14
वीराद्दूति। काचित् [illegible] प्रतिवा [illegible] काम [illegible] कान्द्य [illegible] मनो [illegible] घनं। वयान [illegible]
लनिर्मलमनोभि [illegible] धैर्य [illegible] मस्य [illegible] हतौ [illegible] योगिनी तापी [illegible]
लो वसं तः हृतां तोयमनः। [illegible] मम [illegible] सुनापि मे निस्सारो ने [illegible] धानयन नो चतुराः [illegible]

रक्षातो

एवं सति शठो दुष्टो धानुष्कः । इत्थं शठः अनेन अकुरुणा पीडादायी बाधिरहः क्रूरं तु सो ऽन्यः शठो निःप्रियमोधितहूतसंबोधनमित्यन्ते । अत्र प्रकृ
तकार्यस्यैकस्मिन्साधके सत्यपि न हीनिशयात्मिभधानार्थं पुत्रान्य साधकमभिधीयते स समुच्चयः प्रकृते विरहासहत्वरूपकार्यस्य समरेन्न
गरात् रूपे के कारणोभिहितोपि प्रियतम[illegible]स्य स्यादिह कुमापितकारणामुक्तं । एवं वा विरहस्यात्मन मसहत्वं [illegible]तो न [illegible]नो मस्तु नास्ति रसनो ऽन्यस
मुच्चयो मिथो भिन्नलमन्यद्देवालकारत्रयं भवतीति कस्या चैतत् दूषयितुं नत्वतु[illegible]हरणमाह । कुत्रापि नेह राजेन्द्र मालिनं नेहपि कुलं भद्रास्यामु
स्विदिहः प्रीतिः बुद्धिः [illegible] मालिनी स्यामुख्यो विमलमत्यर्थं [illegible] तावि[illegible]नाश्रीः । अमृतम [illegible] एतेहि स्वभावस्तु स्वाभाव्याम्[illegible] मिथ्य लोकः सुतस
गवश्री[illegible]ति । नवनीत एवा कुशाः [illegible] पूर्वी[illegible] धकाः [illegible] भनस्या[illegible] शोभने भेद [illegible] मिथो योग इति समुच्चयो यसयोग असयोगेन दुर्वा
राइस्यहाहतो । सदसद्योगमाह [illegible]ति । चन्द्रो द्विवसे धूसरः कान्तिहीनः । कान्तानष्टयौवना सरःपद्महीनं स्वाकृतिः संदरं मुरवधवि[illegible]हीनं धनुर्धन
परायणः [illegible] न पाप्य चकश्च खलः । एतानि सप्त मम मनसि शल्यानि । अत्र चन्द्र धूसरत्वादीनां [illegible] नाचो भेनायोगस नाः
स्वयं मुच्चयः । समुच्चयस्य भेदं तन्न अभिधानाय आह [illegible]लिते तीहेन्दुपन वलुमे नयं । नापितसर्वथा [illegible] विमलवाभ्यमभवते । नानुषं [illegible] ष्टव
लानामुरवी निर्मलिनानि वनजानि । अत्र गुणयोः क्रियया गुणो क्रियया समुच्चयो [illegible] विभः । तत्र विमलत्वमालिन्यगुणयोः समुच्चयः [illegible] बाच्या
गुणयोरुदाहरणमेनत् । क्रिययोरुदाह [illegible]कपदं एकपदं एककालेनकार्ड वात यानि पंथास्ते पतन्तु सह [illegible]योग[illegible]पनल याम्रः नृनन[illegible]
क्रतो [illegible]निरानपतन्माणपन्नमाना निरानपत्तीतिराहुः [illegible] विनेवस्य भवितव्यः । अत्र माप्नि [illegible] ययोः क्रिययोः समुच्चयः । गुणक्रिययोरदाहरणकलुषामितो
हेन्दुपदे [illegible] सोहराश्री पर्यस्यतनवचक्षुरे [illegible] गुणभ कामालं कलुषं वनेषा [illegible] पातित च । अत्र कलुषत्व[illegible] समुच
यः । अथ समुच्चयबाधिकरणाभेदं दर्शयितुं स्येकौतनान्तं नो [illegible] त्रिविकौतौ तयोकाधिक [illegible] समुच्चय [illegible]
नान । अधिकरणो [illegible] वल्यपरे । न तदपि न । रूपा [illegible] स्वर्गेद वाः [illegible] किरणे भेदपितदर्शना
[illegible]निधि [illegible] धर्माधमाह [illegible] तस्यात्युपिकायाः [illegible] यो वनेन [illegible] मम [illegible] । श्रीमानमः [illegible]
त्यजति । विपुलस्य [illegible] मध्यभाग [illegible] नं लेवते । [illegible] मदनमनत्यागिनीति भावः । लोधनाम्नां [illegible]
इति

श्रिताः तेन पले मोतेरित्यर्थः। वक्षः कुचसंचितवतां कुच स्थापयकं ... ताहिता पलं यतेन इत्यर्थः। एवं ... सर्वमाहिता प समासी। इत्यर्थः ला
मध्यादिवसीयते। तस्या गोपितत्वात्। वक्रे मुख... द्वितीय ... द्वितीय परहितं निरुपम मित्यर्थः। पूर्वविशेषस्या द्वितीयत्वेऽद्वितीयकुचमाहि त्यं स्थि
तेन न तेन स... मुखे नाद्वितीयत्वं निरुपमत्वं स्वरूपस्वीकृता मुखमेवं सद्वितीयत्समोपमत्वं नेत्रे न त्यक्तं ... समानस्वीकृतमिति व्यत्ययः। अद्वि
तीयत्वादेर्भेदे पि एकत्वे नाध्यवसानादेकत्वमविरुद्धं। अथैकत्वेन विवक्षितवस्तुनः एकस्मिन्भवतिनेकाल न इति निष्पाद्यनोक्तिविनाशयोऽकेनाक्ति
यतेनिष्पाद्यतेवेति द्विभागपर्यायः। कालभेदेनेति समुच्चयकृतसायं द्विधा पायमतिशयोक्तिमूलत्वं इहमूलत्वं इति चतुर्विधः। तत्रैकस्यानेकत्र भव
नोदाहरणमाहितं तत्रतानां भेदस्यैकत्वाध्यवसायादतिशयोक्तिमूलत्वमिति अतिशयोक्तिरहितमेकस्यानेकत्र भवनमाह। नानेति। ननु र
कालकूटः पुनस्तेन विशिष्टमुचंपस्थानं वस्या माश्रयस्थितिः आश्रयाराणां रीतिरियंवत् एवमाराणाकेनोपदिष्टा। आकंठयमममर्ण
वस्य हृदये मध्येवसाक्षिअपत्रपाविह्नस्य हरस्य कंठे। अधुना खलानां वाचि। अत्रैव स्तुगत्या एकस्य कालकूटस्यैव स्तुगत्या
भवनं। अतिशयोक्तिमूलांके विनाकृतामेकस्यानेकत्र निष्पत्तिमाह। विंबोष्ठेति। कृत निवृत्तेर्विंबोष्ठे एवरागोऽद्यस्य पन। हेमदृग्गणाकेन त्र
अधुनैवरागस्तव हृदयेपि दृश्यते। अत्र रागोरक्तताख्यो हृदयेऽनीतिः केवि नानेविवक्षिति न एकस्यरागस्यानेकत्र विकृतानिष्पत्तिः स
गस्त्वहृदयोर्भेदेप्यैकत्वाध्यवसायात्तिशयोक्तिमूलत्वं। अतिशयोक्त्यमूलांके विनाकृतामेकस्यानेकत्र निष्पत्तिमाह। नताङ्गि। तेति
वांश्री सहोदररत्नाभरणं हृदयमेकरसं। विंवाधरे प्रियाणां निवेशितं कुसुमवाणेन। तेषां पातालवासि नामसुराणां श्रीसह द
रत्नेकौस्तुभमाभरणं यस्य तस्मिन्श्रीकृष्णस्य एकरसमेकतानं न तु हृदयं कृष्णेनकांतानां विंबोष्ठे निवेशितं। अत्रैवस्तु गत्यैकस्य ह
दयस्य कृष्णहरकांताविष्ठयार्थ्वि नि: कामकृतो ... एवमनेकं वस्त्वेकस्मिन्कालभेदेनस्तनतोभवति अन्येन वाक्रियतेवाय। तत्राद्यं पर्यायभेद
दयं तत्र प्रथममाहम धुरिमेति। अहोआश्चर्यं स्वल्पानामाधुर्यं यानरुचिरवचःपूर्वं दृष्टं यमस्तं कान्तकिं अधुनामोहाहन स्तु द्वयं नगर्नितहालाहलं विष
मिवकथयामि। अत्रैकस्मिन्खलवाक्ये मृतत्वं अकहालाहलकथकत्वं पानेकं भवनं। द्वितीयमाह। नकेहमितिएर्वनिनमिगिरवर्वकुण्ठतः
हरिकः स्वर्गतः। लब्धावकाशा दरं मंदिरं ... नामेधाभाः कवियोः द्युराः। नरतिः सहकुमुद्गुमुसलेपश्चिम:।

हृतानीभिर्योषितां कलं संगीतकं ज्ञातं। अयं जनः सुहृमाश्रितवसे इयतीं परां भूमिं परां पदवीं प्रापितः इत्याश्चर्यं। अत्रैकस्मिन्नेव हितैषिकमेरन्ने
कृतो हार्दिकं कृतं। स्वीयपरकीयवस्तुसमर्पणग्रहणरूपहानोपादानयोरविवक्षितत्वात्तेनेयं पर्यायोक्तिः। अनुमानमाह यत्रेति। लहरीवच्चंच
लौ चलौ यासां ता। हस्वा इह यो यासां। चलाचलेति पाठे लहरीवच्चलाचला अतिचपलाः। ता एताः कामिन्यो यत्र पुंसि भ्रूवृत्यापारयंतीव क्रमंते
तत्रैव पुंसि मर्मस्पृशो हृदयस्पृशः शल्यप्रकारकाः अमी मार्गणाः स्मरबाणाः सततं पतंति। मर्मस्पृश इति नप्रथमं कें नुषन्। मर्मस्पृशः
स्मरस्येत्यर्थ इत्यन्ये। तत्र समावृत्तं मंडलाकारं कृतं चापं यत्र तत्र घ्रातपातचितौ वाराणस्तत्रखेलतौ कर्णौ यस्य स कोधनः स्मरोपि
स्मरः। आत्ता क्रोता नाशासनधरः। आज्ञाकारी। अग्रत एव भावी। तिसत्यं। अत्र पक्षसपक्षयोः सततं विपक्षे व्यावृत्तिरित्येवरूपावि
शिष्टो हेतुः। लिंगपक्षे व्यापकस्य योगः साध्यं यत्र निर्दिश्यते तत्रानुमानं प्रकृते मार्गणपातनियतस्य व्यापारवत्त्वं प्रत्यक्षलिंगतो हेतुः।
पुरोगामिमदनकर्तृसाध्यमुत्तरार्धगतं। तथा चैताः पुरोगामिमदनकाः वाणपातनियतव्यापारवत्तात् इति प्रयोगः। अत्र तु तो व्याप्त्यभा व
वधिकविरोधो नैव तथाभिधानमित्यलंकारत्वं। तेन धूमेन वह्न्यनुमाने नालंकारता। परिकरमाह। मतौ जस्मृतीति। महौजस्को महाप्रभा
वाः। मानिनः सपत्नियुक्ताः स प्राभिज्ञा न यथास्मः। न परस्य तेजः प्रहाः। स्वाम्युपकारकं कर्म निमीलिता इत्यर्थः। भृत्याः। ऐकमत्येन क
र्वाभिकार्यकारिण्याः। तस्य दुर्योधनस्य। वसुभिः आरोगैरपि प्रियालिङ्गमीहते। अत्र साभिप्रायकानेकविशेषणौ वैशिष्ट्यातिशायुप
तीतिः। सपरिकरः प्रकृते कुपरानभिभाव्यत्वे साभिमानं गहनेतौ प्रकृतत्वे युद्धोत्सुकत्वं कीर्तिभंगभीरुत्वप्रत्येककार्यकरणसामर्थ्यं तदेकमत्या
ज्ञानापेक्षित्वं क्रमे हितैषित्वा हि विशेषणानि विशेष्यानि राजकीयपराधर्विशेषणानामतिशयप्रतीतिः। तेनायं सप्रतिकूलनकृत्यो द्वन्द्वलोलु
इयदप्रतीयते निरभिप्रायके विशेषणे पुष्टार्थत्वे दोषः। न दर्भावेवायं नालंकारान्तरमिति नवा च्यं। एकस्य साभिप्रायकविशेषणस्याप्यन्यास
दोषाभावत्वांगीकारात्। बहूनामुपन्यासे तु वैचित्र्यस्य द्रढिम्न एवं तत्पालकान्तरत्वं इति परिहरन्नात। व्याजोक्तिमाह। शैलेन्द्रेति। शैलेन्द्र हिमा
द्रेः प्रदीयमानायां गौरी तस्या यः करः तस्योपगूहनं स्पर्शः भावेस्तु तेनोत्पन्नो पुलकेनांचितं हितेन निविलक्षता विधिकृत् तत्प्रभास्तोनिर्ति
लैकामस्तु तिपठनाद्भिरूपस्य स्मरवरत्वेऽनन्यपरत्वयाः श्रीरूपव्यासंगस्य भंगेनाकुलो व्याकुल इति विग्रहः इति कश्चित। तेनेकेषाविना विस्मं

नापवापित्रयः।

पुलो विप्राकलितो यो विधिः प्रकारः। तत्र यो ध्यासंगस्तत्परत्वं तदङ्गेन व्याकुल इत्यर्थ इत्यन्ये। तदस्माभ्युदयं तुहिनाचलकूटशैल्यं इत्युक्तवान्।
मौलस्यातः पुरंध्रीजनः मातरः कालीप्रभृतयस्तासां मंडलगणाः पारिषद्भूतैः समितैः दृष्टः। मातृगोष्ठिमंडलसखी ऊनः गणान्यत्र नेष्या
दयः तैरित्यर्थ दृश्यसे। तादृशः पितेव वारस्य तु अत्र निगूढमस्तुनः केनचित्युक्ते न प्रकाशितस्य कपटेन गोपनं व्याजोक्तिः। प्रकृतवस्तुनोऽपि
मदस्य पार्वतीविषयकरतिभावस्य रोमांचादिना प्रकाशितस्य शैलेन्द्रस्य शीतरोमांचो त्यागोपनाद्व्याजोक्तिः। पृष्टिसंख्यामाह। किमासेव्य
मिति। अत्र पुंसामासेव्यं किमिति प्रश्नः। गंगायाः निर्दोषं सभी पतटमिति मानां तरुमिंदुं न तु कान्ताकांतादि सविधं वर्ज्यमिति व्यंग्यं। एकोत्तर किं ध्येय
मिति प्रश्नः। विष्णोः पादयुगं ध्येयं। आराध्यं किं। पुराघ्नं। न तु पापं। अभिलषणीयं किं दया। न हिंसा। ये पुरं गाहु कुशासक्त्यामे वयाचेतो निः
सीमं यथा स्यात्तथा विमुक्तेः समर्थं भवति। अत्र प्रमाणांतरावगतं किंचित्तस्तु कल्पितं सत् तत्र योऽनीतदाभावो माहात्म्यवस्तुव्यापृत्तये यत्
16 कल्प्यते सा परिसंख्या वसुधा। कचित् प्रश्नपूर्वकं तदपूर्वकं कचिदभिधीयते तद्द्वौ। उभयत्र व्यवच्छेद्यस्य व्यंग्य ऊनया प्रतीयमानत्वं शब्दमात्रस्याचे
निद्धा विधि च तोऽष्टमेदाः। तत्र प्रश्नपूर्विकवर्ज्यता यस्या त्र व्यंग्यत्वं। तदपूर्वकव्यवच्छेद्यस्य वाच्यत्वमाह। किंभूषणमिति। अत्र संसारे सुदृढ
मविनाशि भूषणं किं। यश एव न रत्नं। कार्यं किं। आर्यचरितं शिष्टसेवितं सुकृतं पुण्य न दोषः। सुकृतमित्यार्यविशेषणमित्यन्ये। अप्र
तिहतं अधिनोति चक्षुः किं। धिषणा। बुद्धिरेव न नेत्रं। हे राजन् स एव परः तदन्यः कः सदसद्विवेकज्ञानिनं कोपीत्यर्थः। अत्र रत्नभूषणादि
व्यभिधेयैव व्यवच्छेतीतिः प्रश्नाभावे। अप्रश्नपूर्वकव्यवच्छेद्यस्य व्यंग्यतामाह। कौटिल्यमिति केशपाशेषु वक्रता कुचित् न स्वरूपके टिल्यं वस
तिनयेषु मानसं चेतसी। निश्चयं व्यवच्छेद्यं व्यंग्यं। ते कुचयुगे काठिन्यरूपं कठिनत्वं वसति न रूपरागः स्याद्भक्तस्य स्वरूपं हृदये। नेत्रयोश्चपलत्वं वसति १६
न तु स्थिरता रूपे प्रेमाणि। निवर्ज्यं व्यंग्यं। अत्र न प्रश्नः। कौटिल्यादीरितरणधिकरणकव्यवच्छेद्यस्यापि व्यंग्यत्वमिति भावः। प्रश्नपूर्वकव्यवच्छे
द्यस्य वाच्यतामाह। भक्तिरिति। वस्तु प्रमहत्तां शंके भक्तिर्न विभवे। शास्त्रे व्यासक्ति न युवतिरूपकामास्त्रे। यशसि चिंता न वपुषि। अत्र न प्रश्नः। अ
त्याद्व्यवच्छेद्यस्य वाच्ये तेव प्रतीतिः। कारणमालामाह। जितेंद्रियत्वमिति। जितेंद्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षस्य सज्जनानुरागस्य संपदः
कारणमिति कारणमाला। पूर्वं पूर्वं यत्र उत्तरोत्तरं प्रति हेतुः कारणमाला। कारणानं करणमिति मेदाभिधानं यत्र तत्र हेतुत्वं कारकमिति हेतु
× कारणादेव स्वस्त्रैव गुणो हि त्वमकृत्रो रागो यसतितिन परपुरु... सह ... र्व्यं गं ग्य ×

ष्मते। तन्त्रायुर्घृतमित्यादौ कार्यकारणयोरभेदेपि वैचित्र्याभावान्नातएव चमत्कारविशेषजनकत्वेनालंकारत्वमित्याहुः। नन्वस्यानलंकार
त्वेऽपि मलेत्यादौ काव्यत्वं न स्यात् सालंकारस्यैव काव्यत्वादित्याशंक्याह विरलेति। घनः पर्यङ्किकासो यत्र प्रसरो लीलानां महोयत्र कोकिलो नामानन्दोयत्र सो
यं लोकानाममुष्मिन् ठाइग्रामे कोनतस्य तत्कारो यस्य कालो रसाधिपति। तथाचनहेतुलंकारेणनकाव्यत्वमपितु रसवत्त्वे किं तु आत्मालंकारान्तरेऽलंकारे
णाहेतलंकारस्यनुष्टरसौ कृतकाव्यत्वलिंगानतिरेक एवेति भावः। अन्योन्यमाह। हंसानामिति। हंसानां सरोभिः श्रीः सार्यते। पयसां रसैः हंसैः। अन्योन्यमे
वैतत्कृतं वलमानानाम् गुरुत्वं कुर्वति। सार्यते सारीक्रियते। अत्रैकजातीयक्रियाविशिष्टयोर्यत्र परस्परं जन्यजनकभावसोन्योन्यालंकारः। विशेष
जननेनैवविशिष्टस्यजननेमुपचर्यतेदृष्टिमभिप्रायः। विशिष्टमिति। हंसैर्वेत्येकदेशीनः। एकेनैवजनितात्सविशिष्टावेव विशिष्टा नु हंसानां श्रीतिमस्सां
कृतयगतं तांहसिनेः सांसिश्रीतिः हंसानां कारणत्वं परस्परशोभाजनकत्वेनभावः। उत्तरमाह। वात्तीति। वात्तिजकहस्तिर्नाः कुतोऽस्मा
कं व्याघ्रस्त्वयः। यावल्लुलितालकमुखी गृहे सम करोति स्नुषा। केनचिद्वृत्तिजागतदनो व्याघ्रचर्म चमूत्यमनेदेहीत्युक्तो व्याधवृद्धः प्रतिवदति।
अस्याभावस्त्वमेपुत्रः संप्रतिमृगयानकरोतीतिव्यंग्यं। अत्र पत्रोत्तरमप्रत्यवगामात्रेणापत्तयानामपि प्रश्नवाक्यमर्सद्भिन्ना यतने दकमुत्तरं।
प्रश्नेसतिलोकातिक्रान्तोत्तरत्वायदसंभाव्यं प्रतिवचनमसकृदुपादीयतेतदपरमिति द्विधायं। प्रश्नयत्र असकृदुक्ते नचाकृतं मित्यसकृदि
त्युक्तं। असंभाव्यत्वं चमत्कारित्वमितिसंप्रदायः। प्रदीपकृताससंभाव्यत्वमप्रसिद्धत्वं तच्च प्रमाणगोचरत्वस्यैवेति। अनएव पूर्वप्रतिसं
ख्याननोऽस्य भेदः। तत्राहिलोकप्रसिद्ध विषयकत्वेनास्य प्रयोजनाभावेनान्यथाव्यवहृतासयं। अत्र तु निगूढविषयतयावाच्य एव विस्मयाति
शितिवर्तते। नचेदमाक्षेपोदाहरणां प्रश्नस्य पर्यवसानं प्रतिजनकत्वाभावेनात्रकाव्यलिंगता। काव्यलिंगेतुजनकत्वरूपहेतुत्वमिति
हमिलक्षणापरक्रम्यरूपभिन्नमितिस्वरूपभेदात्। अस्यप्रतिवचनसहायकनिष्ठताभावान्नानुमानं। द्वितीयमाहकेति। का विषमा दैवगतिः किं
लभं यज्जनोगुणग्राही। किंसौख्यं सुकलत्रं किं दुःखं यत्खलोलोकः। किंलाभमितिपाठे किंलब्धमित्यर्थः। आवेकृतः पृथगोक्तमिति पाठे किंदु
कमितिपाठे विषमादृष्टिरेयात् अदसमाह वक्तेति। कापि सखी तन्व्याः मुखवत्संदीर्वनायमागतविंदुवसन्तवाहेनैव तंसकांतंकुंकुमदत्वा
× करपादेयेतस्येजयंती यतो। हसिता तस्याः कर्पूरेणवास्तिलेखविपरीतमुकुतेयभाषिकाते चेदेननकुंकुमस्याबंदफुलत्वया। वि

कैलास…तमिति मानं न तस्य काधानार्थं पुरुष बयो भपरव कुलेरवांलिले खवाति भावः। यत्र गूढोऽर्थः संस्थानक रूपाकारविशेषान्नेत्रभंग्यादि रूपवे
षः। वर्षी पाद्दावकेन चिह्नलक्षितसौ नैव केन किं ऽर्थ यान स्वैमे काश्यते न तत्क्षणं द्विधा। आकारादि भिन्यरूपस्यपाकतो ऽर्थं वकुलेरवासकाशानेना
नाथमेदोदाहरणं। चेष्टयास्त्र सूक्ष्मस्याभिव्यक्तिमाह। संकेतेति। विकसन्नेत्राभ्याम र्पितं कं प्रकाशितं रहस्यं येन। संकेतकालज्ञानं मनो यस्य
तं विदग्धा त्या कयापि धृविहस्य पालीलापद्म निमीलितं। उपभुक्तश्रीया संपत्तिर्नागयानुचयो विरोऽत्र रः। ईषन्नेत्राधिने तिपाठे दूर्वा दर्पोऽपर्यागावि
शेषपरगा। धेत्रा कुर्भिमीलनविशेषयान्नानुविद स्याति। तन्न्राइं गिलमाश्रेमा विहितदयस्यु मरगुथासंग तेः। अत्रैनेत्रो क्लाहक रूपे गिनलक्षितकामि
संकेतकालकथनाभिलाषः कामिन्यो निषामस्तचकपद्मसंमीलनरूपचेष्टया ऽव्यंजकचेष्टयाऽऽप्रतिपादितः। सामग्रमाह। वाच्य इति। वाज्ये उनस
मूहेसार भस्तत्वप्रः। उरिसुधा निर्भितं गहलवमाप्यातत्र कामस्तवस्वैव रागना। तां विनातस्य कार्यादिमहात्म्य। अनंगस्य सर्वस्वं समग्रमादि रू
पयस्याभिलषनं गस्वर्द स्वतिपाठेऽर्थः। तस्यास्तु नैवाद्भुतोता। यत्रा नेयो मरपरावधिकरूपः। तत्रसारं प्रकृतेन रूपपरावधिर्वरागना। गेहे स्मधु
17 रिममयाका वनीरूपविवल्ली रसुपर्यवतिनः कोरनादृ प्रचारः। अत्र रूपाधिकमूलेन त्रतत्रे वम्रं गोभ्रंगे कुसुमधि श्रीमवाः पुष्पकेतोः स्मकुवंति
इत्य पुरहार्य। असंगतिमाह अन्येति। यस्यैव अन्यकस्यैव वेदनाम याति तत्रैव नोऽलीकं हंत सत्तं कपोले वधूवेदनास्य पल्लीनां। कार्यकारणाभ
तयोर्मर्यादयोरर्थ आन्यं तेभि न्नदेशत्वया ख्याति स्वाऽसंगतिः। प्रकृतेदंनक्षनवेदनारूप कायेरा कार्यमोवे व्यधिकरणप्राप्तेः संगतिः। एकदेशाभि
न्नेदेशात्मी विरोधालंकारविषयः। व्यधिकरणया विरोधस्वरूपस्यानिवयः। अपवाद विषयमुक्त स्यापवाद्य विषयम्य वस्थापनान। समाधिमाह। 19
मानोनतीति। अस्यामानं निराकर्तुं पादयोः पतिष्यतः पत्युरुपकारायदि धूमाग्ये नेद घनगर्जितमुपनतं। अत्रे कार्याविषयीभूतका
यस्य तरकाय रथापकृतत्कृतो यद्दृश्ये न कार्यं करोतीति स सम्यगाधिः समाधिः। समनुमाह यानुरीति। एवाहरिता स्त्रीवधूसः कैशलो कर्षम
गीश्रीपलरूपा। अयं देवो ऽनिरुद्धः सोऽद्य यद्दलंपद्माविलंवनं येन स्मरस्य स्मराय सेनार्थः। स्मरस्य रूपेण रूपत्र स्त्र ननयोर्वा। यदन्यार्थविभि
नभावानसमानजोतं तदनर्थं गास्त्र स्मरस्याद्वितीयता ऽयोमिदानीमुपनता। अत्र हमनयोः समुचितताभिनिवागमनयोस्नेव स्यविनयता विज्ञ

यमधववस्तानंसमविषयः। योग्यतायाः प्रकर्षनिकर्षाभ्यां द्वैविध्यात्समं द्विधा। आद्यमिदं। द्वितीयमाह हरिरिति। नतनवते जितहो हो इत्युपहासे
विधातायुचितरचनायाः कार्यं दैवात्क्वाने। यच्छिवपक्षफलरसधाराश्च्याहनीयाइदं विचित्रं। चित्रमतिविस्मयमेतन्मे रागमत्रूतावितिद्धितं।
स्फातिरितिपाठ समूहोर्थः। यत्र तेनस्वादनकौशलपण्डितः काकस्तेलोकः काकसमूहरूपस्तत्र तन्महद्विचित्रं। फलयात्रितानेन
वा। अत्रनीचयोगस्यनीचत्वेनेवयोग्यता। विषममाह शिरीषाद्दीति। शिरीषपुष्पादपि कोमलांगी यतिराललनयनाके। कुसुमदलमृदुतना
कथंद्वाभनलेनसहद्युतःकामाग्निः। कुकूलाग्निरितिपाठे तुषसंधुक्षितोग्निरित्यर्थः। कुकूलं शंकुभिःपूर्णो श्वभ्रेनात्तुतुषानले स्यमसौके शंकु
पूर्णगर्तेदृव्यभिचकथितेरोकुलालपचनाग्निरित्यन्ये। अनयोर्योगोनुचितइतिहेतुद्रयं। अयं चतुर्थो द्वयोरत्यन्तविलक्षणतयायनकेचि योगाघर
नोनोपेतिकिं समुपपन्नमानतयैव घतीयते सएकः। यत्र केवलं चिकीर्षितार्थारंभमाणायाः कर्तुर्बलवत्कारणान्तरेण प्रतिबंधात्क्रियाफलं नाप्नोति
प्रत्युतानिष्टं समेत्येति यः। यच्चक्रियाफललाभेपिकार्यकारणयोर्गुणो क्रियेवाविरुद्धं भवतस्तावुभयो विषमो। समता विपर्ययादन्वर्थता। आद्य
मुद्देहितीयमाह सिंहिकेति। सिंही क्रियामभीतस्तस्मगः स्वयं ... गतः। अन्यः सैंहिकेयो राहुः तत्र स च चंद्रमा भौममुभक्षयते। अत्र चाया
श्च फलालाभः अन्येनेत्यासक्तोनर्थप्राप्तः। तृतीयमाह ... यस्य राहुः तो विध्वस्तपामलाचिरं वक्रधायायुक्तः हस्तमगमा ध्यन्तकालमेवर्त्त
गमात्रेराभारच्युतस्तितांचिलोकभूवतां कीर्तिजनयति ... हन। अत्रनीलाद्धुत्कोमत्तेर्गुणो विरूद्धौभवतः। तुर्यमाहानेन मि हेपमव मि९
अमितः६ नेत्रेत्वंमिः सीममानंदपदमि। तयैव कृतो विरहोमेशरीरमत्यंततापयति। अत्र कौतादिरहयोः कारणकार्ययोः सुखदानतापनक्रियेबाधि
रोधः। स्फटेविभागगुणलक्षणं। तेनसंबंधिनोमनुरूप्यादिभावात्मकविषमस्यान्येपिभेदाः संभवंति। तत्रापवयवावयवेनो दैवमाह विपुलेन
ति। यस्या शिर्षाधिनः कृपणस्याक्षे रधिमहतां ... णान्तनु ईश्वभुवनाधि जग्रसिरे। एकभुवनस्य समुद्राणांवा कलागरणनासकिल श्री
कृपः एकतमयापुराविष्णा ... मो यास्या ... वासावसकलाचकराक्षरूपवाहपारिहर्त्तात्येकयाइत्यपदा पागमातमात्रेतद्रूप
पपपीतः। साहृत्यंदृष्टः। यांकुक्षिरेवसर्वभुवनपानसमर्थास्यकृतनस्यावयविनः स्थितियेकदृशापानविरुद्धं। विषमन्यपृष्ठाः अधिमाह हरि
हे भूपालभुवनत्रितयमयमैश्वर्यरूपविशालोपतोमानुमर्षाद्योपियथायाबध्रिमानि। अत्र वर्णनीयोकृष्णयशस्यायामहः स्यात्रिते विषयतस्यच्छाया

कृतो मलये

18

आश्रितपक्षा राशरुत्कर्षमधिकतस्

तेनुरप्या। अयो महीपस्तेन तुरापतेः महत्या अयो भाग्येयपरवशानथा वरार्पतेत द्विधाधिकं। अत्रात्मयस्यभुवनेश्वरस्य वर्णानाद्यायभेदोयं।
द्वितीयमाह। युगान्तेति। युगान्तस्य प्रलयकालेषु पसंहाजगदात्माश्रपं चरूपी येनमपं नस्य नहामकलान्तस्य पह्माप्रतिसंहृतः स्वकुक्षी कृत आत्मा शरीरं येन
नस्य बालरूपस्येत्यर्थः। यस्य कैटभादिषु बाहरेर्यस्यां तनो जगतिसाव काशानया स्थिताः तं तत्र तनो नारदाभ्युगागमसंभूत स्तंतोषानमभुः
अत्राद्येयभूतायामुदरमहत्त्वं विवक्ष्यते। अत्यनीकमाह। त्वमिति। हे सुंदरत्वं जितकामसौंदर्यः साचकान्तात्स्यैवानुरक्ता न कामे तेन सह
वादिद्वयं वर्षभिरपि वाले यगपद वताकांतालापयमिति। अत्रापकृष्टतामदि विपक्षे साक्षादपकर्षमसमेराकेनापि तरीयतिरस्कारस्त
मेवो त्कर्षं धिनुयद्व्यतेतत्प्रत्यनीकं। नदीपतं वसाक्षात्परपरा वेत्ययं द्वेधा। तत्रकामिन्याः कामिनात्समं साक्षाद्वक्त्वस्वामिभावः संबंध
स्त्याद्यभेदाद्हरस्तां। द्वितीयमाह। यस्येति। अस्मत्तहरतो शरीरनिग्रहः प्रतिष्ठ स्तेन स्वीकृतो विरोधो येन स कृतीकुशलः। यस्य विशेषः
कृचिरपकर्तुमक्षमः। समर्थनोति कृः। कांतंरम्यं मुखं तत्सदृश्याकृति चन्द्रमसापि पीडयतीत्यर्थः। अत्र चंद्रस्य साक्षात्पराभवासाध्यात्तत्कप
रंपरासंबंधं नकृतस्य संबंधि ततभितिभावः। मीलितमाह। यानीति। आतपलनेत्रमधुराः कोमलाः वक्राः सरसाः ध्वंडकादसाधितमुता
दधयोगिरः। क्रीडाभरस्यरागानि। अतिरम्यमुख। इतीदं स्पृगस्पानकहशोगे स्फुतंमेकना। लीलयाप्स्वतः स्फुटितं स्रवलमाक्तितस्त
स्माद्द्ध्यराली हेतारुणयक्रूतपदः संजातो मंदाकुरोनेज्ञायते। अत्राभिगूहनीयस्या धारोनवेनाविचलवर्णपायाल्लिंगं दुरुलक्ष्यतयापिभ 18
यतेनमीलितं वलत्सजातीयग्रहणकृतमग्रहणमभिभवः। तेन व्याजोक्तेः लोकहीतस्येवकपटेना गोपनात्। अपहुतो चोपमानोप
मेयभावविरहान्नातिव्याप्तेत्यव्यु ध्वा। स्वाभाविकागतुकवस्तुभेदात्तत्र नेत्रयोश्चल्यादि नामसहजेन धर्मे स्वामहतुल्येनमस्या
भिभवादाद्यभेदोयं। आगंतुकेनाह। यथेति। हेनृपतव यशःत्रवः प्रसरतो नाभत्वेनच्चांकितविषयः। भीतोः सक्तकलाः संतोहिमाद्रि
गुहासु सदानिवसंति। अत्रहोप्याभ्यसरोभो वसकं पंदेहमृहु नामपिते वा यायी तयः तासां गुधः पांडुतोविनाभिद्रः। अत्रहिमाद्रि
दरानिवाससामर्थ्याद्वगतमोत्यस्यागतुकन [illegible] रीरधर्मकारपि केयमुलकपोरव्यागंतुकत्वेमेवाधिन

याद्दृशे न समानधर्मत्वं चेति भावः। एकावलीमाह मुक्तारात्रीभिः। यस्यां क्रमैः पुराणि वरांगनासहितानि संति। वरांगनाः कांताः। रूपेणापुरस्कृतनमुत्के
तं अनंगदेहो यासां ताः। रूपसमुन्मीलिताः उत्फुल्लाः सहिलास्यायिनीकृत तादृशं। विलासाः पुष्पायुधस्यास्त्रं। अत्र परं वस्तु पूर्वं पूर्ववस्तुनि विशेषणतया वि
धीयते निषिध्यते वा यत्र सा द्विधैकावली तत्राद्यामाह तनेति। निषेधे आह। नेति। यतस्तु चारूणि पंकजानि यस्मिन्नूनं तत्तादृशं जलमेव न। यत्र नलीनः भ्रमास
कः षट्पदो यत्र तत्पद्मं न। अलीनः भ्रमर इत्यन्ये अलील इति पाठे लीलाहीनः न हन्यष्टः। यः कलं मंजुलं गुंजितं तथा व्दोयस्य तादृशो न स षट्पदो न। यन्मनोनज
हारि न कुंजितं न। अत्र जलं पंकजस्य तत्र षट्पदानां तत्र गुंजितस्य तत्र मनोहारिता यो विशेषणगतयानि बोध्य इति भावः। स्मरणमाह। भिन्नेति। लहरीभिस्तरंगैर्भंगं च
लहरंगा भिन्नेषु गंभीरेषु नाभिकुहरेषु नाभिविवरेषु यदंभोजलं प्लावितं तथैव पीनतटैः कुहरनिशाद्यैः कटाक्षैः सुरांगनाः सुरतकंठरुता नास्मारिताः संतं
धसामान्येषु पक्षी भिन्ननाभिच्छिद्रसाम्यात्। सुरतस्य कंठयो निकूजितं कृता वरभोगेषु मेदुरितिके। स्थानं। अश्लीलत्वं पक्षाश्लाघ्यं हनुर्भिः। रूनाभियो भिर्कुरु
छिन्नानि स्मारिताः तेन चमत्कारः। सुरतकंठरुतानि आलिंगनकूजितानीति केचित्। भ्रमसमयाप्तध्वनि कुसुमसंस्कारजन्यास्मृतिः समस्तं पुष्ठु कुंदत्यंतस्याहृष्ट
धुधुद्दजन्मांतरीयसंस्कारजन्यस्मरणेन वैचित्र्याभावान्नालंकारत्वमिति तद्वधूनयलक्षणोविशः। स चद्विविधः। एतज्जन्मनि जन्मांतरे वानुभूतस्य स्मरणात्। द्विती
यमाह करेति। करयुगगृहीतयशोदास्तनभरविनिवेशिता चमत्कृतस्य। संस्कृतपाचजन्यस्य च नमत हृदयस्य रोमांचः। हस्तावचयेन मानुः स्तनंधयत्वमनुभवेन पाने
साहृदयाधुरे रवैर्शनाद्दस्मरणाद्वीरस्य यशोमांचः। भ्रांतिमंतमाह। कपालेइति। मार्जारः कपोलेस्थशशिपातिता तु शशिनः करान् दुग्धमितिबुध्या लेढि भसृय
निकरीनः हसच्छिद्रे पुपत्रा रागामंतराले कुभ्रधः पतितान् शशिनः करान् विसमसृणालमितिबुध्या संकलयति गृह्णाति। रतांते नग्नावनितातत्स्या... स्यया
न्करान्नवीयंत्र स्त्रु भिनिबुध्या हरतिगृह्णातं धावति। अहो आश्चर्यं। प्रमया को त्यामनन्यदृष्टं जगत् विभ्रलब्धं भ्रांतं करोति। कुविद्धि भ्रमयतीत्येव पाठः। अत्र आकरणित
स्याद्याकरणित कतुल्यदर्शनेसति यदप्राकरणिकत्वेन ज्ञानं सभ्रांतिमान्। न वरूपके विषयोर्पाध्यवसान रूपायामतिशयोक्तौ वाति व्याप्तिः। तत्रा हार्यज्ञानस्यस्वी
कारात्। अत्र तु नाहार्यता दृशाज्ञानस्य स्वीकारात्। अनाहार्यविरुद्धधर्मप्रकारकज्ञानस्यैव भ्रमत्वात्। अतीपमाह। लावण्येति। हे देवविधसालावरायस्य गृहभेदेनतापस्य
मतापयुरुत्वसाहितेनदानृणामयेसरे। अवनीमरवृत्तमभुजेतदपिस्पष्टेसति। कुःकिमर्थंघटितः एकमकृत्यः कुतोविहितः। चिंतामणिः किमर्थंमृसाहितः पृथेत्यर्थः। अमी
भरतादिन वंश्यातवंशीयानां राज्ञांपरस्परकुलमपूमिस्त्रीमावधौ का कुल्या चला मघेवति स्पष्टः। ऽपि तिनमर्थेदृढ लं ३ अथयत्रोपमेयेनोपमानस्यनेर

र्थकं यत्र वोपमेयस्यैवोपमाननात्तत्रोभयत्रापि उपमानस्य तिरस्काराद्द्विविधं प्रतीपं। तत्राद्यमुपमेये चलं तौ द्वादीनामुपमानानां वैयर्थ्याभिधानेन [illegible] रूपस्तिरस्कार इत्या
द्यमेवोदाहरति। द्वितीये तु [illegible] उपमितत्वनिष्पत्त्या [illegible] लोपमिमिति क्रिययैव वा तिरस्कारः। आद्यमाह [illegible] अधिरहिता [illegible] प्रवचनीयं। तन्मुखेन [illegible]
रिवं [illegible] उपमीयते जनेन। वचनीयं निंदा। अत्र वदनस्योपमेयस्य कल्पनमप्युपकर्षः। नचेयमुपमेयोपमा सादृश्याप्रतीतेः। नापि व्यतिरेकः। चंद्रस्य स्वल्पगुणत्वादुपमितत्वनिषेधः। नत्रोपमि
तिनिषेधात्तावदपि उपमेयाधिक्यप्रतीतेः। द्वितीयमाह। गर्वमिति हे मुग्धे [illegible] मशा [illegible] मपरिमितत्वात् [illegible] नाम्ना नहि [illegible] स्वरस्तु नीलनलिनानि संति। अत्रोपमा
नस्योपमेयता तिरस्कारः। अन्यस्य तद्वि तरस्य माधिक्यं [illegible] अनुक्तानुपमनोपमा हा। [illegible] हि [illegible] मध्ये हमेव गुरुः [illegible] सुपहासः। गर्वितो [illegible]
नतु [illegible] द्वुर्जनानां वचांसि भवादृशा [illegible] पुनर्वह्निवासा इति। अत्रोपमान तिरस्कारः [illegible] प्रतीपफलं। नन्वत्र [illegible] तदपि [illegible] उपमेयत्वं भावितत्वं [illegible] साधारण
धर्मयोगान्नदुपमानभावासंभावितं तस्य तदुपमानत्वकल्पनमपि तिरस्कारायेति तदपि प्रतीपान्तरं। प्रकृतेति [illegible] रुःखहेतोर्दुर्जनवाक्यस्य [illegible] उपमानत्वमिति तस्य [illegible] तिरस्कारः
सामान्यमाह मलयजेति चंदन [illegible] नवहार [illegible] चंद्र [illegible] कुतमुपरतकांतयः [illegible] कीर्त्तिस्तेजसि [illegible] त्वादिति प्याह
[illegible] अत एव [illegible] सुरखमेव [illegible] नस्तुतमपार्थे [illegible] भावे पिन [illegible] निषा [illegible]
दि मान्यं [illegible] प्रतिपाद्यते [illegible] नामन्नलंकारः [illegible] प्रतिपत्ति [illegible] नमात्रं [illegible] अविभाव्य [illegible]
न्यस्य [illegible] निपत्य विषयन्वात् [illegible] साधिका [illegible] कान्यप्रतीतिः [illegible] कालिक [illegible] कादिना पूर्ववं [illegible] कान्य [illegible]
न्यत्वमभिगुदाहरति। [illegible] गंगा [illegible] नपाति [illegible] वर्णिका [illegible] तलस्पर्श [illegible] कानि को वेदृष्टिपथं [illegible] अत्र गंड [illegible]
वस्र यता भेदः। यद्दिनु मामपि [illegible] को वेद [illegible] तरस्येव चंपकानि [illegible] ततः [illegible] ति वि [illegible] पमाह [illegible] स्वर्गगननानामपि [illegible]
स्त्रीनामनत्यगुरुगाणां गिरः [illegible] कल्पमिति क्रियाविशेषणं [illegible] तिकर्माणि [illegible] इहलोके [illegible] कथं [illegible] कथमिव [illegible] प्रसिद्धाधारं विना [illegible]
लक्षणमः धेयस्थितिः अतएव [illegible] स्वभावेनयुगपत्ते [illegible] द्वितीयः यदपि [illegible] वयलेनाभ्युपगमाधिक्यं [illegible] तिरस्कार [illegible]
त्रकविकल्पमसिद्धाधारं विना [illegible] विशेषः [illegible] वस्थितिः [illegible] भावमेदो [illegible] विकल्पः [illegible] कवि [illegible] प्रसिद्धाधा [illegible] द्वितीयमाहस्पति
सपत्नास [illegible] कांतं [illegible] सा वसतितन [illegible] सेवा [illegible] अस्माहरणं [illegible] कथा [illegible] नामत्रेकस्याप्य [illegible] नाधिका [illegible]
पनेकस्थाने [illegible]। तृतीयमाह [illegible] तमंतुलं [illegible] तपालले [illegible] तिरोहिता [illegible] विधायस्य [illegible] अनविधा [illegible] निपाले [illegible]
तेऽवि [illegible] विग्रहः [illegible] काम [illegible] स्वर्ग [illegible] बृहस्पतिश्च [illegible] नानुषंगिकास्ते [illegible] स्वर्गः। अन्यास्मिन्नाश्रये [illegible]
[illegible] कविधां [illegible] मुदाहरति [illegible] गलितं [illegible] तस्य [illegible] हे [illegible] गति [illegible] द्वितीये [illegible] मिथः [illegible] सित [illegible] सख्यौ। मिथो [illegible]

[illegible] मस्तीत्यादि यथा [illegible] वारणा येव [illegible] नेति [illegible] पर्याय [illegible] अलंकार [illegible] × ११

ललिते सुंदरे कलाविधौ अवधारिष्याचा। वनेऽद्य इति खेदः। एवंविधां त्वां हरन्ना निर्दयेन मृत्युनाम्ना किं न हृतं। अपि
तु सर्वमेव हृतमित्यर्थः। अत्र किं न मे हृतमित्यनेन साधिवाहिस्य वाहरणारूपकार्यकरणं व्यज्यते। अत्र
त्र सर्वत्रोपहरणाकर्तृत्वं किंतु केवलैकस्याहरणयाऽहो वास्तववसनैकस्यारंभेऽन्यारंभस्य च वस्तुगत्या
ऽभावेप्याधुनिको केऽपि कवियुक्ति लोपचारेणाहरणयाऽहो भावनादेर्वस्तुनि लोपचारेणानस्य राज्ञस्तादृ
प्येणामनोभलाघुपचारेण चेतधौ क्लिश्यतीति भावः। तद्गुणमाह। विभिन्नेति। यत्रेरे वनकपर्वनेगरुडाग्रु
डेनारुणोनाविभिन्नवर्णानि रक्तरूपाणि सूर्यस्य रथ्याः रथपार्श्वाः। वंशकरीरः ओऽवंशांकुरः। तद्वन्नीलैः रत्नैः
परितः स्फुरंत्याः स्वीयकचा नीलकांत्याः स्वीयां रूपकांतिं पुनः आनिन्यिरे। अत्रोऽवलगुणस्यापवस्तुनस्य सवं
भासमानं तु वस्तु यन्न्यगुणमनुहरत्यत्र तद्गुणं नाम। तिसमानस्यापकृतस्य गुणेणावाप्तीतिव्युत्पत्त्या न तद्गुणः। मीलि
ते कस्त्वनेनाच्छादितस्यैव वस्तुनः प्रतीतिः। अत्र तेनाच्छादितस्यैव वस्तुनः प्रतीतिः। अत्र तेनाच्छादितरूपस्य वस्त्व
तरगुणापत्तिरिति ततो भेदः। अकृते गुरविन्दुरगापेक्षया गरुडाग्रजस्य तदपेक्षयाऽहरिन्मणीनां गरुडस्य गुणानेपादेरूप

ताप्रतीतेरितिभावः। अतद्गुणमाह। धवलोसि यद्यपि सुंदर तथापि त्वया मम रंजितं हृदयं। रागभरितेपि हृदये सुभग
निहितो न रक्तोसि। धवलः शुद्धगुणः। अथ च धवलो वृषभः। रागो लोहित्यमनुरागश्च। अत्र तथाप्रकृतस्यागुणकथ्य
तायोगीपिघाहिन्यूनगुणो ऽप्यप्रकृतः प्रकृतस्य गुणान्नानुहरतीत्यतद्गुणः। एवं प्रकृतो ऽप्यप्रकृतरूपं नानुहरतीति तद्वा
प्यपरो ऽतद्गुण इति द्विधायमतद्गुणः। तथा हि तिरस्कृमं नासि यत्तस्याः परकृतं सवच नात्मधर्ममत्यजत् हृतः। प्रकृतं हृद
न यं संबोध्य स्वसंप्रकृतः स्वहृदयहतो तस्यैव द्विविधितत्वादिति भावः। अप्रस्तुतेन प्रस्तुतरूपाननुहरणाद् मुख्यप्रस्तुते
नाप्रस्तुतरूपाननुहरणादूपद्वितीयमाह। गांगमिति। गांगं जलं शुक्लं यामुनं जलं कज्जलाभं हे राजहंस तव सैव
सततं रूपमुभयत्र मज्जतस्तव सैव शुभ्रता न चीयते वर्द्धते नापचीयते ह्रसतीत्यर्थः। अत्र गंगायमुनाजुनोः प्र
कृतयो गुणाः प्रकृतेन राजहंसेन न गृहीता इति भावः। व्याघातमाह दृशेति। दृशा दग्धं कामं दृशैव या जीवयं
ति शंभो रिपुजयिनी स्तौमि वामाक्षी रम्याऽतिवक्रा ति वाने जालियातास्तां स्तौमि। अत्र केनापि कर्त्रा येनोपायेन यद्व
स्तु साधितं तज्जातीयेनैवोपायेनापरस्ताद्यदि विधीयते स व्याघातः। प्रयोजकमिति नियमव्याघात इति भावः॥

×तत्र दृशैव कामस्य दाहो जीवनं चेत्येककालीनत्व ... ... यः कार्यविरोधी तो कार्यविज्ञात्येकारणाद्वैज्ञात्यं×

श्रीः। एवं नवमदशमयोः शुद्धाः शब्दार्थालंकारानुक्त्वोभयेषां संकीर्णभेदानभिधातुं संसृष्ट्यलंकारोदाहरणमाह। वदनेति माघे …क्षां तासां स्थानं मुखवसो
गंधलोभेन भ्रमतो ये भृंगास्तेषां संभ्रमेणासंधिताशीनापस्याः। अ…कार्थावुं नवलतितौलेवपलेऽगोये स्यात्तया न्ययाकुलमेखलाकलकलः श्रो
त्रिदधेऽकाचि। अत्रानुप्रासोपमादीनां यमकमक्रारिहेपिहेमपुष्टा दिमातिमलकृवंसोकैराभिक्ष चमत्कारकृतेति संसृष्टिसंकरयोः पृथगुक्तिः। तत्र
सर्वैकालंकाराणामेकत्रावस्थितिर्द्विधा परस्परनैरपेक्ष्येण परस्परसापेक्षतया च। तत्राद्या संसृष्टिर्द्वितीया तु संकरः। सापि संसृष्टिस्त्रिविधा शब्दालं
कारयोरेवार्थालंकारयोरेव शब्दार्थालंकारयोर्वेति तथा ह्यनुप्रासयमकयोः परस्परनैरपेक्ष्येणावस्थितत्वात् प्रथमसंसृष्टिभेदोदाहरणमिदं महीभृति
भावः। द्वितीयसंसृष्टिभेदमाह। लिप्तीवेति। अत्र सर्वांगरार्धयोः समासोपमेर्थालंकारौ परस्परनैरपेक्ष्येणावस्थितौ। तृतीयभेदमाह। संसृष्टाविति। सा
मात्पीति। महमहनला। वयायां प्रतिस्मरां नव नवीभवल्लावण्यां स्वानुरूपसमागमाभावात् …सिकोमतीभिनस्तनगा…तीभिवार्पयति। स्वायत्तीकृत
गुरुपांतमाद्यावर्णयति। अवसानीपिएल्पेत्यत्र वर्णसाम्यादनुप्रासः। नापि कायान्तरमाहृदयलुंटाकीनाराम्यासेपेशारूपकं वास्ति परस्परविर
पेशैआतेति। हराजनद्दरीगांलक्षुम्मगनपनानां शिरोभूषणमिलिहृतो। मयकृतमलि पुं…तारंकपत्रेकूर्याभरणोऽह तं मेखलायां कांचालु
माषकं छिन्नायां लुलक्षदने। आछिन्नायां वाम× सीमंत विरहे× णी नां तुलाकोटिर्नूपुरं तस्य गुणमः …हानेनसानिविंबोष्ठकान्त्याशोणायां गुंजा हारं गुञ्जा
फल्गुनां स्वजडिति बुध्यानुवदनाहरति। अत्र तेषामेवालंकाराणां विचित्र्य निर्भ तेषां स्वरूपभिन्नार्थे वापेक्ष रागादृष्टमन्य नाम्नादिन स्वीभूतावानोऽइत्यत्र त
दुपेक्ष्ये तावम क्रियाजबीजकानां यस्परस्परमंगांगिभावः स संकरः। आकृते चहारो विंबोष्ठकान्त्या भोगरादइत्यत्र तद्गुणः। ते वापेक्ष्यमाणगुणास्त्रस्थ
महति भ्रांतिमानेलंकारः। तत्र भ्रांतिमतः स्वरूपाभिव्यक्तिमिव तद्गुणस्यापेक्षा। न तद्गुणोपि पुनरुन्मीलितं विना। न चमत्कृतिरित्यस्य वैचित्र्यास्ति
दुपेतदुपेक्षेसुभयोरपि स्वरूपवैचित्र्यान्यनरस्य धर्मान्योन्यापेक्षणाद्यस्य गाविभावः। बहूनां संकरेऽ उदाहरणमाह। आभिरिति। उत्तालुत्यक्तां भिभि
रूपल क्षितः। आभिरिति विशेषतो न तीयाकूर्यसाविरूपानहरन्नवचनेकेलं रूपवानिवलयं कुंडलाकारस्थितकद्रक्षमालायेन सः विघ्नानि नः।
त्रिराहताः। विशेषेणावारोऽलुं ये षांते विषयाश्रते षां व्याप द्विर्मोरसां नाशाने च। तस्मादिवकल्पितं स्वीकृतं येन गायत्र्युदये …दृष्टलौहित्य
नागः निरोहतानेतन विभ्राद् शुभ्रांशुविनो ऽ विकारस्था। …ग्रस्वत्योहीमाः स्फुरंत्यायात्मा। दानक्षाङ्गातितासौम्यादिकरः समूह एव कपालानि
शुं ऽ क:

ति रोमस्थली नितंबे रतिकितंतनलं स्वरूपं यस्याः अथ च स्वरूपं योरस्थली तलमित्यमरः। एतादृशे योऽस्त्री भस्मना पाण्डुः भस्मवेलिया श्रीपितवनेश्मश
ने दूवचरति। क्रीडाभिर्भोगिभिर्भासिरित्यत्रापि तत्र वनद्वयोः श्लिष्टत्यत्रचोपमा। कुलंकाक्षवलये तिनाराध्यपारिकरकपालेति चरूपकं। विषो
ति व्याप्ते रिवो पुत्रे क्षा। वैराग्य विश्वे दर्शनिकर स्वनति चन्द्रेषु। नेत्रोनेन्यान्यसंगाभिभाव मापन्नाः। तत्रोत्प्रेक्षाश्लेषस्यागतेडुसतिको
रवां। तदनुसंधानादेव वैराग्यवीयादरत्यर्थं पातयत्यतीतिः। श्लेषबलदुरूपकोपमयोरंगतेडुसतिनिश्चये। तदनूपाक्षिवैवरहतीतावेव घटाक्षवलयधार
णप्रतीतिसंभवान्नेनारापारिकरकपालेतिचरूपके पितवनद्वयलुपमायाश्चांगं। तदीजस्य साधारण्यस्याप्रथमं गानयोः स्वाभाविकस्याभावा
त्। रूपितकपालान्वयत्वेनैव संभवात्। सर्वत्र चारुत्वाभावेऽलंकारत्वासंभवाच्चारुत्वार्थं मन्तिनामसंगापेक्षा। चंडमहाकालेन व्यंजनया
प्रतीयमानेः सर्वथैकार्थ्यं न भूता चमत्कृति हेतुः समासोक्तिरपि संभाति परं तु समासुव्यक्ते वैतिनामपहाय ज्वारएवात्रोक्ताः। न चात्र कलंकेऽक्ष
वलयदृवेति उपमितसमासोपव्याघ्रादित्वात् न तु रूपकमिति वाच्यं। उपमितसमासे कलंकस्योपमेयस्य प्राधान्यात्तत्र करस्थत्वासंभ
वात्। रूपके तु अक्षवलयस्य प्राधान्यात्तत्र तत्संभवात्। न च रूपकांगीकारेपि कलंकेकरस्थतान्वयासंभवः। कलंकस्य मूर्त्तवधारणानुपपत्
करतोतिवाच्यं। [illegible] करपदश्लेषेणार्ककिरणोपारोपभेदाधस्तात् साम्यात्कलंकस्य गुणीभूतस्याक्षवलयेनाहत्यस्ययोग्या
[illegible] अक्षवलयतात्पर्यादन्येकलंके तदन्वयोपचारसंभवात्। नचैवमुपचारासंभवरूपकहेतूपमायामप्यसदवकरस्थत्वसमुप
वेयतामिति वाच्यं। उपमायां पूर्वपदार्थप्राधान्यात्कलंकप्रधानोपचारः स्यादिति गुणीभूतएवोपचारस्य न्याय्यत्वादिति भावः। अनुग्रा
ह्यानुग्राहकत्वस्य संकरः शब्दालंकारयोर्नसंभवति। शब्दस्वरूपनयोपकार्योपकारकत्वाभावेनागांगिभावाः किंतु संसृष्टिरेवेत्यलंकारस
र्वस्वकारानामतं तदुपथितुं शब्दालंकारयोस्तादृशसंकरोदाहरणमाह। राजतीति। तृयनदी स्थली राजति शोभते। किं भूता परस्परं रिपु
भिर्वांऽभिहतानां दानवानां राक्षसेनसंरंभगर्जितैर्मातिकान्तः पातीगमनशीलः सशब्दो नदो यस्यां। अभिहतो भिः भूतः दानवानां शब्दो येन ता
दृशः। अतिपाती शीघ्रगः सशब्दो नदो यस्यामिति वा। अविरते निपाठे विरतं दानवानां यासः तयोश्चायस्यां। अतिपाती शीघ्रगामी स
शब्दो नदो यस्यां इत्यर्थः। सा जसिद्धा गजतागजमहत्व पृथस्थानन्यां [redacted] तिशायेनपातिरक्षति। किंभूता गजमा अविरतं नसं

तेन मेदुरतराश्रुधारासारमुल्लसद्धास्विगाथावनं घातिखंडयति सावनदावनखंडयिकेत्यर्थः। अत्र द्वितीयचतुर्थपादयोर्यमकं दानवेत्यादिर्
दानवेन ॥ तुलामप्राप्ते लोमप्रियसंज्ञो लेकोरथ्यपरस्यरूपके सन्तः। मिथस्त्वाकुलानि भिन्नयमिथोऽपेक्षाभावाभमलूहत्वादंगांगिभावानुपपन्नं। यमक
चित्रयोरन्योन्यं हेतुसायोगादेकश्लोकाश्रयानुप्रवेशादेवसंकरो न त्वंगांगिभावइत्यपि वदंति। द्वितीयमानिश्चयरूपसंकरमाह। अंहेतिं। यथा
गंभीरेयथा रत्ननिर्भूति यथाम्बुनिर्मलश्रायः। तथा किंचिद्भिनाएव सरसपानीयाङ्कलनिधिर्न कृतः। सरस्वतीत्यिस्त्वादुपानीयः कोमलपा
णीकश्च। अत्र यच्छद्वाद्बहूनां वाक्यमलंकाराणां साधकबाधकप्रमाणाभावादेकतरानिश्चयः सोऽद्वितीयो निश्चयरूपः संकरः प्रकृतेचद्वयो
रोषसाम्यसाम्यालमासोक्तिः। अम्भिसाम्याच्चाप्रस्तुतमुखेन प्रस्तुतप्रतिप्रभासेति अप्रस्तुतप्रशंसा वेति संदेहाद्निश्चयरूपः संकरः। द
योः संकरो हाहरणमुक्तावद्भूनां तेदाह। नयनेति। नयनयोरानन्ददुग्धतीर्थिनयनानंदेदायिइदये तद्विन्यसीहतिद्योतते। अधुनायारत्रोव
पिडदृं निरूपः स्याभिलाः आश्वादिश्चायेन ततन्तमाधिभिर्यान्नष्टः। अत्र किंकुमोद्दीपकः कालो वर्ततेइति भंग्यतेयतो ताभिधानात्मायां किं वैत
दित्यस्य दिंवपरामर्षकेऽनेन वदनस्येदुरूपत्वेनाध्यवसायाद्निश्चायो। किंरथवेतद्ध्वनिवक्रे। निर्द्दिष्टेदुविंवारोपवशाद्रूपकं। किं प्रसादतीत्य
स्याभयत्रान्वयविवक्षायामेकतरस्यप्रकृतत्वाद्दीपकं। द्वयोरपिप्रकृतत्वे अप्रकृतत्वे वा तुल्ययोगिता वा किं वा अयं दोषवशाद्नि वेदुविंवस्य प्रकृतत्वे
पविशेषसाम्याद्दानन्दयतीति समासोक्तिः। आहोस्वित्तिमुखवर्नेर्मल्यवर्णनप्रस्तावाच्चंद्रस्याप्रस्तुतत्वेनाप्रस्तुतप्रशंसेति बहूनां संदे
हाद्निश्चयरूपः संकरः। एवं साधकबाधकप्रमाणाभावान्नवनारे तुल्यं तु मयत्रावतारे वा संशयरूपः संकरः। साधकस्य बाधकस्य वा प्र
माणस्याभावे तावन्न संशयः किंतु निश्चय एव। तत्रोपमारूपकयोः साधकबाधकप्रमाणद्वयं दर्शयताह। भेदः उपमायाः साधकं न रूपकस्य बाध
कं किंतु न तस्याभिमतं। एवं रूपकस्य साधकं नोपमाया बाधकं किंतु न तस्याभिमतं द्वितीयः। उपमया बाधकं रूपकस्य न तस्याभिमतं तृतीयः। रूपक
स्य बाधकं उपमायाश्च न तस्याभिमतं तुरीयः। तत्राद्यमुदाहरति। नरसो भाग्यमिति। हासधूर्ममुखे वदनस्यसौभाग्यमहिमानं करोतीत्य
त्र वक्त्रे शशीव इत्युपमा वक्रमेवशशीति रूपकं वेति संदेहे हासघृतिर्मुखवदनस्य प्राधान्ये न तथा चंद्रावक्त्रे एवानुकूल्यमनेनेत्येवमुपमा
याः साधकता। वक्त्रस्य प्राधान्ये न स्थितिरूपमायामेव उपमासाधिकारूपकेतु न तस्याः। न च चंद्रे हासाभावाद्रूपके प्रातिकूल्यम

नु नतासदृश्यामित्निवाच्यं । ग्रोमात्वेनाप्युपपत्तेः प्रतिकूलताभावात् । तथा च रूपकं प्रति हासघुतिर्निर्बाधिका न वा स्यादित्थं नूतनदृश्यैवेति भावः । द्वितीयमुदाह
रति मपहृस्यतिकृ ससपरनयात्स्मरति । वक्त्रं इति । नेवं चक्रे ह्रोस्मिन्नित्यमपरोक्ष्यः श्रोतां धैर्य मनु धन दृश्यत्रेहरत्वे च मपरत्वम् । न चापूर्वापेक्षतामूर्वस्यन
कैरस्येन्दुत्वेनुगुणान प्रतिकूलं । मुख्यरूपे इन्दो स्मृति किमपरेणानुगुनेति प्रतीतेः । प्रतीति श्रुरूपकं योग्यतनस्य साधकत्वं प्रतिपद्यते तेन पुनरुपमायां बाध
कतो । हृदृश्यद्वैतवक्त्रे सानि किमपरस्त्रं द्वाहितद्दृश्यतेऽजीत्यत्र असंगत्यभावात् । तृतीयमुदाहरणम् । नेहिन्दुपललक्ष्मीः राजेवनानारापकग्गतांनिर्भ
रमत्यर्थेमालिंगतिहत्यत्रालिंगनमुपमायां बाधकं । स्वामिस्मरत्वात्प्रतिप्रेयसीप्रयुक्ते स्यात् लिंगनं स्यान्नोचित्यात् । ननु रूपके साधकं जगमृगापि
न स्मभवात् । चतुर्थभेदमुदाहरति । पारीति । मंजुसुंदरं यं मंजीरस्यन पुरस्यांशिंजितं । तादिनं तेनरम्यमपि विकायाः पादपद्मं वा विजयायुग्मवालिस्य रागाद्यैवपवालु
ऊर्मिनिरूपकेन प्रधुर्शिंजितानाभावात् रूपकं स्याद्बाधकं । ननु यद्यशिंजितं नेत्युपमायाः । पादद्वंदुकूले तोलाधकेन नेमंजीरशिंजितमवबुध्यासंभवेनयथारूपकबाध
कं तथापादेसंभवेनोपमासाधकमपि तित्तके यं रूपकबाधकं नामात्रेतस्यौपम्यानइति चेत् । सत्यं । यस्य यथा यथानुमुक्तं तन्नीयते नस्यन यात्वेव्यपदेशः
स्वत्वनिश्चयमर्हि बाधकं साधकोपस्थापानेकत्वेनयतीयतइतितेनेव व्यपदेशो युक्तः । नेत्युक्तं । निश्चयमर्ह्नो बाधकस्य तद्दृश्यस्योक्तत्वेनप्रतिपन्न
देति । अस्यार्थः । स्वविरोधिकोऽस्ति धिः साधकं ननु पमारिनिस्तदभाववादिनि श्रीयकस्य बाधकस्यात् इपेक्षया स्वस्वसाधकोपस्थापकत्वेन बलवत्त्व
निपुनतेर्नो नात्वे दहाभावं तेनिशोधिः । तथाहि उपमासाधकमात्राभिहितेरूपकस्यापि कुत्रिम साधकः स्यादिति साधकसद्भावेऽपि ततः संदेहः स्यात् ।
बाधके हि विशिष्टे नेन द्यवद्यत्र नीत्यत्सदेहाभावपत्तमुपपद्यते । एवं चेमेनोपि साधकस्यात् किंचित्करतयारूपकबाधकमेवमाधान्यातदुपमासाधकमिति
निभावः । स्वरूपेतनत्स्यथा यथा चसतेविधीयतइति विधिः साधकं तदुपमापि न स्यादलीयः । पुनरुक्तेनवत्तिमिश्रीरशिंजितस्य पादसाधकमात्रेणानवबुध्य
मानमात्रेणनाकतुपमासाधकत्वं नानिर्वहति यावदनुमतहिरहोनरिस्वीयमेनो तथा चैतदाधरेषुवर्षाधर्मिकतां नमनुमखनेवयपरशः । यस्यानिश
दिनिधरश्वरणारविंदमुतंसवत्यामितमकृपरातनंक्राइत्यादावतेसेनमुपमाबाधकमभिनिवेशं । नतीयसुकरमुदाहरति । स्पष्टेति । भयत्नेत
रहिवसएवतानिंदपमसनुकोचानमकुचितमासीत् । संक्षिप्तमासीदिति नवादरत्तां । स्पष्टमुद्बुसंतोहीप्यनोविपरीतां बोधयेदितिरत्ना स्वएवकेस
नालियस्यनाहस्यचेतोन्नसर्वविधमवकुरिकिपरस्यनोद्वगा । नयोर्लिणाभिभयः संवद्य्यूर्णोशिरोपरहलसपूहायस्यनाच्छापेकुशासेत्रिलि
नीर्थिनिरिनिकेमचंद्रकोपाद्रत्यायोवस्तस्यामवनादिनिहितेनामा । निरूपानाभं चकाम्भोमावलिर्यच्चनाम् । उदाहरण

ननु वपुरित्यादौ हि ननु शब्दस्थाने हृशादिपदप्रयोगे पुनरुक्तवदाभासो न भवतीति एवमर्थश्च शब्दार्थयोरिति ८३

इति पाठे भूषणादि शब्दप्रयोगाति तेषां समूहे सुखेन अवनात्तु संनिर्यस्य सः यद्वा योगात्वं यथा भवति एवं भ्रमरपंक्तिर्यत्रेत्यर्थः। सुखेनेति पाठे कलापस्य सुखेन अ
वगन्तारो यस्य सः सर्थः। अत्रैकत्र पादे यदुभौ शब्दार्थालंकारौ स्फुटव्यवस्थितौ मौ अत एव स्पष्टः संकरः। उद्धतेत्यादिप्रथमे पादे प्रत्येकं रूपकानुप्रासौ सम्पृष्ट
विशेषाय महितौ मारहर इत्यत्र विभावनाविशेषोक्त्योः स्फुटत्वं नत्वं करस्थमिव इत्युत्प्रेक्षा। कलकले कोलाहल इत्यन्ययेः यासेशब्दालंका
रयोरनुप्रासयमकयोः संकरो बाधः। शब्दार्थालंकृतेर्यमिति वशायो वाहृदलिभावः। तथा चानुग्राह्यानुग्राहकत्वेन यास्त्वं हि नेकपदस्थि
पादस्तया वायं त्रिविधः संकरः कथितः। शब्दार्थालंकारत्वादिना नानुगतो रूपसंकरभेदः अद्दर्शितः। उपमारूपकादीनां विशेषणोपादानप्यनु
प्रासानन्यान्वशकयते न वक्तुमिति शब्दार्थोभयगतत्वेन त्रिविधा अलंकाराः। ननु त्रिविधानामप्यलंकाराणां कथं शब्दात्मिशायेहेतुतस्य नुल्यत्वे
कः श्रियस्तु शब्दस्य कश्चिदर्थस्य कश्चिदुभयस्य त्यत्राकिं नियामकमिति चेन्न। उक्तमञ्जोत्तरमाग्गेवनेवमोक्तौ सम्पृत्त्युष प्रस्ताव। दोषगुणा
लंकाराणां शब्दार्थोभयगतत्वव्यवस्थायामन्वयव्यतिरेकाववनियामकौ यभवतो निमित्तान्तरस्याभावान्। तत्र यो अलंकारः शब्दार्थयो
र्मध्ये यस्यान्वयव्यतिरेकावनुविधत्ते स तदलंकार इति व्यवस्थाप्यते। अन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वेन च यश्च शब्दार्थतदुभयानाम
रिदृष्टस्सहृत्वां नन्वेवं यथा पुनरुक्तवदाभासः परंपरित रूपकं चोभयोरन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वाभयालंकारो न तु शब्दार्थहेतुकार्या
तरन्यासप्रभृतयो विरुभयालंकारा भवेयुरिति चेन्न। एवं तर्हि निकथं उभयालंकारप्रस्तावमुल्लंघ्यार्थमात्रालंकारप्रस्तावऽरुद्धतानुमिति चेन्न। अ
र्थवैचित्र्यस्य प्रकृततया अत्र निभासनान्। अप्ययो लंकारोपदर्शितः सतदी यद्यस्येवमाश्रयाश्रयिभावरूपमेव नियामकमलंकारसर्वस्व
मतसिद्धमस्त्विति चेन्न। तथा कल्पनायामन्वयव्यतिरेकावेवाश्रयितव्यौ। आश्रयाश्रयिभावेप्यन्वयव्यतिरेकावेव नियामकौ। तदाश्र
यत्वं विनानियतस्याश्रयाश्रयिभावस्याभावान्। यथोक्तान्वयव्यतिरेकानिबन्धन एवालंकाराणां परस्परभेद इत्येव न्यायः॥ नन्वलंका
राणां दोषाः प्राचीनरूपकादीनां कथं न संत्येव वा हास्मित्तं भवंतो पुपक्षिता। आवेनु भवविरोधः अलं न्यूनत्वमिति वदलंकारदोषाणामुक्तेऽषेध
वोनमर्षा अन्यथाभावः। तथाहि अनुप्रासस्य तावत्त्रयो दोषाः प्रसिद्ध्यभावो वैफल्यं वृत्तिविरोधश्च। एतेषां अनुप्रासस्य प्रसिद्धिविरोधा
पुष्पार्थस्य प्रतिकूलवर्णत्वेन्यो नाति रिच्यंते। नत्स्वभावकृतमेवमा[illegible]तापोदाहरणमाह। चक्रादि। मयूरगतकेसर्पस्य

र्थं । अहिमरुचेः सूर्यस्य स्यन्दनो रथः अन्वहं प्रतिदिनं पुष्णाति वर्धयति । स कालः कृपतुपकारार्थं भित्यग्रे तस्य सप्तगत्यापकरापि
मोचनाभावात् । यस्य सूर्यरथस्य चक्रे आराः कीलकाः अग्नाति तेषां कं निबंधनं विष्णुः स्तोति । हरिर्विष्णौ हरौ न भानौ भूमिदिवः भू:
स्त्री लोकौ वयानमुरवमित्यमरात् । धुर्यानमुखं नत्वये धुर्यास्तेषामग्रात् । नक्षत्र नामधेयो यस्य पुंगवके वा । व स्तो देवो स्ता सारथि कु
वेरः कूबरं युगंधरं युक्तस्याग्रं । कूबरं युगंधरं धुर्नमित्यमरः । सुराणां संघः समूहः सं घोयस्य वेगं । कूर्महस्ता रथः शीघ्रासन्नः सुराणां संघ
स्य बाधाभिनिवसन्त्वेति विशेषणं । धूर्युगमित्ति नक्षित्रे । अग्रवाकेषभक्ती नांकनूत्यागा प्रकारपक्ष्यात् । नाकस्य स्तां भियमेन नमुनेरनुप्रासानुरा
धनेवनिवद्धानुपूर्वाणि निहारसादृश्युत्प्रथा असिद्धेतिप्रसिद्धभावः स्तोयं प्रसिद्धविरो भएवावेष्टल्पद्मा भामाह मृत्युः ति । हेन कुशिनाकाप
पुष्के भेरमयामलौरं रमणानुरतैरत्ते यंरमणां । ऊडे स्मरः । नस्य मन्दिरगृहे स्युरनक्रीडागृहातुयावन । यदि गगछसितदात्तस्यसुरसंग्राम
ने कूर्मममकिमिलि अकारणारता कृमुलं कठिनं नाकु रूतेदनिभयावदत्यनयः । आनंदस्यं दते सर्वानि ज्ञाने हस्यं तेसु स्कद्वरीवमुद्र
मस्याएवंभूते । बानं हस्यं हानिमं निराविषापचरा तस्याएवदं सं बाधनं वा । सती लीलाउलासपितुश्रीलेयस्याएवंभूते । लपि नी निषाठस्तनी मिली
लोभिरूलपितुंवकुञ्चीलं यस्याः । ताच्छल्येणिनिः । कथं फलेन पाणिस्य स्या । अन नपुंसकेः स्यांतीषा दयमानो मूर्तीनां मेखला यत्र तथा । अविरत
संततं नीडा नस वा नमं मुखं मेननुपुरं यत्र नाहशंम मग्र हग छसिचे मदानिः कारणं मम विनाकिमर्थं ति कां विहायनिजाशो विरिव्यं । अन्य
नुनस्ति भराय मुक्तेत्वे पार्थ्वनालं किं त्वे पाकार्यमुनिनैनिवदत्यर्थः । यद्यस्ति मामन्नाहत्परमरागाहं कुंतग्र हंगवासितदात्वहीपंकुरवन्मेकि
मेकिंगयोऽनमस्त्री सप्तः । त्वेपरिसरणां अकारणात् बहुवाञ्छानुसूर्यं विनैवरता । वेधु कृतेऽन्यत्सर्वं पूर्ववद्धितिवदति । अत्र वाच्यस्यार्थस्य विवि
यमाननिकिमपि चारुत्वं प्रतीयतेष्वत्रानुरूपार्थविरहमा । तुम्फसितेपि स्याताभवाभावादिरसपुष्टार्थत्वमेवानुप्रासस्य वपलयमुख्याद्गिभा
वंःहृनि विरोधमुदाहरति । अध्याहृतिरि अर्थानि शापाधानरूपसोव धावनां कामाकामादि वर्मकामकतो हे कूलकरि अकुंठे कूरपाऽकंठमगत्
मामित्यत्र भंगारसंरूपवसंताऽद्विवगुरणाविग्रचनप्रस्तावो ममावितुदत्तिप्रतिकूलवर्णनैव वृत्तिविरोधदृतिभावेः । यमकस्यपार्श्वयगानले नपमन्
वंधनद्रोषःस चाग्रयुक्तेसमवःस्वविभिस्नथाग्निकोगात् । अभयुक्तेरूपयमकंमहपस्यवाहायरमाह । भुंकमस्याभिादंभः कपटंतस्मिहिनाःस्व

ला:। कृपणे स्त्री व्याजरं भाविश्यकर:। स्त्रीयां दुरंतनां दुष्टफलनां परिणाममदु:खदा प्रतीनां निर्गगयनो निधिश्रित्य इत्यादिनेत्यवंतो भे न: कुर्वन्निजनयं तिनीह
कृष्णं थीनिकृ बे ईकर्मकृतमित्यन्यो। अत्र दृष्टान्तद्वयमाह। सरंभानुरूंगमस्यमणिकांदिवा। सदृभिनिमहत्यर्थे ऽव्ययसदा प्रतिर्भुजंगमस्यमा
णादिवत्यर्थ:। यद्वा सतत्अंभे: कानिर्यस्य स:। अत एव यांस्तवस्फाटिकाहिमपानीयमिति व्यवहार: परीक्षकाणां। गृहे नकैरवैरुणां ॥ सत्रुं अंभा थीं पाणा:
लेयस्या: मासरभानदीया अत्रैकस्मिन्नुयो: चतुर्थे वापादेषु यमकं दृष्टं ननु पा त्वयदृत्यप्रयुक्त तमेव दोषइतिभाव:। भसंज्ञानुपमोहेयानुदा
हरति। चंडालेरिव निकृष्टे हतेणां उवान्य नितत्तु उवचनं। चंडालेरिव पुष्पाभि: परममुत्कृष्टं सोहसेन्द्रोगणवधरूप मनुचितंकर्म कृतं। अत्रोप
मामांपे न्यूनाधिकत्वेदोषो न उपमानमुपमेयापेक्षया जातिगतं आन्यकृतं जातिनिष्ठं वा प्रमाणकृतं परिमाणेन कृतं परिमाणनिष्ठं वापत
न्यूनत्वमाधिकत्वा वानरनुचितार्थत्वमेव नान्यत। साधारणधर्मगते [redacted] साधारणधर्मेऽप्युपमेयस्यासाधारणधर्मनिष्ठे वान्यूनाधिकत्वे
न्यूनपदत्वाधिकपदत्वे एव नान्यो। तत्र चंडालत्वे जातेन्यूनतया जातिगतन्यूनत्वोदाहरणमिदं। परिमाणगतन्यूनत्वमुदाहरति। वह्निरिति। वह्निस
फुलिंगइवाग्निकणाइवायं भानु: सूर्य: च काशिते भाति। अत्र वह्निस्फुलिंगपरिमाणस्य न्यूनतया परिमाणगतन्यूनत्वोदाहरणमिदं। जा
तिगतमधिकत्वमुदाहरति। स पयमिति। कमलासने आसीनो यं चक्रुर्वाकं: युगान्ते कल्पान्ते जनार्दनिर्मातुमिच्छु: अजाय स निरिवरोऽजनशोभते।
अत्र कल्पभेदेन ब्रह्मणो नानात्वात् कृत्वं जातिस्तया ब्रह्मणा आधिक्यं। प्रमाणगतमधिकत्वमुदाहरति। पातालमिति हेकान्ते तेनाभि: पातालं
मवतेक्तनो पर्वतोपमो। वेशस्थिते यं पुनर्भूमुनादित्तारम्भहृदय:। अत्र पातालादि परिमाणस्याधिकत्वात्। अस्तु नाम उपमेयापेक्षयाना प्रमा
तिकी कदर्थनेति। यद्यपि चंडालादेर्न्यूनत्वेनोपमेयस्यातिरस्कारोऽपि ब्रह्मादिभिरुपमानैर्न तथा। प्रत्युत उत्कृष्टस्योपमानत्वमत्यपकृष्टस्योपमेयं
स्योपहासायभवतीतिबोध्यं। धर्मगतन्यूनत्वमुदाहरति। स मुनिरिति। मेकल्पा मुंजाजिनभिन्नकृष्णमेखलापादपु: सम्मुनि: कृष्णाजिनेकृष्णसारंगचर्म
णा कृष्णसरीपरं वहन्नीलजीमूत: सडल्लमेघ: तडिल्लतानामपि लक्ष्मैनु मा न्वा यं व्ययाजतप्रथो भवति। अत्रोपमाने लक्ष्मैव मौंजीतुल्यतडितानुकोऽन
न्वेषं। धर्मगतमधिकत्वमुदाहरति। सपदि। नवासा इति। सकलसा सनानेनेमयमौलिवपुर्भामिभ्राप। निशापायाराज्ञो। धातवांच्छाविघुत इन्द्रायुधं इन्द्रधनु
मुखेन दानमाधिना चंद्रप्रसादमिन्दर्शन। अत्रोपमेय कृत्स्नेपांसु निर्देशादुपमाने मेघे न तुल्याया: शिरसः धिकपदत्वं। भिन्न
मधिक।

लिंगवचनभिन्नत्वं वचनत्वेऽप्युपमानदोषो नातीति चेत् किं तु भग्नप्रक्रमस्वरूपा एव। तथा हि। लिंगवचनयोर्भेदे यद्युपमानोपमेययोः साधारणधर्मवाच
कं पदं उपमानोपमेययोरन्यतरेणैव तल्लिंगं कुर्यात् तदा एकतरस्यैव तद्धर्मसमन्वयावगतेः कथमुपमानिर्वाहः। ननु लिंगादिभेदेऽपि सामान्यधर्मेणोपमास्या
दिति चेत् तथापि प्रतीतेनापि सामान्यधर्मेण लिंगादिविशेषणविशिष्टस्यैवोपमानत्वमुपमेयत्वं वा स्यात् न तु शुद्धस्य लिंगादिना धर्मसंबन्धाभावात्। तथा
च क्रान्तस्योपमारूपार्थस्यासंभवात् भग्नप्रक्रमभंगः। तत्र लिंगभेदमुदाहरति चिंतेति। चिंतामणिसदृशास्य मे करनखपुलस्त्यो(?) निर्मात्यधिगिरिस्तत्र भूतः
स्यपमेये पुंल्लिंगान्वयेऽपि लिंगेऽपमाने चिंतारत्नेशात्कृल्लिंगान्वितत्वेन धर्मान्वयाभावात् भग्नप्रक्रमभंगः। लिंगवचनभेदेऽपि क्वचिद्यत्र सामान्यधर्म
स्यैकरूपत्वमुपमानरूपस्य भेदे भंगप्रक्रमः स्यात् नत्राप्नोतीति किं तु रूपान्तरेण कृपत्तो भयत्रान्वितः। तथा हि। पत्तमिवोभयत्राप्यन्वयपर्योग्यस्वभावत्वात्। तत्र लि
लिंगभेदे दोषाभावमुदाहरति गुणैरिति। सराजा नन्दधे:(?) कृष्णेयगुणैः प्रथितः वक्रुमुद(?) र्मवामर्म हारस्य विशुद्धयशोभिः चन्द्रयोगुणात्स्वरूपश्वेतशीलयोः
लिंगभेदे दृप्यत्वेऽपि ऐति सामान्यधर्मवाचकस्योपि भवपुंल्लिंगेऽपि तुल्यरूपत्वान्न दोषः। वचनभेदे दोषाभावमाह। तद्वदिति। अन्याभिः स्त्रीभिरन्यस्त्री वेशो
रसदृशो समानः कुन्तादिकवचनं विषः। तदीया विभ्रमा विलासाः वि वपरांशो भाद्यवेतस्य यथा यामा सादृश्य धारणाद् तुल्यस्मात् लद्धो वचनं। अत्र
न्वयं तन्नयति। तथा हि। विभ्रमा अप्यन्याभिः सदृशाः असम्बन्ध इति। मधुरता निःश्वासि तिते भवतः उभावपि वंतौ। तेषु परांशो भाद्यवेतस्य वारयामास उपमिति
एभा तेन वचनं। तथा च सा धारणधर्मवाचकस्योभयत्र तुल्यत्वान्न दोषः। उपमांगत्वात्तस्य नायस्य नाशालंकारत्वं। एवं कालपुरुषविध्यादिभेदेऽपि
भग्नप्रक्रमरूप एव दोषः उपमाप्रतीतेरस्खलितरूपतया चमत्कारित्वाभावात्। कालो वर्तमानादिः। पुरुषः प्रथममध्यमोत्तमरूपः। विधिरत्र देव
प्रवर्तनं। तत्र कालभेदमुदाहरति। अतिथिमिति। कुमुद्वती। कुमुद्वतीनाम कन्या कामकुमुद्वत्याः कुशाद्यतिथिनामपुत्रमाप इन्नाः। नाना सत्रं तस्याः तह
तन्प्रसादं यथाशोभितिदत्रवेन नामसादमानीतेति। प्रकृतेनपुनरापतित्वादिकृतयो साधारणधर्मत्वाती तत्वर्तमानत्वाद्याभवन्यादेकरूपत्वान्वयाभा
वाद्भग्नप्रक्रमभंगः। पुरुषभेदमुदाहरति लक्ष्यतेति। सत्यप्रमाभिर्नवयन्मज्जनतलाश्रवणेनाविशेषणानि प्रायेनाविक्रिया स्फुटाभूतिर्हि प्रस्याः सा कुसुभेन
रंकोऽसौ सुभंतस्य रागेण विरः स्फुरन् अंशुकस्य वस्त्रस्यान्तोऽयस्याः। पद्म स्फुटलोऽयं भवतैः कान्ताया रम्या। कामं च यतीव द्वयं तो। बालोन्मुलितः

24

कमलयंयस्य नाहग्विरपः शारवा भेदस्तस्य प्रभवो यस्याः सकाशात्। यद्वा नवपल्लवो योधिरपो वृक्षस्तस्मात् जनाल्लतेव विभात्तस्येशो भस्ते इत्यत्र लतानि विभा
जनइति प्रथमपुरुषार्थलिनाकृयोपमानान्वयित्वेनाविवक्षितः। ननु सप्तविभ्रा जसइति मध्यमपुरुषार्थः। ननु नाहि विभ्राजतइत्यत्र वास्तु देवीलतना चविभ्राजतइत्यन्वयसंभ
वात्तइति चेन्न। देवी संबोध्याभिधानात्तत्र प्रथमपुरुषस्यासाधुत्वात्। संबोध्यत्वाभ्युपगमे मध्यमपुरुषस्यैव साधुत्वात्। लतनायाम्प्रवेतनत्वेन संबोध्यताभावात्। तथाचास
बोध्यमानलतनान्वयार्थं विभ्राजतइति पुरुषव्यत्यासाक्रमभंगः। अधिभेदमुदाहरति। गंगेवेति। हे राजन्। तव कीर्त्तिः गंगेव सदा प्रवहति विद्युदिरे [illegible] नाम नो
विधेभेदः। गंगा प्रवहतीति विवक्षितं ननु प्रवहति आ [illegible] लिङ्गोटा वित्यास्थितिर्थिलोहो नागतेष्टार्थत्वे नासिद्धमकृत्वे ष्टपरत्वात्। सिद्धेगंगावहनेवाधात्। तथाचय
थागंगा प्रवहति तथा मे कीर्त्तिः प्रवहतीत्येवं विधस्यार्थस्यासंभवाद्धर्मभेदो दृष्टव्यः। ननु [illegible] इहतु कालादिभेदेषु कथं दुष्टताभिन्नकालसंबन्धिन्या मर्दितीति [illegible] वाच्यं यदि ए
वासाधारणधर्ममुपादाय उपमापर्यवसानेपश्चाद्भिन्नकाल संभिन्नान्वयात्। नयालि हि विभ्राजसइत्यत्र विधिकसूप्तेर्वा हिनासाधर्म्यशालितानाधिकयोरूपमापर्यवसा
नेपश्चाद्धि भ्राजसइत्यस्य नाधिकान्वये कोदोषः। अथयत्रोपात्तधर्मेणैव कालादिकमभिन्नधर्मेणोपमाभिवाहिस्तत्र दूषणानि। यथायुधिष्ठिर इवायं सत्यं वदतीत्याहो
युधिष्ठिरो हि सत्यमवादीन्नतु वदतीत्ययं तु वदतीति चेन्नतु अत्रैव कालाद्युपादिनोमपदस्य सत्यवादित्वरूपोपात्तसाधर्म्येणोपमितिलाभः। इवार्थोपि कालाघटित
धर्मवत्त्वं सत्यवादित्वरूपधर्ममुपादायोपमितिनिष्पत्तौ पश्चात्कालघटितसत्यत्वान्वये सत्यथाप्ययं सत्यं वदतीति स्यात्। तथा चैषा नकृत्वमिति वाच्यं। यथा
रेकायं पृथ्वी श्राताणयाथनेनयुध्यामि ननु कार्पण्येनेत्यर्थलाभान्नेपानत्वयं। नथायुधिष्ठिरवदाजन्मस्वभावसिद्धेन लोभाघश्रयुक्ते न सत्यवदतेन सत्य
वादीत्यर्थलाभेन नपौनरुक्त्यविरहादिति चेन्नत्वयमेवैताहश्याहो यो द्वारसमर्थनं परंतुन वास्तविकं। स्यान्नेपुयथाकथंचित्समर्थनमिदं। श्रुतसाधर्म्यं विहाय
श्रुतसाधर्म्यकल्पने श्रुतहान्यश्रुतकल्पनाभ्यां रसास्वादप्रकर्षप्रतिबंधात्। नचेदमसिद्धमहृदयसंवेद्यत्वात्। एवमसादृश्यमसंभवश्चेत्युपमादोषाव
पि नातिरिक्तौ। किं त्वनुचितार्थताया मेवान्तर्भूतौ। तत्रासादृश्ययोदाहरणमाह [illegible] मीति। अर्थरश्मयः दृश्यार्थरश्मयः वितनाः विस्तृताः अर्थरश्मयो यस्य तं का
व्यशशिनं कश्चिद्धन्यं भाग्यवंतं मन्ये। अत्र काव्यस्य शशिनार्थानां च रश्मिभिः साधर्म्यं न कविप्रसिद्धमित्यनुचितार्थता। असंभवमुदाहरति। निर्यदिति
धनुर्मंडलमध्यभाजस्तस्य राज्ञो आस्यान्मुखाद्विवेत्युत्प्रेक्षा। नृणां दारुणाकर्षणे विलंबः स्यादिति दीप्तास्त्राश्चासाः शरा निपेतुरित्यन्तर्दृष्टान्तमाह। पूर्वेति। रश्मयः
दिवि मतो दिनार्धगामिनो कुत्रचित् पद्मजातस्य समानारिधारा इत्येकत्र तुल्यमानावारिधारा वर्षानिपातनिधनुर्मंडलं परिवेषमध्यावि वृष्टिरिति यत्र भावापन्न
मतोपमानमनुपमेयं वात्मेंतमसंभवन्नपमेवोपमितिर्व्यतीतत्रायदोषः। अकूतेनुवारिधारा जातीयस्य स्वधान्ती [illegible] सिद्धेरनौचित्यमेव पुष्णातीति। [illegible]
[illegible] मनुभक्तमेव दोषः। तेन काव्यस्य शशिना कथं [illegible] तेनार्थानां [illegible] तेन सूर्यस्य मंडलादेवु धारायाः संभावितत्वेन साम्य

नि १

संभवेदिनक्ष[त्र]ि: । एवमुत्प्रेक्षाद्भूतस्याधःकि रूपस्य न पार्थक्यं किं त्वेतावदेकत्वं नर्माव एव । तथाहि उत्प्रेक्षास्थले मन्येशंके ध्रुवं प्रायः नूनमित्यादयः स्वभावेनोत्प्रेक्षा[वा]चका: संभावनां कथयंति । इवा
देः संभावनासादृश्योभयपरत्वेऽपि नोभयत्र निपातकत्वम् । न तु यथायं त्वं तस्य साधर्म्यमात्रपरत्वेन संभावनानिपादकत्वाभावात् । यद्यपि यथाद्यो[पि] यथावि[भा]
गं स पार्थक्यमित्यादिवत् अमक्तस्य यथा यथा स्यात्तेयोग्यानीति क्रमबोधकत्वादननिक्रमे । यथार्थवत् स्वार्थदृष्टिन साधर्म्यमात्रबोधकत्वे यथा शब्दस्य तथापि स
मस्तस्य साधर्म्यमात्रबोधकत्वमेवं यथा चोत्प्रेक्षास्थले संभावनायां मंशा रूपा यथा तावकस्यो नाम्नेत्यादि रथा चक्रनेमयः । तत्रायाकेरुदाहरणमाह । उद्यमा
विनि । दधिकावापीतडपाकांतानस्यामध्यातेन चक्रोत्पलेनीलोत्पले तदूपमुत्फुल्लेस्तनकम्पमुपहम्भते । यद्वानुकूलभावोपन्नं नीलोत्पलमुत्पन्नमित्यर्थः । नारी चानु
यंकरदृष्टान्तस्य विशाले लोचने ऽन्यशंकया संकुचितं ध्रुवं न किंचिदित्यपि तिवा अयथायोऽकार्यमित्यर्थः । एवमुत्प्रेक्षाद्भुतयोर्निर्विषयत्वान्यमपनु[प्रकार]त्वं तन्त्रं यावः ×
चितार्थपर्वतं तर्भवति । तथाहि संभावनाविषयीभूतमर्थमामालिकूटवरूपमात्र हि तदसतान्निरूपार्थयमस्तत्वस्य निरूपात्यबामलीभावाविषयत्वं तन्नेतस्त
स्येन समर्थनाय तस्य संभावनाविषयीभूतस्यार्थस्य समर्थनाय यदर्थान्तरस्योपादानं तदृश्यमिति त्रिविचित्रवदपर्याभावाभिविषयमेवेत्यनुचितार्थनिवेदाणः । तत्रे
निर्विषयत्वोदाहरणमाह । दिवाकरादिति । दिवा दिने दिवाकराद्रक्षमाणं यद्बुध्नमिव गुहासु लीयमानमंधकारं हि माद्रीरक्षति उच्चैःशिरस्सां नीचैर्यः शरणागते महतां
ऽनीवममत्वं भवति । उन्नतग्रीवत्वं तिरन्यासः । अत्राचेतनस्य तमसो विशेषदर्शनक्रमे पि संभावयमानस्यपेशाडानि भासस्संभवात्तन्नतदुपपादकार्थान्तरन्यासः
पक्षेन्यनुचितार्थत्वं तदर्थान्तरन्यास एवात्र दुष्टो नाचेतनमित्यानंदः । रसादिदुष्टोऽपि संस्वतीनीपर्दनमात्रयः । एवं समासोक्त्यादावुपमानविशेषोपादाने
नुपादेयं तद्रूपादोपापुष्टार्थत्वेऽपि पुनरुक्तत्वं चांतर्भवति । तथाहि साधारणविशेषणमात्रवलादेव समासोक्तावुपमानप्रतीतिसंभवे पुनरुपमानवाचकप
दोपादानेऽपुष्टार्थत्वमेवं दोषः पुनरुक्तं वा एतदुदाहरणमाह स्पृशतीति । तिग्मरुचौ सूर्ये नायके च करैः किरणैः हस्तैश्च ककुभो दिशः का
नायिकाश्च स्पृशति सति विहंगमित्रः अवकुंठनायः संतापदुःखतापस्य तया चिरयादीर्घया चिरकालीनया चावेलं वाति निशया चिरकालयद्दत्तस्य श्रियेस्सन्य ।
चिरयायी निशाऽधिरदीर्घकालं यायादीनि सा प्रतिषिद्धानि चिरयाधिपनाहतं यदिहंग्रीष्माभिनितस्याश्रिया रुचिरया दीर्घस्थितियोसपत्न्येव अतनुदीर्घमानं परिमाण
अभिमानश्च तस्य परिग्रह स्वीकारो यस्यास्तादृश्या स्थितमिति । शिथिः । अत्र तरहुमानस्वी स्पर्शकाभिर्त्नायकोचितविशेषणा करसाधारण्यवलादेव नायिका
न्यविशेषप्रतीतिसिद्धेतादृशविशेषणानपुल्लिंगस्त्रीलिंगाविशेषणपरिग्रहानुपयुक्तविग्महचेर्नायकत्वपाकेनाकुभां चनायिकात्वेनाभिव्यक्तेः । तथाहि समाविश्योपि तु
नएवप्रतिनायिकात्वेनाभिव्यक्तेर्भविष्यतीति दयितयेत्यपुष्टार्थं प्रयत्नः पतीतस्योपादानेयाः पुनरुक्तिरत्वादपुनरुक्तत्वं दोषः । ननु स्यापुष्टत्वे

स्रयोऽनाभारा

सिद्धिरिति वा । एवं विभावादेर्वैचित्र्यसम्बन्धगुणाभेदस्य योजकत्वेन तत्तद्रसभेदस्य गुणाभेदस्य योजकत्वाभावेऽपि तद्भेदसंभवात् । तथा चोक्तं शृंगाराद्भवेद्धास्यो रौ
द्राच्च करुणो रसः । वीराच्चैवाद्भुतोत्पत्तिर्बीभत्साच्च भयानक इति । एवं विभावादेरनुरितस्थानत्वादिह लिंगतेः इदं तावत् हास्यस्य हेतवः । भयानकेऽद्भुतहेतुर्बीभ
त्से वा रसाभासे इति । साम्यानुवृत्तिर्मोहादेर्विभावव्यभिचारिताम् । बीभत्सेऽपि भीरुत्वात् मुख्यस्य भयानकस्य इति । एवं च हास्याद्भुते भयानके पुनर्विभावादिनि
यमात्केन गुणानियमो भावानामाधुर्योजसोः सत्त्वाद्युत्पादि नियमः । शृंगारादेर्विभावादिनियमात् तन्नियमप्रवृत्तिर्बोध्या । ननु यदि रसधर्मा गुणाः १४
ननु शब्दार्थयोः सत्त्वात्कथं का यत्नेन सत्त्वे सगुणे शब्दार्थयोर्विभुरूढमिति चेन्न । धीर्यधर्मकशरीरे शौर्यादेरिव व्यञ्जकस्य रूपगुणीभूततया वृत्त्यागु
णानाम विशब्दार्थवृत्तित्वात् । न च वाच्यं नाधेः शब्दार्थयोर्गुणात्कास्मत्स्य विलोकितिरिति वाच्यं । तत्र प्राणाः कान्तसेनकेषां विशिष्टेवगु
५५ णेषु केषांचित्तन्नहो या भावस्वरूपत्वान्न व्यापकत्वाद्धेतो वा भावस्यैव केषांचिद्दोषस्य भावा नास्वभावभंगभयेन गुणत्वस्य भावहानो विद्
विन यात हो बबंधा न भौवा नः । तथाहि । तन्मते यद्गुणानां पदानां सन्धिसौष्ठवादेकस्यानीयवर्णविन्यासाद्युत्कपदबन्धा[illegible] सन [illegible] यथा १६
उन्मज्जत्कुलकुंजरेन्द्रबहलास्फालानुबन्धोद्धतः सर्वाः पर्वतकन्दरोदरभुवः कुर्वन्प्रतिध्वानिनीः । उच्चैरुच्चरति ध्वनिः श्रुतिपथोन्माथी यथा
यं तथा मन्येऽद्य प्रसंख्यशंखवलवलावलेपमुज्जृम्भते । अत्र । अत्र वर्णानां पदतरंगरूपमुद्धः । गाढबंधत्वपाचव्यक्रमोजः । अस्तिभूय
ता प्रस्तिषमं [illegible] मास्ति वोलका । वाला नां प्रगाणियज्जने भावः केऽप्येकनेकरसद्वस्यादिवससहानां । मुख्यरसाकाले भेदः मुख्यः कोनुकमस्ति
कृतेयानभासनहृति श्लेषः सर्वोऽस्मिन्नांतरभवनीतिनाधिकः । एवं गाढत्वयोर्धिल्यात्मकयो मारो हावरोहयोः क्रमेण निबन्धः । भावो हानं त
रमवरो हालक्षकः । अवरो हानंतरमारोहा [illegible] समाधिनामागुणाः । यथा चंचद्भुजभ्रमितचण्डगदाभिघातसंचूर्णितोरुयुगलस्य सुयो
धनस्यानावनद्धघनशोणितशोणपाणिरुत्तंसयिष्यतिकचांस्तव देवि भीमः । अत्र संचूर्णितेऽधं तन्मातोहः । सुयोधनान्तो वरोहः । पुनस्त
वीतः पूर्वे भीमांतो परइत्यारोहावरोहक्रमस्वरूपः समाधिनामा गुणाः । सोऽप्याऽउस्यैवांतर्भवतीति तद्व्यक्तम् । गाढबंधत्वमप्यत्रस्फु
टमेवेति तत्संपर्कात् शैथिल्यस्य गाढतारुण्यं । मिथो विरुद्धेन न त्यक्तिः कि वपरदोषटनो विकटत्वं । तदेवोदारता स्यागुणत्वेनाभिमतं । यथा
मुखरस्य विनिर्विष्टैः नूपुरैर्न[illegible] गणितैरत्नमासात्[illegible] चेति । अत्र तन्मनतानुसारेण रसानुसंधानमंतरेणैव वाद

ष्ठौ दिमा ते मौज गुणो ननु लहलिनि रसु दारत्वं । एवं आरोहावरोह स्वरूप एव क्रमनियमाभावाद्वास्य समाधितो भेदः । अत एवौजोऽभि
मतं माधुर्यं प्रसादश्च सुकुमा । माढवं धमि श्रितं यत् कोमलासरत्वरूपं माधुर्यं प्रसाद गुण इत्यर्थः । केवलमौदार्यविलप्रस्यहो घतात् यथा स्वत्य
मो लिः । यो यः शस्त्रं बिभर्त्ति स्वभुज गुरु मदः पांडवीनां चमूनां यो यः पांचालगोत्रे शिशुरधिक वयो गर्भशय्यां गतो वा । यो यस्तत्कर्मसा
क्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीपः क्रोधांधस्तस्य तस्य स्वयमपि जगतामंतकस्यांतकोऽहं इत्यत्र यो य इति द्वौ विरत्वं । शास्त्रमिति ओजः विभ
र्त्तीति पुनः शैथिल्यं स्वभुजेत्यधिक दैर्घ्येति वाच्यं । तथा येते शुचनेर्षादि गाढत्वं यदुक्तौजो व्यंजकशब्दार्थरचनां न भवि श्रुत्यर्था माधु
र्या नीमिति न तत्र यगालो चनीयाः । एते नराणां जनकल्पकेर सनिष्ठो ज्ञामिने वामंत भावसंभवः शब्दादि रचितत्वादिति परास्तं । औ
जो व्यंजकगाढत्वं वानेभावसंभवात् । एवं पृथक्पदानि यस्य स पृथक्पदस्तस्य भावस्तत्वमित्येवं रूपं यत्पृथक्पदत्वं माधुर्यं न तद्वि
माधुर्य व्यंजकवर्णो गुणो । एया माधुर्यपदेन साक्षात् ओजो गुणाभिमतेन माधुर्यव्यंजकरचनातः पृथक् । एवं तत्र यत्र उक्तिस्यार्थ प्रतिपत्तिरे महतां
तु तेन चार्थव्यक्तिना माधुर्या गुणाः स्वो दितमस्माद्व्यंजकरचनातः पृथक् । यथा रीत्या क्रमस्तु यारी त्यास समापनं मार्गाभेदः स एव चनम
तेऽस्मन्मतास्य गुणा ते नाभिमताः समप चतो य एव न तु गुणाः । तथा हि मोर्गगाः किमुपालिताले रित्यादौ विशेषस्या मा तेनानां महते
न माधुर्यभिदे च वर्णो रूपक्रमो न्याय्यः । स्रिंहाभिधाने तु को पसंधे धा र्त्यागेव चित्तः । अनुप्रथाव कुवा यय्य वधान्नामौ सि सौ न रचनाद् पद
रो । वित्यं न स्यात् । प्रत्युत मार्गभेद एवार्थगुणाः समुचितत्वात् यस्य नु याम्यालंकारेत दैतभावेन तु भिन्ना या एवरीते रूपयोगो नतत्वेति नुका
वो ध्यां । एवं सुकुमारत्वमनिष्ठु राक्षरप्रायत्वं तथा श्रुतिकटु सात्मककष्टत्वरूप दोषाभावात्मकमेवेति तन्नो न पृथक् । एवमेव नागर पद
विन्यासात्मकमलौकिक श्री भाषालितमो ज्वल्यं कांतिनामकगुणात्वे नाभिमतमपि ग्राम्यालिका ग्राम्यदोषजनस्याभावात्पद विन्यासा
त्मकग्राम्यत्वरूपदोषाभावपर्यवसन्नं न तु गुणांतरं त्यवंरयामाद्गुणत्वं तु नापि तिसिद्धं । एवमर्थगुणत्वाभिधानतथाहि । एक क्रियादा
र्थप्रतिपादने कः पदैकत्वाभिधानं पदार्थं वाक्यरचनमा । वक्तॄणां पदार्थानामेकेन पदेनाभिधानं वाक्यार्थे पदाभिधा एक वाक्यार्थस्या

36

के

नेकेनप्रतिपादनं व्यासः। अनेकपदार्थस्यैकेनप्रत्यायनं समासः। आकांक्षिताभिधानं साभिप्रायत्वं चेति पंचप्रभेदार्थस्यौजि
रूपा प्रौढिः। सैवौज इति वामनादिभिरुक्तं। आद्यभेदचतुष्टयस्य क्रमेणोदाहरणानि चंद्रस्यैकपदार्थे प्रतिपादने अथ नयनसमु
त्थं ज्योतिरत्रेरिति वाक्यरचना। पृथुकुचकसंभिन्नमित्यादौ कुंभिनीनुपयाति संकेतं साभिसारिकेत्यादौ च बहुषु पदार्थे
षु स्वर्गाभिसारिकारूपैकपदाभिधानं। अयं नानाकारो भवति सुखदुःखव्यतिकरः सुखं वा दुःखं वा भवति न भवत्येव च तेनः पुन
स्तस्मादधर्मभवति सुखदुःखं किमपि तन्न तस्मादधर्मं भवति न दुःखं न च सुखं वा भिमाहात्म्यवदेवेति आत्मसुखदुःखवैचित्र्यमित्य
ं कवाक्यार्थोनेकवाक्यैनप्रतिपादित इति व्यासः। कुमारसंभवे। नेहिमालयमामेत्य पुरः प्रेक्ष्य च शूलिना। सिद्धं चास्मै निवेद्या
र्थतद्विसृष्टाः खमुद्ययुरित्यत्र बहूनां वाक्यार्थस्यैकेन प्रत्यायनात्समासः। एतेन्द्रेहचतुष्टयमुक्तिवैचित्र्यमात्रं न तु गुणान्तरं तद्विर
हेपि काव्यव्यवहारात्। न चैवं माधुर्यादिरपि गुणत्वेन स्यात्। माधुर्यविरहे चौजोगुणादेः काव्यव्यवहारप्रयोजकत्वेति व्यभिचारेणाकू
ये व्यवहारप्रयोजकत्वाभावादिति वाच्यं। नन्वेतद्दुष्यादिवृत्तिविशेषप्रवर्तकत्वेन माधुर्यादिगुणानां स्वीकारात्। तेषां तु किं सौष्ठवा
लिकवैचित्र्यमात्रत्वमित्यभिप्रायात्। नहि चंद्रशब्दस्यात्रिनयनेत्यादिनाभिधाने कोपि विशेषः प्रत्युत प्रतीतिविलंब एवेति।
वस्तुतस्तु माधुर्यादीनां तन्निरपेक्षत्वेन काव्यव्यवहारप्रयोजकत्वेनैवं माधुर्यादिव्यतिरेकेण नहि प्रयोजकत्वात्तद्गुण
धर्मविशेषेणाकृष्यप्रयोजकत्वेनाश्रयकानां माधुर्यादीनामेव गुणत्वं युक्तमिति बोध्यं। एवं साभिप्रायत्वरूपमोजो
ऽपुष्टार्थत्वरूपदोषाभावस्वरूपमेव न तु गुणः। यथाभिहितोऽसौ मानधनार्थधिनादित्यादौ। अत्र राजादिविषयकरतिभावस्य गति
पदव्यंग्यैः पुष्टिरन्यथा पुष्टार्थत्वापत्तेः। एवं प्रसादोऽर्थवैमल्यं अथ च स्फुटार्थमात्रपरिग्रहरूपा। यत्नसाध्याधिकपदत्वरूपदोषाभावस्व
रूपएव न तु गुणः। यथा कांचीपदं न तु कांचीगुणस्थानमिति। अत्र गुणापदस्याभिधानात्। एवं माधुर्यमपि उक्तिवैचित्र्यं। एकस्ये

यः कौमारहरइत्यादौ।

वार्थस्य भंग्यंतरेण पुनः कथनमिति यावत्। तेषां नवीकृतत्वरूपदोषाभावस्वरूपमेव। यथा यौवनहृत्यां लिलोचनाद्विमङ्गमित्यादौ।
एवं सौकुमार्यमपारुष्यं परुषेष्वर्थेषु कुमारशब्दाभिधानमिति यावत्। तच्चामंगलरूपाश्लीलताभावस्वरूपमेवेति। शोभा यथा बोनगतिमे
वा। यथा स्मृतेन यशःशेषं गतनृपतिः। एवमुदारता ग्राम्यार्थस्याग्राम्यत्वं। ग्राम्येष्वर्थेषु विदग्धतया प्रतिपादनमिति यावत्। तच्च ग्राम्यत्वरूप
दोषाभावस्वरूपमेव। यथा कामं कंदर्पचंडालो मयि वामाक्षि निर्दयः। त्वयि निर्मत्सरो दिष्ट्येत्यादौ। एवमर्थव्यक्तिरपि वस्तुनीय
ई भावं वस्तुनोऽसाधारणरूपा घात्मकस्वभावस्य वर्णनया व्यक्तीकरणरूपं स्फुटत्वं तच्च वक्ष्यमाणस्वभावोक्त्यलंकारस्वरूप
मेव। यथा पारावतः परिभ्रम्य रिरंसुश्चुंबति प्रियामित्यत्र। एवं कांतिर्दीप्तरसत्वं कोटीति प्रतीयमानरसवत्त्वमिति यावत्। सा च रस
स्य प्राधान्ये रसध्वन्यंतर्गता गुणीभावे रसवदलंकारस्वरूपा गुणीभूतव्यंग्यांतर्गतेति न गुणाः। गुणान्तरप्रसस्य रसस्य गुणाः ता
भावात्। एवं श्लेषोऽपि क्रमकौटिल्यानुल्बणत्वोपपत्तिरूपघटनास्वरूपो वैचित्र्यमात्रेण न गुणाः। तथा रसोत्कर्षकत्वाभावात्। क्र
मेत्यादेरयमर्थः। क्रमः क्रियापरंपरा कौटिल्यं विदग्धचेष्टितं। अनुल्बणत्वमस्फुटत्वं। उपपत्तिरूपपादकयुक्तिविन्यासः। एषां यो
गः संवलनं स एव रूपं यस्याः घटनायाः स तद्रूपः [illegible] क्रमकौटिल्यं क्रमातिक्रमः तस्यानुल्बणत्वमस्फुटत्वं न चोपपत्ति
युक्तिः न स्यात् योगः स ज्ञातव्यः तत्कालिकायां घटना तद्रूपः श्लेषः। यथा दृष्ट्वैकासनसंस्थिते प्रियतमे पश्चादुपेत्यादरादेकस्य
यानयने विधाय विहितक्रीडानुबंधच्छलः। ईषद्वक्रितकंधरः सपुलकः प्रेमोल्लसन्मानसामंतर्हासलसत्कपोलफलकां धूर्तोपरां ३१
चुंबति। इत्यादौ। अत्र दर्शनादयः क्रियाः पश्चादागत्य नयनपिधानं विदग्धचेष्टितं। अस्य च चेष्टितस्यान्यया ज्ञानाद्दस्फुटत्वं।
तस्यैकासनसंस्थितिरूपपादकायुक्तिः। ज्येष्ठामतिक्रम्य कनिष्ठायाश्चुंबने क्रमातिक्रमरूपं वा क्रमकौटिल्यं न ज्येष्ठया न
ज्ञातमित्यस्फुटत्वं न चैकासनसंस्थितिर्युक्तिरित्येतद्घटनायां वैदग्ध्यमात्रहेतुत्वान्नानुगुणता। एवं च माधुर्यादीनां निधायेन रसोपका।

श्रीः। ननु नेश्रीगुरुं नतोजयरामं जनार्दनः। काव्यप्रकाशानवमोल्लासश्लोकप्रदीपिकां। गुरूणां नियमेन रसोपकारत्वात्। बल
सतो गुणान्तरात्वसाधान्यात्। अथ मंजुज्ञासेति नन्विरूपतो नरसंरसे रसंगत्वा। लंकार निरूप्या तत्र नियमेन रसोपकारकत्वरूपमलं
कारसामान्यलक्षणाम धिश्रागुणानां विवेचनप्रस्तावे गुणे। शब्दालंकारार्थालंकारो भयालंकारस्वरूपविशेषत्रयं विशेषलक्ष्मण
लक्ष्यमिति तेषां विशेषलक्षणे निरूपणामावश्यकमिति अर्थालंकारनिरूपणे शब्दालंकारलक्षणोपादानेन तदलंकारस्यै
व ज्ञेयं इति तस्य तद्वैलक्ष्य निरूपणीयास्ते वक्ष्यन्ते नत्वंगं। वक्रोक्तिरनुप्रासो यमकं श्लेषस्तथापरं चित्रं पुनरुक्तवदाभासः षट् शब्दा
नामलंकाराः। एते षड्विवक्षितायाः स्फुटशब्दालंकारोक्तिसेव प्रथमं निरूप्यते। तत्र वक्त्राऽन्याभिप्रायेणोक्तं वाक्यमन्येन श्लेषेणान्यथा
व तयाश्लेषेण काक्वा वा यत्र तद्योजनायोजिता वक्रोक्तिः सा द्विधा। श्लेषवक्रोक्तिः काकुवक्रोक्तिश्च। आद्यापि पदभंगश्लेषः पदाभंगश्लेष इति
श्लेषस्य द्वैविध्याद् द्विविधा। अयं नु वक्रोक्तेः तन्निर्वाहोलंकार इति न स्वो। केन यौ करण ... नीयापदनुतावनि व्याप्तिः। यथा काले थ्र
पयोधरणां मपनिनयानैव मां कुतेस्यात्। तुष्टहि नाश्विनरलेनाहि २ स रिविधि पिलः पथा। अत्र पत्याभिप्रायकं वचनं पतनाभावप
रतया स्वयमेव समर्थितं। तत्र पदभंगश्लेषवक्रोक्तिमाह। नारीणामिति। नारीणां स्त्रीणामनुकूलं हितं चेत् दवरसिकरोषि नतद्वि
कोऽसि विज्ञः एवमुक्ता नाहितं करोमीति केन चिदुक्ते न अरीणां शत्रूणामिति पदभंगश्लेषेण कल्पयित्वान्य उत्तरमाह केनेति
ननः कः वामानां शत्रूणां प्रियं हितं आह यामित्रकोपीति का स्तुतिरिति वामानां स्त्रीणामित्यर्थं पदाभंगेन कल्पयित्वाह।
पुनराह हितेनकेति। भवान्यः बलानां स्त्रीणां नैवाहितेन केन। नाहितं करोत्यभिप्रायेणाधेनोक्तेऽनुकूलकरणे इति देनेत्य। स्या
द्विपितुल्यरूपत्वेन नहितं कृदित्यस्याहितं हितं नानिहितं नकृदित्यर्थं अंगनाबाधकात्वल्लाप हस्य बलाभावबिपिष्टार्थकल्पयित्वाद्विताय:
पुनरुत्तरमाह। युष्माकमिति। बलस्य सामर्थ्यस्याभावेनमसि अन्त्यानस्य पुर्लस्याहितं कर्त्तुं नहितं वेदनं किं युष्मं नयुष्मि

आनादि
२

ति द्वितीयेनोक्ते बलाबलनामादेरप्यस्यार्थभावेन नाशोऽनभिरव्यातः आत्मा यस्येऽस्येत्यर्थं कल्पयिता आद्यः पुनराह सामर्थ्यमिति
पूर्वं देहस्य देहस्य यत्नतं तत्पुरुषोऽर्थे भवतः कुतः सामर्थ्यमित्यर्थः। अन्येन जरीरताया मितिसभंगश्लेषाव्याप्तिः तानिलोकोदाहरणात्॥ अ
त्रैपदभंगश्लेषाभावात्। १ दैकेयश्लेषमुदाहरन्ति। अलाइति। अलोइति रेखेदेकेन हस्तेनाकृष्टाई दृष्टा बुद्धिर्निर्मिनाहतौ। कृतार्थं कन्या
तेति पदं कृष्टार्थपरतया न्यथा कुर्वन्न द्वितीयमाह। त्रिगुणा इति। त्रिगुण सत्वरजस्तमोलक्षणगुणत्रयात्मिकानन्तरूपा बुद्धिः सं
रव्याशास्त्रे श्रूयते। साम्यावस्थापन्नगुणत्रयात्मकं प्रकृतिपदार्थमत्वा बुद्धेस्त्रिगुणत्वमेकत्वं ननु तदा रूपमपि कायमानं श्रूयते।
धाम्यनयनवानित्यत्रैव तन्नीमायाभवेदेतदर्थमित्यभिप्रायेण तन्तुमयीत्युक्तं गुणाः अनितत्वाः। तथा च सत्वश्मनाहितं आशुत्वंग
तानया हितं चेति गुणत्रयमिति निपवमानं दः। अत्र रूपेणस्य त्याभंगश्लेषाद्र्दिभावः। काकुवक्रोक्तिमुदाहरति गुरुपरतंत्रनयेति हस
रवि गुरुजनपरतंत्रयावत् इतिविदेहरनरं अनिहरं दधांगं नु मुग्धेतः अनेसौ प्रियः न एष्यति मागामिष्यतीति नाधिकोऽकोऽक्नानना
क्नतिष्ठयाअन्यथयति। मधुकरकुलेन कोकिलेश्चलल्लितमनोहरे वसन्ते न समये नैष्यति नागमिष्यत्यपितु एष्यत्येवेति शिर
श्चालनेन नयाद्दः। गुरुपरतन्त्रे अनुसार्ध दृकृमिति भावः। अत्र नेष्यतीति काका सरव्यान्यथा योजितमिति काकुवक्रोक्तिरिति भा
वः। अथाह गिति वधनेषलं कारे कुलश्रणीये रसानुगुणतयानुप्रासः प्रथमं लक्षणीयः सचद्विविधः वर्णानुप्रासः शब्दा
नुप्रासश्च आद्यस्तु वाचकवर्णत्रानुवृत्तौ द्वितीयस्तु वाचकशब्दानुवृत्ताविति व्यवस्था। तत्र वर्णसाम्यं वर्णानुप्रासः। व्यं
जनसदृशत्वं वर्णसाम्यं व्यञ्जनानि हलः। ननु स्वरसादृश्यात्मकं वर्णसाम्यमिति विलक्षितं विरिंविरिस्यादेस्वरमात्रसाम् ५
येति प्रसंगात्। नन्वास्या विलक्ष्यते। स्वरमात्रसाम्ये रसानुगमाभावे सहृदय हृदयानुरञ्जकत्वाभावेन चास्फुरत्वाद् अनुगुणाः
म सेष्टः कदिति सहृदयहृदयेतन्मयीभावस्य कर्षिता स्यात्। कुतो साहनेन सन्निहितः। आसो न्यासः वर्णस्य च नोन रागेषु पाविष्टि
ष्टो न्यास इति यावन्नर्द्द अनुप्रासपद प्रवृत्त्यभावात्। गड्डपाद्वे यादे व्यञ्जनमात्रसाम्ये चारुत्वेनानुप्रासे याद बहुतमित्सतादृश्या ते

श्वाद्धे विद्रुमयसाम्येनुचारुत्वा निश्चयो घोत्यनेयथा रतिपतेरमूस्मगावासरा इत्यादौ। यमकान्यलेस्तीनिलक्षणो निवेशान्नायं। तेन स्वरव्यंजन
समुदायस्याद्वस्वशरीरयमकेनातिप्रसंगः। अयं च वर्णानुप्रासो द्विविधः। छेकानुप्रासो वृत्त्यनुप्रासश्च। अनेकव्यंजनस्य सकृत्साम्यं छेका
नुप्रासः। छेकाः विदग्धाः तैः प्रयुज्यमानत्वाच्छेकानुप्रास इत्युच्यते। व्यंजनस्येव कृत्यस्य सहदसकृद्वा साम्यं। अनेकस्य व्यंजनस्या
सकृत्साम्यं वृत्त्यनुप्रासः। वृत्तिश्च माधुर्यादिव्यंजकत्वेन परिगणितवर्णानिष्ठानुपूर्वी विशेषः। तदुक्तं। वाक्यव्यापाचसंदर्भोवृत्तिरित्य
भिधीयते इति गुरुचरणाः। मधुरादिरसानुगुणानि यानि वर्णरचनाविषयो व्यंजनाख्यव्यापारो वृत्तिरिति तु प्रदीपः। तत्र छेका
नुप्रासो यथा हरतां महत नतइति। भारतेराज्ञियुद्धे तेभ भातवर्णानां। ततः राज्ञि युद्ध ततरं। अरुणाः सूर्यं यंतातस्यानुसरप्रस्य। परिस्पंदस्खलनं तेन नत
विशेषोदयेन नीत वीमस्येवसमुचितत्तामंदीकृतं निष्प्रभीकृतं वपुः धारीरयस्यपण्डवं विधः शशी चंद्रः रुचिविभवविनाशो भासस्य केलकस्य यत्त
तां। शशी कामिनीगंडइव पांडुः तस्य भाव स्ततां नीतः स्मरवशीराकां ताकपोलपांडुतां दृष्टे वैदिपवरम वात्स्वोपमेयस्यापि पुपमाननाधाभिः अ
त्रस्यंदमंदी स्मरवकारद्वकारयोः कामकामिनीत्य त्रककारमकारयोः गंडपां डुत्यत्र गकारडकारयो रनेकेषां सकृत्साम्यमुक्तमिति
भावः। वृत्त्यनुप्रासो वृत्तेस्त्रैविध्यात्त्रिविधः। उपनागरिका वृत्तिः परुषा वृत्तिः कोमला वृत्तिश्चेति वृत्तित्रैविध्यं माधुर्यव्यंजकैर्मूर्ध्नि वर्गांत
गादिभिर्या घट्टमसमासेन पादितैर्वर्णैरुपनागरिका वृत्तिः। ओजःप्रकाशकैर्योगभाय्यनतौ याभ्या भिस्या घट्टमो रुवर्णैः परुषा
या वृत्तिः। ओजोमाधुर्यव्यंजकातिरिक्तैर्वर्णैस्तु कोमला वृत्तिः। तत्र प्रथमे यथा हरतां। अनंगरंगप्रतिमाभित्यादि द्वितीये मर्माविद्ध
तकृतेत्यादि प्राग्वत्। तृतीयाकोमला यथा हरति। अपस्मारवेतिनायकं प्रतिसरव्याक्तिः। साबाला विरहावेशान्नासंतनंदति वहति
दतीति किं हे सविघनसारं कर्पूरं हरीबु मरहारं हर एवकु रु कमले किमृणालै रमलमिति। अत्रात्संयुक्त स्याद्योषितकाराद्यल्पा कोमला
तिकेचित्। रेफस्य णत्कल्पात्सत्यन्ये। अंत्यायथेमवी यथा हरतां न मर्थ। तत्र म लं र। भुर्य व्यंजकेषु पूर्व त्वादित्यपरे। कोमलामेवी विदग्धस्त्रीष
रम्याम् त्यनुप्रासदर्शो वदंति। भाम हादयस्तु नैनांद त्तमो नुप्रासा किंकादिं मुदं गमृता। काव्यांतर्मनवेदमौ गोडीपां चाल्यारव्यारी

५१

नयएवं तद्गुणं। उपनागरिका नहि समस्ता कोमला तथा। ग्राम्येत्युक्ता कोमले वर्ण्ये। स्त्रियः स्यैः क्रमादिमाः। वैदर्भी वैदर्भी गौडी पाञ्चाली नाम्नीति रीतयः।
विषये मसृणो शीघ्रे कोमले च वर्ण्यवस्थितानाइति वदंति। वर्णानुप्रासो सरंध्राद्यनुप्रासो लक्षणतीयः स्वचलाटानुप्रास इत्युच्यते। लाटादेशविशेष
स्थः कविस्तत्प्रियत्वान्लाटानुप्रासव्यपदेशः। तत्र भिन्नतात्पर्यकतुल्यार्थशब्दसाहस्यं लाटानुप्रासः। यमकं वारणायतुल्यार्थेति। यमके भि
न्नार्थत्वस्याश्रयणात्। यो न कस्य नियामकाय भिन्नतात्पर्यकेति। तात्पर्यभेदेपि पुनः प्रयोगेपोनरुक्त्यं न नु गजेन्द्र इतितन्निरासः। स चायं
द्विविधः पदानुप्रासो नामानुप्रासश्च। शब्दस्य नैकाश्रयत्वेपि ने नेति वृत्त्युक्त्या शुद्धः पदं प्रातिपदिकं च तेन संभवात्। तत्र सविभक्तिक
स्याद्यनुप्रासो घः। निर्विभक्तिकस्यावृत्तौ द्वितीयः। आद्योप्यनेकस्येकस्य वा पदस्येति द्विविधः। अन्त्यस्तु त्रिविधः। आद्ये त्वेकसमास
स्यतत्राभिन्नसमासस्य तयाएकस्यासमासस्य ते सति अपरस्य समासस्यचयाच। समासे विनास्यासंभवादिति पंचविधः।
अयं नुप्रासदगतेनवर्णागिनस्तेनहृ विशेषकाभ्यामस्य भेदः। तत्राने कस्य पदस्यावृत्तिमुदाहरति। यस्येति। यस्य पुरुषस्य सविधे नि
कटे दयिता नास्ति तस्य तुहिनदीधितिश्चन्द्रो दवाग्निर्भवति। यस्य सविधे दयिता स्ति तस्य दवदहनस्तुहिनदीधितिर्भवति। अत्र दवा
तुहिनदीधितिर्दवदहनस्तेमन्यत्र च दवदहनेनु तुहिनदीधितितिसं विधेयाभानित पदद्वयस्य पौनरुक्त्ये पि भन्ने घटते विधेयत्वेना तात्पर्य विषयता वक्तृ
त्वाभिन्नत्वेवेति भावः। एकस्य पदस्यावृत्तिमुदाहरति। वदनमिति। तस्याः वरवर्णिन्याः सुंदर्याः उत्तमा वरवर्णिनीति हेमकोषः। वदन
मुखं। सुधाकरश्चंद्रः स एव निश्चितं कलंकरहितः सुधाकरः कान्यत्र भवेदित्यर्थः। अत्र च सुधाकरपदस्य विधेयार्थत्वमनुभवाद्
तत्र धार्थत्वमेकस्यत स्यैव वानुप्रास इतिभावः। त्रिविधस्यास्यान्त्यस्योदाहरणामाह। सितकरेति। विभाकरस्य सूर्यस्याकारवदाकारः श ४१
रीरं यस्य तादृशा धरणिधवस्य पतिरहितिसंबोधनं। तथा च विभाकराकारेति धरणिधरविशेषणं। यद्वा। विभाकरस्याकारस्य पालिके इति संधु
द्धन्नत्रहेतुमाह। धरणिधवेति। धरणि धवस्य मानवस्य पीवतारे यर्थः। सितकरश्चन्द्रस्तस्य करास्किरणास्तद्वद्रुचिरा सितेयैस्याः सा
तिः सो हृदयं मार्गविघाशोर्मदि नाउपार्जितया कमला संपत्तिः। सा। च वामिता दिक्षिविद्या लक्ष्मीश्च तवैवास्यान्यस्यनेत्यर्थः। अ

चकारकेरत्येकस्मिन्समासेऽन्यभावविभेतिसमासद्वये कमलाकमलेति समासासमासयोः प्रातिपदिकस्यावृत्तिर्वोध्या। यद्यपि कमलाकमले सत्यभिन्नरूपं
नस्यावृत्तिरस्ति तथापि प्रकृतेरप्यावृत्तिरस्तीत्यदोषः। पौरुषं कमलं यस्याः सा न तथा अधिष्ठानाधिष्ठातृत्वाख्यः संबंधः कमला कमलवनी मत्वर्थीयानुपलक्ष्यां
तानद्वितीयकमलापदादत्रापि स एव संबंधः। पौरुषकमलाधिष्ठात्री या सैव कमलाधिष्ठात्रीत्यर्थः। तथा चास्य प्रत्ययमत्वर्थीयानुपलक्ष्यत्वाद्भक्तत्वोः कमलभागयोर
नुप्रास इति परमानंदः। मिश्रास्तु लाटानुप्रासो नानुप्रासालंकारभेदः किंतु पृथगेव शब्दालंकारः। शब्दस्तु लाटानुप्रास इत्यत्रानुप्रासस्यानुप्रासाद्व्यतिरेक
चकस्य सत्वादिति वदंति। तच्चिंत्यं। अस्यानुप्रासत्वाभावे लाटानुप्रास इति वचनव्याकोपापत्तेरिति परमानंददयः। गुरुचरणास्तु मिश्रमतमेव युक्तं। अनुप्रास
स्य द्वैविध्यमनुक्त्वा लाटस्य पंचविधत्वोक्त्या लाटेऽनुप्रासत्वाभावप्रतीतेः। न च वर्णानुप्रासस्य द्वैविध्यं शब्दानुप्रासस्य पंचविधत्वमनुप्रासत्वं तु साधारणमिति वा
च्यं। वर्णसाम्यमनुप्रास इत्येवोक्तेः। अन्यथा वर्णानुप्रास इत्येव ब्रूयात्। यमकस्यार्थभेदप्रतिसंधानहदृश्यता सर्यभेदप्रतिसंधानत्पत्वं धिनायस्याघनुगमा
भावस्य प्रागुक्तत्वात्। अन्यथा श्रुतिमात्रसाम्ये न यमकस्याप्यनुप्रासतापत्तेः। लाटानुप्रासस्य शब्दस्तु पिष्टकमप्यागानद्ध्रति वदंति। समानार्थकानामसमाना
नुपूर्वीकानेकवर्णावृत्तिर्यमकं। लाटानुप्रासव्यावृत्त्यर्थं समानार्थकान्येति। न च विभिन्नार्थकेत्येव वाच्यं। समरे रुद्रसमो रसोपपक्षेत्यर्थद्वि समरस्सोपयमित्यादौ
द्वितीयसमरपदेऽर्थाभावादव्याप्तेः। समानार्थकान्येति च भिन्नार्थकेऽर्थाभावे च तुल्यं। विशिष्टाभावस्य द्वैधा संभवान्नसरोरसदन्यादिवारणाय समानानुपूर्वीकेति।
द्वितीयपादस्य प्रथमपादतुल्यत्वे नाम यमकं। तृतीयपादस्य प्रथमपादतुल्यत्वे संदंशः। चतुर्थपादस्य प्रथमपादतुल्यत्वे आवृत्तिः। तृतीयपादस्य द्वितीयपादतुल्यत्वे
गर्भः। चतुर्थपादस्य द्वितीयपादतुल्यत्वे संदष्टकं। चतुर्थपादस्य तृतीयपादतुल्यत्वे पुच्छं। पादत्रयस्य प्रथमतुल्यत्वे पंक्तिः। महायमकमित्यन्ये। पादद्वययमकं पुनश्च मुक्ता
रकारीत्यतो नो रूढमित्येकैकपादतः सप्त भेदाः। युग्मदाः। पुच्छपुच्छयोर्योगे युग्मकं। आवृत्तिगर्भयोर्योगे परिवृत्तिः। सुमोसंकीर्णमिदं द्वाविंशत्येवं नवभेदाः। अर्धा
वृत्तिश्लोकावृत्त्योः समुद्रकमहायमके चेति क्रमेण सदंष्ट्रो। एतदुभययमपि पादावृत्तिविशेष एव। पादद्वयस्यार्धत्वात्। पादचतुष्टयस्य श्लोकत्वादित्येकादश पाद
यमकभेदाः। एवं द्विधाविभक्ते पादे पादभागावृत्तौ विंशतिभेदाः। तथाहि। प्रथमपादाद्यभागो द्वितीयतृतीयचतुर्थपादाद्यभागेष्वन्यतमावृत्तित्रयो भेदाः। द्वितीयपादा
द्यभागस्तृतीयचतुर्थपादाद्यभागयोर्यस्मिंश्चिदिति द्वौ भेदौ। तृतीयपादाद्यभागश्चतुर्थपादाद्यभागे यस्मिन्निति एको भेदः। प्रथमपादाद्यभागस्त्रिष्वपि द्वितीयतृती
यचतुर्थपादाद्यभागेष्वन्यतमत्यपरो भेद इत्येवं सप्त भेदाः। एवं प्रथमपादाद्यभागो द्वितीयपादाद्यभागे तृतीयपादाद्यभागश्चतुर्थपादाद्यभागे वेति यमकानन्तरयोः
योः संकर इत्येको भेदः। प्रथमपादाद्यभागश्चतुर्थपादाद्यभागे द्वितीयपादाद्यभागस्तृतीयपादाद्यभागे वेति यमकानन्तरयोः संकर इत्यपरो भेद इत्येवं नव भेदाः। अर्धावृत्ति

ये त्रिदशभेदाः। एवमेव प्रथमपादादौ द्वितीयभागस्यादौ द्वितीयपादादौ द्वि[illegible]भागादौ यमने द्वादशभेदाः। इति द्विखंडीकृते तु पादे षड्विंशतिभेदाः। ननु श्लोकस्याखंडेके वि
त्यांभायां कथं विंशतिभेदा इति चेन्न। अतिशयवधाने नोर्द्ध्वमनुमांक्षरावृत्तौ यमकताभावेन भागावृत्तौ श्लोकावृत्तेरसंभवात्। एवं त्रिखंडीकृते पादे त्रिंशता। चतुर्खं
यम डीकृते च हा विंशतिभेदाः स्यान्नापरिवर्तिनो भवंति स्थानपरिवर्तने त्वन्ये विभेदाः संभवंति। तथाहि। द्विखंडे प्रथमपादस्यांत्यमर्धं द्वितीयपादस्याद्यार्धे चेद्यम
तेन तदा द्योगार्थानुसारेणांतादिनाम यमकं प्रथमपादस्याद्यं यदि द्वितीयपादस्यांत्यभागे यम्यते तदाद्यंतनामकं प्रथमपादस्याद्यंतभागो यदि द्वितीयस्यांतादि
भागयोर्यद्यम्येते तदाद्यंतान्तादिकयोः समुच्चयनामकं। एवं द्वितीयपादस्यांत्यमर्धं तृतीयपादस्याद्यार्धे चेद्यम्यते तदा
पादस्याद्यार्धे चेद्यम्यते तदा व्यपरोभेदः। त्रिखंडादेौ तु पूर्वपादस्य मध्यभागो यद्युत्तरपादस्यादिभागे यम्यते तदा मध्यादिनामकं पूर्वपादस्यादिभाग श्चेदुत्त
रपादस्य मध्यभागे यम्यते तदादिमध्यनामकं। पूर्वपादस्य मध्यादिभागौ चेदुत्तरपादस्याद्यमध्यभागयोर्यम्येते तदा मध्यादिमध्ययोः समुच्चयनामकं। यमकं
एवं प्रथमपादस्यांत्यभाग श्चेद्द्वितीयपादस्य मध्यभागे यम्यते तदांत्यमध्यनामकं। पूर्वपादस्य मध्यभाग श्चेद्द्वितीयपादस्यांतभागे यम्यते तदा मध्यांतनामकं।
यमकं। पूर्वपादस्य मध्यांतभागौ चेद्द्वितीयपादस्यांतमध्यभागयोर्यम्येते। तदा मध्यांतांतमध्ययोः समुच्चयनामकं यमकं। यद्यपि पूर्वस्यादिभागस्तु
स्यांतभागे चेद्युम्यते तदाद्यंतकं। अंत्यभागस्त्वाद्यभागे चेत्तदांतादिकमिति प्रकारद्वयं संभवति तथापि द्विखंडे अन्तर्गतमेतदिति न पृथगारब्धतो एतत्स
यदि भेदाः एवं पदकृतावे विद्रुष्टव्याः। तथाहि। एकस्यैव पादस्यादिभागो मध्यभागे यम्यते तदेकोभेदः। मध्यभागोंतभागे वा यदि यम्यते तदापर एवमन्ये विशेयाः ५२
र्धे चेत्ते नियतस्थाने। आद्यपादादिव्यवस्था हीने। अनियतस्थानयमकमाद्यानवधिवहवो भेदाः संभवंतीति भूतनमभेदं यमकमिति तेनाधिरूप्यते। नचयम
कोरस हेतिरूपतावध्यपक्षे। इक्षुरसादिषु वर्णतां विलंबे नास्वादविलंबवद्दुर्थानुसंधानविलंबे नास्वादविलंबात्। इतिति चमत्कारित्वाभावात्। तत्र कानिचिदुदा
हरणानि प्रदर्शयितुं एकपादाभ्यासे मंदंशो दाहरणमाह। सन्नारीति। हे राजन् त्वं प्रमादः दभ्रहीनः सन्नमायाः श्रन्त्य इति यावत्। सन्नीनारीविभर्षि पुरुषा
उ तिर्यापार्वतीनां यानि तिर्यक्तीति तियः। नो विपुश्चंद्रः। यो यवरेयस्यतं भारावनतो हेतोः पृथिवी अयं। कथंभूतं सन्नां सन्नारीरमेताः सन्नाः अवसादं गताः परत्र
शंगनाइति यावत्। अरीणां प्रभाः गजा यत्र तां हस्तेरूयेनो यम्म महतिविग्रहः। अत्र प्रथमतृतीयपादयोरैक्यात्संदंशाइति भावः। द्विपादाभ्यासे युग्मकमुदाहर
रनि। विनेति। यमेन त्रयं महाजनो महापुरुषः मानसंविन्नं तेदवमानसंस्वरः। तस्मान्नअयंशाद्युं श्रदप्यत भरेवश्रत। मनोविभागाविशेष स्वरूपोपरमसाधि
नदन्वर्थः। किंभूतेन यमेनापनःअपराधं विनालोकान्त्वस्यानं नयताग्गमयता। पुलिं कः अमृतवादिना। प्रसक्तनवादिति भक्षयतीति तेनापुनः किंभूते नवि

उमा

मानसात्म अरंशीघ्रं ।
तिक्रिया विशेषणं रहीयन ३

नाभेरुद्भवेनो कपन्ति विशेषेणो वाक्रनयना हानिं कुर्वता पुनः किं सुखवारिना सुखभक्षकेन । किं भूतो महाजनः यत मानसादरं यथा स्यात्तथा महाजनो दीय
तमानानां दक्षिणु भिक्षुनां सादमवसादं रातिखंडयति एवं यथा स्यात्तथा महान्तं तुलवा नअमं निक्षिपति ये दुर्जनास्ता । ओरह पितुं शीलमस्य सततयोः पद्मा भयमेन
विना विहगपुरुषः एनः अपराधं विना यतमाना नो यत्नलवेना मपि सादंदु रवदहातीति यथा स्यात्तथा पदीयौ अरवं ध्यतअमार्य तेत्यर्थः कथं नः विना । महाजनः
महापुरुषः । अन्यत्सर्वं स्पष्टं वने । अत्र द्वितीयचतुर्थपादयोः प्रथमतृतीयतुल्यत्वात् पुनरुक्तिरिति भावः । श्लोकाभ्यासे महायमकमुदाहरति । सवेति । सनुपह्रूतोरको भारं
ति — अरिसमूहं सर्वं हारंसां संग्रामं भीतेभ्यो अपि पवत् । आनीनवालिसित्यर्थः । कवेम्भूनं आरंभरतः गोरवा लिशायातअवश्यं वशातामनापन्नो । भरतः अतिशयेन अवशं निःशेषेना
मेषा द्विति केचित् । भरतो रात्रित्यन्ये । पुनः कीदृशं अवले सेन्यहीमं दुर्बलमित्यर्थः । पुनः कीदृशं । विजनतारवं विजना दिक्कतः आरवं न्ना को यस्य तं दीर्घाक्रंदमित्यर्थः । पु
भवशंपितयं अवले विनमा । कीतं तारवं नरूसमहासिक्तं वनं येनतं । अवलवितं तरोभिर्वा । नतकतये नेत्यन्ये । किं भूतो राजा अल्पसं यथा स्यात्तथा भूवनं आ [illegible] भल्लवे
यथा स्यात्तथा नवानअवास्तवरितं नधुन्नि येषां शा । वागाभिगंधनयोरिति धातुनुसारात् । पु । अस्यतः अस्यति निरस्यति उन् । दिपतीति अस्यितः । तसुंडपसुपेरिति
भातं नुसारात् । अत्वसंतत्र येः स्वयमानुभि — नासंतस्थे । यथा — औपचारिकः । यदा भकामोरिपुः तदस्थितः । पुनः सर्वहारयोगात्तं इच्छतीति मानेषी । सर्वं हरत्यनिलामण
यतीति सर्वहरः । सर्वविनाशकत्वाद्दृशोया मानसिन्धि मसमुन्नयोर्बलं मिद्विदितिवा । पु । दवानलेन स्वमसदृशं स्थितामनिर्यस्य सः धाबुमि दुः सहत्वात् । पु । सत्व
गुणप्रधाने धारमेपुरतोनिरतः । सात्विकका [illegible] रतश्चेत्यर्थः । अत्र श्लोकाहे आमहायमकम् [illegible] । द्वितीयपादांत्यार्धस्य चतुर्थपादाद्यार्धे प्रमनेः संदष्टकमुदाहरति
भवंतेति । वेधाः प्रजापतिरपि यादेवीं न वेद नूनं अनंततोवेति । भनंतेनमनिःम्नायामेवि अर्थ यथा सादेवी । यावचसां नेनप्रमाणं न वेद मनुष्यमात्रेवदका कथा भजनेकुत
तेना स्मरामि । पूर्वं प्रसादन्त्वयः । एकपादे भाघंतयमकमुदाहरति । यदेति । यस्यामादौ पदं आनेतः प्रमतो यत्कोपस्य अनुभावविवरणनतः वितरणाह्नो नेय
स्वनीतरस्पर्शं नाशं न याति न गच्छति । नास्मरामि वयामि । पीयमीहितं यस्याः सा । वदेवी करोति तामनुकूलता । तीवेन तत्क देरानं हितां अनिवितां । पीवेक कृपया को
हि तां विवदकी । स्मरेणध्यापिता भपरितुं नां । ग्रपमपादा घभागस्य द्वितीयादि पादान्तमन्तभागे यमके प्रवर्जितं भ्राघंतकं । द्वितीयार्धे भाघंतां — नाघपोः समु
द्रवयं चोदाहरति । सरस्वतीत्यादि । हे सरस्वति वाग्देविमममध्ययेनसेव सरस्वानसमुद्रः नरस्वान् सागरोर्णवः समुद्रमरः । सरस्वति । सुख अतिशयेनास्ति किंकृत्वा
मादवन्नसंबद्धं सेवं सारी तलदेव कुरुक्षेत्रे तीर्थे तत्र सरस्वती । न दारूपद्रविनं चोधनं नघाः समुद्रे च स्यानामिति सूचयितुं । अत्र प्रथमपादाद्यभागो द्वि
यपादान्त्यभागेन । तृतीयपादाद्यभागश्चतुर्थपादान्त्यभागेन । तृतीयपादान्त्यभागश्चतुर्थपादाद्यभागेन यमितं इति पूर्वार्द्धे आघंतकं । द्वितीयार्द्धे आघंतानाघो
तयोः समुच्चयं यदतिभावः भावः । द्वयोरव्यर्थयोराद्यंतो नादिकयोः समुच्चयमुदाहरति । सवेमारेति । सा धारणूके देवी यादृ वैरा यस्मा के साधुं । सनारभा

नगाम। कं ब्रह्माणं दृष्ट्वा जिनायमानीति अर्थः। ते नदर्वेण कृतोक्तास्वामग्रह इत्यर्थ इत्यन्ये। कं धूर्त। समासस्सासा स्वारस्येपाभि विशेषैः स्वरास्विभदानि स्वार समाभिप मानितो
धीसहितो। पु० नवानां नवानि अनोसि यस्यां सा तादृशी। नवीनां पुनानामानः आनासस्तु वेति वा। पु० वि आस्ता वीनां प। स्तां भाराः शब्दो विधते यस्यां सा। पु० शरंश
कोऽभविभ्रागाणां किं पुवि भारता। पुष्पि पाकूलक्षणं नवं नी। पुनः कृष्णेतीनवानूतनी। अत्र प्रथमपादस्य प्रभागो द्वितीयपादस्यान्त्यभागे अन्त्यभाग आद्यभागे यमक
ते एवं ततीयपादस्याद्यभागो चतुर्थपादस्यान्त्यभागे अन्त्यभाग आद्यभागे यमकमित्युक्तं मर्द्धये मदुदाहरणमिति भावः। चतुः संडेकरे द्वितीयभागस्य तृतीयपादेन यमक भागे
मुदाहरति। मधुपेति। अगल्भ। मधुपानां भ्रमराणां राज्या पंक्त्या पराजितं निर्मलीकृतं मानिनी कुतमनोयाभिस्तास्तं सुमनसा पुष्पाणि। श्रियः सुमनसः पुष्पाणि स्यमरः
श्रियं सोरम्यलक्ष्मी। अभूतः। अधूतः। किंभूतं अगतं। वारितः निवारितः। वारिजानां कमलानां विभ्रमं पद्मोपयत्र तं। मधु० स्मृ० हृतानि विकासितानि तानि ज्ञानस्पार्णा
नितानि विविकसितानि आमाब नानियत्रातं तादृशं। वारिजं वा रिक्ता विभवमिति पाठे वारिजानि कमलानि बाधितानि चतुरः विमलैर्धौते कूले तार्थीनां पं। श्रितां कमलानि
तीयन्ते पर्थः। केचित्तु तात्पर्यं सुमनसः पुष्पाणि यत्र सुरभौ वसंते तस्य वसन्तस्य लक्ष्मीरिति पदद्वयं वाहुः। पादश्रव्याणां नेतरे प्रतान यमकानां पंभेदेन भिन्नाः शतशो यमकाः
दुधा सस्तादोषेस्ताव्यं ये तिभिलं नवकं नियुक्तं सश्लेषः। अन्येष्वनभिन्नवस्तुरूपसंश्लेषः। केवलानापिपानुकूले कमलरूपदेषा पृथग्भेदाय। कर्त्तुर्यमले पुनः
कारः। यथास्तेनोभाववती। यातो पदद्वयमेकोऽर्थमस्ताद्भूतकविकौशलेनेकमिवगृह्यते। ननु इतः श्लेष्याहि। ननु शब्दवस्तोविधा यमकाभिधायैस्वरूपतो स्वरूपत्यग्र
तथा वसमानेभेदेनश्लेषदाताम्नुतादिस्वरभेदेन भेदप्रहाडुवदिनीति चेन्न। सकृदुच्चारितः सार्थः सकृदर्थं गमयतीति प्राचीनसमतन्याये नैवार्थमुच्चारितादेकत्र
त्वान्नानेकार्थप्रत्ययः संभवती। अर्थभेदस्य शब्दभेदकत्वेऽपि श्लेषे स्वरभेदे स्यात्तदेकतास्वीकारात्। अन्यच्छ्लेषोऽधिकारकः। अर्थभेदे यमकाभेदेनन्यच
पादिवृत्तिविकेरणादिहितिद्धेवंन्नाधीति रेवं जैनेवास्तु हैं वं श्लेषे पांगा दारेसा तिथा वं। अकृदरा ह्लो नो तुल्यहेनेकवनियं ज्ञागासम वा त। तथा चयमार्थ इधे पितुल्यव
सवकस्तान्दितदभावो यातवश्लेषः। यत्रकूने साञ्कर गायपुपारस्तया हृभिः। यत्रत्वन्यतरचेकर गायबनार स्वाधाप्रकृतीणि के वांडमेति वा वस्थिताः। वस्तुतोन
वीनूमतेऽएकहारह्लानेन नार्थता सर्वकसमानानुभर्वीकुभावएवश्लेषइति बोध्यं। सत्र श्लेषो द्विविधः। सभंगाभंगभेदात्। तो आधौ वर्णपदलिंगभाषाप्रकृति
प्रत्ययविभक्तिवचनानांभेदादष्टधा। वर्णश्लेषः एवं समासः वैयाकरणमते समासस्यादिपरलोपः। लिंगे पुल्लिंगादि। भाषा संस्कृतप्राकृतादि। प्रकृतिर्धातोरूपानं
विभक्तिभिन्नः। विभक्तिः सुप्तिङ्पान्नस्ययेनैतत्त्वेभेदिनाम रूपापत्तिर्यास्यप्रयुक्तिः। वचनमेकवचनादि। तद्भवतादिकं वसुदाहरति। अत्र प्रधानविधौ वालोदंडदेवकेकृ दिले
रंभपवकरंयभनुष्यकपालमारः। विधीयोर्णाशः ज्ञोऽर्तागः भंगीनेनीसुरिनकेवर्कः। भूक्कते एवमाधनं। अरकृतरे नमन्याः स्वभिविधौ वालोदंडदेवकेदृष्टिं वृक्षा
मूर्धिस्थानेवलितरूपकलदेवानाभिंद्रादानां गुरुतरोदिवस्या। तोदर्भपरस्येयमवस्था। विधौ देवकेऽप्रतिकूले सति भमीवरपुनः कौ। अत्र विधुरितिधिकारकं
दायोकारातत्समसदाभ्यासमाने।

तत्र तस्येवे यत्नेने वार्थेविहितस्य

पूर्वमतइति वाच्यं चंद्र इव मुखमाह्लादयतीत्यादौ तथाप्यनिर्वाहात्‌। चंद्र इव मुखमाह्लादयतीत्यादौ तथाप्यनिर्वाहात्‌। आह्लादकत्वादिरहेतोराह्लादकचंद्रभिन्नत्वमाह्लादकं मुख
माह्लादयतीति बुद्धेरसंभवात्‌। धात्वर्थविशेषणार्थयोर्भेदेनान्वयाभावात्तथाहि धर्मान्वयेयथात्वयदन्येनोपस्थितेस्तत्त्वं तत्र यथा उपमा रागेणान्वयाभावादिनाधर्मवाचकेन चैकमेवाह्ला
१४ दकं मुखस्याप्यतेइत्यस्यापि चकेमशक्यत्वात्‌। भावनान्वयिनिर्दिष्टत्वसंभवेनथा तथापि तिभावनापाङ्मयज्ञान्वेयचंद्र इव मुखमाह्लादयतइत्यत्र प्रयोगापत्तेरितिनार्केविहेतत
तस्मान्निति योगितानुयोगितोरुपमानोपमेययोरिवार्थसादृश्येनान्वयात्‌। चंद्रसादृश्यवन्मुखमाह्लादयतीत्येवधीरित्यपरे। सा चोपमादिविधा पूर्णा लुप्ता च। यत्रोपमानोपमे
यसाधारणधर्मोपमावाचकानां चतुर्णामुपादानं सा पूर्णा। उपमेयादीनां चतुर्णां मध्ये एकस्य द्वयोस्त्रयाणां वा लोपे लुप्ता। तत्र पूर्णा द्विधा श्रौत्यार्थी च। वाक्य
गा समासगा तद्धितगा चेति त्रिभेदा। उपमानोपमेयसाधारणधर्मोपमाप्रतिपादकपदानि चत्वार्यपि समस्तानि भिन्नविभक्तिकानि यत्र तत्र वाक्यगा। यत्र चतुर्णां मध्ये
गाः समासगा तद्धितगा चेति त्रिभेदाः। उपमानोपमेयसाधारणधर्मप्रतिपादकेन समं उपमानवाचिन्याः श्रुतेर्न समासो नाधिविधयस्तत्र तद्धितगोपमा द्विविधा यथेवादिशब्दप्रयोगे श्रौती आर्थी चेति षड्भे
दाः तथापि समासस्तत्र समासगा। यत्र तद्धितेनोपमाप्रतिपादकेन समं उपमानवाचिन्याः श्रुतेर्न समासो नाधिविधयस्तत्र तद्धितगोपमा द्विविधा यथेवादिशब्दप्रयोगे श्रौती आर्थी चेति षड्भे
दाः। श्रौतत्वमुपमासाधर्म्यस्य वाच्यत्वात्तस्याः शाब्दबोधविषयत्वमर्थादिनिगम्यत्वं वार्थत्वं तत्र यथेववादिशब्दानां तेन श्रौतत्वं प्रागेन श्रौती। तुल्यादिशब्दानां तेन तु
ल्यामित्यादिनाविहितस्य वतेश्चोपादाने आर्थी। ननु इवादीनामपि तुल्यादीनां च साम्यवाचकत्वाविशेषेण भयत्राविशेषे त्वाविशेषात्कथमयं विभागः। नेववादी
नामुभयत्र शाब्दसाधर्म्यप्रतिपादकत्वेऽपि तुल्यादीनां तु न तथेति कथमविशेषः इति वाच्यं इवादीनामुभयत्रसाधर्म्यप्रतिपादकत्वासंभवात्‌। तथाहि इवयवचवाशब्दायद
नंतरमुपात्तास्तद्विशेषणतानीतितज्जनमेव स्वार्थरूपातिशयं बोधयन्ति विशेषणतानरवत्‌। नन्वत्रापमेयगतं साधर्म्यमसंबंधात्तद्विवेचनं तु यथा सजपुरुष इत्यत्र
तत्पुरुषगतमपि प्रतिपादयतीति तथापथेवबाधत्वादुपमानोत्तरमुपात्तात्रापि शब्दशक्ति
गतउपदतेनृतं श्रूयमाणो विषष्ठीनमेवाविशेषणं तीत्वस्वाभिभावात्समं दृढं पुरुषगतमपि प्रतिपादयतीति तथापथेवबाधत्वादुपमानोत्तरमुपात्तात्रापि शब्दशक्ति
स्वाभाव्यात्प्रतियोगितानुयोगित्वसंबंधेनोपमानोपमेययोः स्वार्थं प्रतिपादयंतीति नैवामुभयत्रसाधर्म्यप्रतिपादकत्वासंभवात्‌। तुल्यादीनां तु नैवं तथाहि
कमलमिव मुखमाह्लादकमित्यादाविवादिशब्दयोगे प्रतियोग्यनुयोगिसमानधर्मबोधकानामेकविभक्तिकत्वेनाह्लादकपदस्योभयत्रापि विशेष्यत्वात्‌। कमले
मुखे च द्वयोरप्याह्लादकत्वान्वयइति श्रौती। कमलेन तुल्यं मुखमाह्लादकमित्यादावुपमानएवं कमलं मुखस्य तुल्यमित्यादौ तु तुल्यविभक्तिकोपमानएव तुल्यस
१६ दृशब्दान्वयान्ना तथासामानाधिकरण्ये नान्वयबोधजनने न तत्र्यानपेक्षत्वरूपविश्रांता तत्र विविधविभक्तिक कमलादिपदार्थेनाह्लादकत्वा त्र मुखस्यवाक्वेनवयः किं
तु रूपं तुल्यमित्याकांक्षायामित्यार्थी। ते कमलं मुखं च तुल्यमित्यादौ विभक्तिसाम्येनोभयत्रसामानाधिकरण्येनान्वयबोधजननेन्यानपेक्षत्वे पुन

धर्मेवेत्या १

न

मानोपमेयभावो न भाव्य एव यामात्रेणावगम्यते किं तु सामान्यतः साम्यबुद्धौ किं केन सममित्याकांक्षायां प्रकृताप्रकृतत्वपर्यालोचनयैवेति नियमोऽपि श्रौती ति केचिद्
इति। अन्ये तु कमलमिव मुखमित्यादेरुपात्तमाश्रित्य न वा स्मरणीयत्वादि धर्मविशेषमविषयीकृत्य अत्र नीत्यपर्यवसानं यथा गृहे शाखानां धर्मविशेषमपूर्वमाकृत्या न तुल्यादिश
ब्दस्तु नैव कमलेन तुल्यं मुखमित्यादावनुपमेये कमलतुल्यं मुखमस्येत्यादावुपमाने कमलस्य मुखवत्तुल्यमित्यादौ उपमेयत्रापि सामान्यतो धर्मो वा धर्मिणो विश्रान्ते श्रुत्य
र्थविशेषं विना कथं तुल्यतेति श्रौतीतानुपपत्त्या धर्मविशेषमनीनिरीति धर्मवो धर्मविशेषानुश्रौती तार्थी विभागः स्यादुः। ननु तथाप्यनुपपन्नोऽयं विभागः। इवेन सह स
मासविधायकाभावेन समासे श्रौती तु संभवतीति चेन्न। इवेन नित्यसमासः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेति वार्त्तिकेन समासानुशासनात्। अत एव वागर्थाविव राज
स्वाद्यौ समासस्तेन स्यात्। एवं लुप्तोपमैकोनविंशतिधा। धर्मलोपे लुप्तोपमा वाक्यगा समासगा तद्धितगा चेति विधा तेषा श्रौती आर्थी च। तौ यातार्थ्यैवेति पु
नः। उपमानलोपे वाक्यगा समासगा चेति द्विधा। उपमानवाचकलोपे समासगा कर्मक्यजाधिकरणक्यजा कर्तृक्यङ्गा णमुल्गा निषद्धेयेपञ्च
प्रयोगे स्यात्। धर्मवाद्योर्लोपे क्विप्समासगा चेति द्विधा। धर्मोपमानयोर्लोपे क्विप्समासगा चेति द्विधा। वाद्युपमेययोर्लोपे क्यङ्गा इति द्विलोपे पंचधा। वाच
कधर्मोपमानानां लोपे समासगैवेत्येवं लुप्ता एकोनविंशतिधा लुप्तोपमा। पूर्वोपमाभेदैः संकलनेन उपमायाः पञ्चविंशतिर्भेदाः। तत्र वाक्यगा श्रौतीमाह स्वायत्तेति। हे राज
न्। साक्षाद्विजयश्रीः स्वयमपि त्वां ननु वर्तिनं पतिं वा अनुभवतात्। स्वाधीनः पतिर्यस्याः सापि तिवेत्यर्थः। प्रभावः प्रभुत्वं तपः सामर्थ्यं वा। तत्प्रभवं तत्रा
यत्तं तस्मात्प्रभव उत्पत्तिर्यस्येति वा। प्रभावस्य प्रभवं बभार प्रभवं तु भित्ति वा। प्रभवेति ऋत्वः पाठेऽपि स्यात्। प्रभोः प्रभवं समर्थं कातंत्रं यथाननं च इति
तथेत्यर्थ इति केचित्। अत्र वाक्ये यथेत्युपमेयवाचकं जयश्रीरुपमेयं स्वाधीनपतिकोपमानं ननु वर्तीत्यपरित्यागः साधारणो धर्मः। एवं कीर्तितेति। भीतमृगव
पलनेत्रायाः कोपमानितरूणवतारा नेमर्त्यामनो हराकुंतिर्यस्यतदिंदुसरोजं तस्या मुखं वसन्तमिति हेतोः श्रेतसि हर्षनायकः कुर्वाति। इयं समग्रा श्र
गा पयोगात् आर्थी। अत्र यापते इति। श्रोरिः कृष्णः चनुर्भिर्भुजैर्विजयाय जातिफले रतिर्दीर्घैर्नाना गाढ़ुष्टाना ... अभाभिः सामर्थ्यैः कांतिभिः प्रस्यादिव्यैक
त्वे श्लेषः अनपायमपेयेनौरीहीनैः लक्ष्मीविलासस्यानेश्वनुभिरूपायेन सामर्थ्यनविधिमेरतेन्द्रहे भिरभुवनं बभार। अत्र भुजेति तिसमासगा श्रौती। अ
वितथेति। हे नृप ते सकलमनोरथमार्गप्रसिद्धिप्रमेय गुणागमेणागाता श्रीर्यस्य कल्पवृक्षसहशाः तातास्मआसिद्धो भवान् कस्य पिनानासि अपितुस
दृश्यासि अत्र सदृशादृनि समासे आर्थी। गांभीर्येति। तस्यमनः गंगाया ... संमतः धीरशोरवपरितो नम्यमुरर्वं भुजंगा विरसर्पयो ... तिवि स्व:

यमसोमकं च भुवनं करिष्ये। सोमकाः पांचालाः पांडवभिन्नसोमवंशीया वा। अघवा कुशालिनां राज्ञामियं मया कथा समाप्यते नेम च भुवः वेदिका
तन्त्रमेव गुरुः भारः। अपेतु गध्यनु अत्र परिविधिनस्यानुवाद्यत्वं अयनस्य विधेयत्वं चोक्तं तदनुचितं अयनमत्र प्रसिद्धं वोधनस्य विधेयत्वात् इ
यत्कालं चिंतामराइलक्षणं निद्रसत्वं मया प्राप्य हेतवे विधिपुत्रवं निश्चय वैमलिकस्तु निभिः प्रयत्ने न यथा बोधं लक्ष्यसे तथा करिष्यामीति वाक्
यार्थः प्रकरणागम्यः तथा च प्राथितः अयत्ने न बोधस्य सत्तिर्विधिर्युक्तो न तु शेषस्येति विधेयस्योक्तो दूषणः। अतः सुखेन प्राथितु श्रियापुत्रमसि बोध्य
स मागधैरिति युक्तः पाठः। न च विधेयाविमर्शाना ऽयुक्तकालमनिद्रातास्य प्राप्य अयनस्यापि विधेयत्वेनाख्याता। तावगतो न स्यामात् विशिष्ट
विधौ विशेषणानां विधिन्नस्वगमानपरत्वविधेयतापर्याप्त्यधिकरणेन त्रायख्यानगम्यविधेयत्वविश्रान्तिर्न युक्ता किं प्रयत्नप्रबोधपर्यंत एव। तथा
च तथा प्राथितो भविष्यसि यथा यत्नेन परिबोधमुसे इति प्रबोध एव विधेयत्वविश्रांते विधेयत्वविश्रान्त्यनौचित्यमेवावधिध्ययुक्तिः। विधेय
त्वविरोधिविरोधिनो ऽनुवाद एवानुवाद्यायुक्तत्वमिति नानुवाद्यायुक्तत्वमपीति भावः। द्वितीयं यथा। वानेभि। सर्पैः पुनर्नाथानत्त्यामुक्तवाहा श्वा
स्य फूत्कारं कृत्याऽजगद्भुक्षितं नमियजलबिंदुवीजने ऽतेर्मयूरैः कोपिभक्षिनाः कृष्णमृगचर्मवसने व्याधैस्तैर्मयूरा भोपि क्षयनीताः इति पाद्ध्ययः
धर्मावरयात्मनस्य दृंभस्य चेष्टितं ज्ञानन्तापिकसमीपस्य कारीमूर्वोऽज्ञनः गुणानाईहत्तेपरयानिगाधूतिहांभिकस्ये वेति दोषः। नमस्त्वभाव
मृगचर्मवसनं जलतो यकणिकापानं वायुभक्षणं चोन्नतो नंदनीकुंजाभितिलंचनमेवाधिधिर्युक्तः। लोकप्रसिद्धक्रमोल्लंघनेनत्रानुक्त
हेतोर्नविवक्षितार्था नीतिदुष्टिर्वा। अयुक्तानुवादानुवाद्यायुक्तः। अयुक्तत्वं चात्र विधानं न तु युक्तत्वं। यथा अरे रे तोइदं वृक्षहि युवनं।।
हे कांताकरभूषणाभसलाभ्रंगास्तेषां श्रेणाः शारदास्सकां। कामक्रीडासूद्दीपकवाल्लेऽडुशामना। वियोगिप्राणसंतापकाः सरोवरास्त्वमिहसखि।
रोभूषणं सरः श्रेष्ठस्यालंकारे भिवा। कंपमानपत्राहंसस्वनीलो पल्लवाहंसस्वेदाः स्मि माहंदूरीकृत्य चन्द्रमुखी कास्तीति कथयात्र विरहि
णां मोहम्लथनविधानेऽजगदमनत्वेनानुवाद्यानौचितः विरहिविरोधित्वेनमोहम्लयनासंभवात्। एतेरवद्यूषकनावीडौमिति नित्याय
एवं त्यक्तोनंतरंस्वीकृतपात्रस्य पुनः स्वीकृतः। समानमपुनरात्तंतु तस्मिन्नेव वाक्यार्थे विशेषणानंतरे पावतेनमत्र तन्यएव वाक्या
र्थं इति तनोभेदः। उदाहरणां लग्नं रागावृतांग्या त्यादि। अत्र विदितं ते ऽस्त्विदं यनेनापसूहताऽपितेना स्मिन्हलात्याद्भुत्वनेत अनुकूलापात्
सचाप्रकारकः। उत्प्रेक्षायाऽपसंहतेनेवासमिवाहिता। अभियोगास्ममहिकं तु न दुष्टं। अन्यथा वाक्यैकवाक्यतापत्तेऽसपत्तेः। अश्रयाः

ङकृत्वं सहस्यैव रस्याधायकत्वं वा पृथ्वीङं। नहि लोके त्यक्तस्य भक्ष्यादेः पुनरुपादानं वैरस्यं नावहतीति निर्मलोयं॥ श्रीः॥ गादिसमर्प
को थोऽश्लीलः। यथा धिक्तुभिर्निर्हन्तुं हिंसितुं जघनेऽहल्ले चप्रजृतस्य त्वप्रस्यानग्नस्य सर्पयुक्तस्य ठठनयोत्येन स्यचौविवरं कृष्णरागाश्री
वरांगमध्यचन दिक्षोः यथाप्यश्लीलपातोऽपायोऽप्य कर्णोवादेतः पातात्संकोचश्च जायते तथापुनरुक्तं निरूपणः ६० तयो पुनरुक्त्या
नं चन श्वरस्य पुंसः भापदेवात्ति तमनुचितमिति विवक्षितोऽर्थः अत्र पुंव्यंजनस्याधिप्रतीतेऽश्लीलइव हाधिलाद् श्लीलत्वं पदानां परिवृत्ति
सहनयार्थदोषता। ननु पूर्वोक्तेषु नेहृदोषा हारहरणेषु तोषां न रजकानामपि सत्वात् कथं न तत्र तेषामप्रकाशनमिति चेन्न। अन्यप्रसं
न गेऽन्यस्य वक्तुमशक्यत्वात्। न त्वलक्ष्यत्वात् तथा सति तत्र शास्त्रलक्ष्यगमने नातिव्याप्त्यापत्तेः उपधेयसंकरेऽप्युपाधेरसंकरः।
न्दोषाइति ध्येयं॥ अथ पदांशानिरूप्यते तेषां वक्तुः पुंस्त्वे पुंदूषकत्वेपि केचिद्दूषकतावीजाभावाद्दूषकत्वं केचित्तत्कृतार्थ
प्रकर्षाधायकतया गुणत्वं कृचित्तदुभयत्वं च निरूपणीयं तत्रापि पदांशोऽपि वाक्येवेधानैन निरूपितत्वात् सोऽपि दोषो नेत्रापि दोषान्
न्यस्य स्वरूपतया कोटिनि संबंधवशेन तस्यैव प्रथममेव निरूप्यते। तथाहि कर्णावतंसपदे कर्णादिशब्दरूपध्वनेरुपादानात्
कर्णनिमितिः कर्णादिश्रुत्यादिरूपुसन्निधानादिवोधार्थं अवतंसः कर्णभूषणत्यादिकोषानुसंधेनावतंसादिपदानां क
र्णालंकारादिष्वेव शक्तिरिति तत्तत्पदेभ्यो यद्यपि तेषामवप्रतीतिः संभवतीति पौनरुक्त्यं तथापि कर्णादिशब्दानामुपादानं
कर्णादिस्थितत्वप्रतिपादनायान्यथा कर्णादिभ्योऽन्यत्रस्थितत्वेपुनातं कादिष्ववतंसादिपदानि प्रयुज्यंत इति तिन। तथा
प्रतीयेत कर्णादिपदोपादानेन्वधिकं स्वलु ज्ञापकं भवतीति न्यायात् कर्णादिस्थितत्वप्रतीयते तथा चावतंसस्थितिप्र
तिपत्तिप्रयोजनहेतुत्वात् पुनरुक्तत्वं। लक्षणाप्रयोजनं किं नित्यस्य विशेषणस्य प्रदानादिति संप्रदायः। वस्तुतस्तु
कर्णादिसंबंधिन्यप्यवतंसादिशब्दप्रयोगात् कर्णादिसंबंधयोग्यतायाश्च न स्वतोऽत्यक्तरूपापरिचयेनाप्ताना दिज्ञोती
यत्र वाचावकशक्तेः वैशाल्यं च कर्णादिसंबंधावभीषकमिति समर्पतःप्राप्ताभिधानात् पुरुषार्थत्वं भवतश्चेन दोषः। कर्णावतंस
इति श्रुतत्वाल्लक्षणायाश्चा कर्णादिस्थ... था प्रयोगस्य कविसंप्रदायसिद्धत्वादिति तत्त्वं

यथा भ्रस्या इति अस्याः कर्णावतंसेन सर्वं विभूषणं जितं। अस्याः कर्णकुंडलं तथैकसर्वोपरिशोभते अत्रावतंस
स्य कर्णस्थितत्वमस्याः कर्णपदेनावगम्यते। स्वगमस्य किं प्रयोजनमिति चेत् स्वकर्णोत्पत्यन विभूषणराजो एवं किंतु
कर्णादिस्थितस्येति पर्यवसानात्। न तस्य वर्णनीयोत्कर्षः। एवं श्रवणकुंडले त्यत्रापि परिहृतं। न केवलं कर्णमित्र वर्णापरस्यो
रेवेदं किं तन्यत्रापीत्यथोदाहरणमाह। अपूर्वेति। अपूर्वमुत्कृष्टं मधुरोयस्या मोदः सुगंधस्तेन प्रमोदितानि
त्रौ येस्तैन्टगैर्मधुरवनाः शिरोभूषणशोभिनः पुरुषाः श्रीयमुः। अत्रशिरःपदानुपादानेशेखरस्रामान्यंप्रतीयेत
न च तद्दलं कृतं च भिति पुनरुक्तता दिदोषः। प्रयोजनं कथमेव निशान्च यवो भवेयानरोकाक्ष्य शाकृतजनीत्नुस
शोणितगंधितरूपविकृतनतधनुर्जनहस्तिनो। अत्र धनुर्ग्रहणं ज्यायामाकृष्टत्वप्रतिपादनायातश्चाकिरास्य प्रहारजन्म
न तत्प्रतिपत्त्यर्थं धनुर्ग्रहणं दत्तवधनीति नोहित्स्यात्तत्र न धनुःशब्देपादानमितिसिद्धिमुदाहरणमाह ज्याब
धेति ज्याबंधेनानिःक्रियाभुजौ यस्य तेनानिः श्वासयुक्तभुजपंक्तिमानिर्जितमात्रे रणशत्रुराजानयस्य कारागृहे
वंदीगृहे प्रसादपर्यंतं स्थितं। अत्रानिःश्वासयोगेति प्रयोजनाभावाज्ज्याबंधनार्थमनाकृष्टधनुर्यायुक्तोनिधा
स्तन नुः शब्दः अन्यत्राप्याह प्रारोश्चरित्रियं कर्णभर्तृगलिंगनविलासैः स्फुरतामुक्ताहारेणाहसितीवा प्रत्रहारश
दस्य मुक्तासंदर्भशब्देपिनमुक्तापर [?] मप भ्रगगमिश्रितहारशंकाव्युदासार्थं तदुपयोगात। अन्यथा
हसतीवेत्युत्प्रेक्षायाअसंभवादितिभावः। अन्यत्राप्याह सौंदर्येति। हसरवयस्याः सौंदर्यसंपत्तारुण्यं
तेनेशसि न्याविभ्रमाविलासाः सा कांताभंगानपुष्पमालेवकाशाकर्षति। अत्र माशब्दनपुष्पमालाकामपि

47

काव्यप्रकाश टीका

८७८१० ३३००